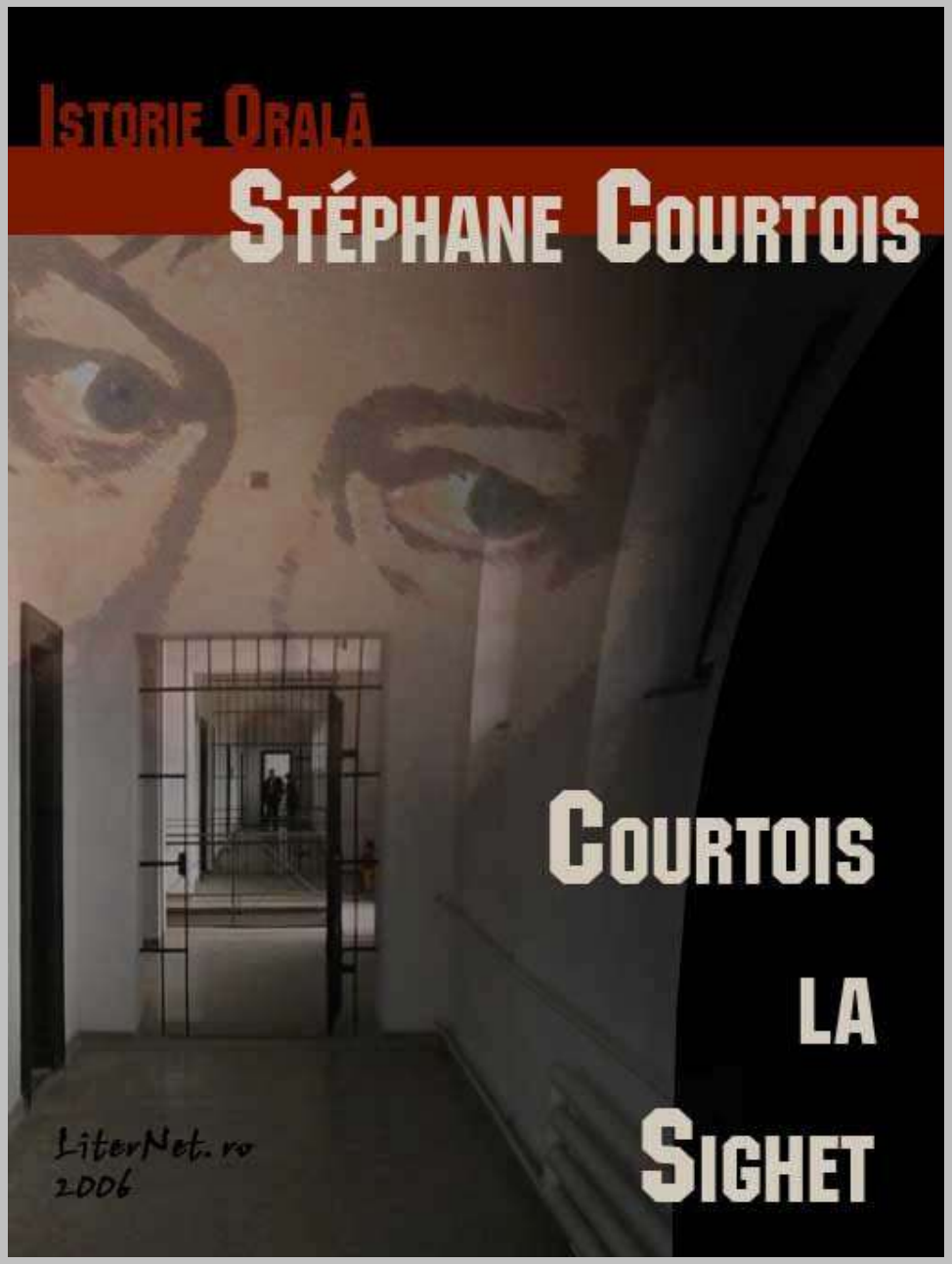
Istorie Orală
Stéphane Courtois
Courtois
la
Sighet
LiterNet.ro
2006

Redactor: Delia Oprea – doprea@literne t.ro
Coperta: Dora Ionescu – dionescu@literne t.ro
Corector: Mihaela Arion

Ilustraţii:. © 2006 Dinu Lazăr – www.fotografu.ro

Text: © 2006 Fundaţia Academia Civică
Tel/Fax: +40-21-3125854, Tel: +40-21-3129852
E-mail: **acivica@memorialsighet.ro**

© 2005 Editura LiterNet pentru versiunea .pdf Acrobat Reader. Este permisă descărcarea liberă, cu titlu personal, a volumului în acest format. Distribuirea gratuită a cărţii prin intermediul altor situri, modificarea, sau comercializarea acestei versiuni, fără acordul prealabil, în scris, al Editurii LiterNet sunt interzise şi se pedepsesc conform legii privind drepturile de autor şi drepturile conexe, în vigoare.

ISBN: 973-7893-53-0

Editura LiterNet
http://editura.literne t.ro
office@literne t.ro

STÉPHANE COURTOIS

COURTOIS LA SIGHET

Istorie orală

CUPRINS

Trebuie înţeleasă tragedia pe care au trăit-o europenii din est, 1999 5
Comunismul văzut din Occident, 2001 11
La cinci ani de la apariţia „Cărţii negre“, 2002 50
Memorie şi istorie, 2002 54
La ce foloseşte istoria în post-modernism? Rolul Memorialului de la Sighet şi al Şcolii de Vară, 2003 88
Actualitatea fenomenului totalitar, 2003 128
„Compromisurile au cangrenat societatea”, convorbire cu Radu Portocală, 1999 150
„Ne confruntăm cu un nou totalitarism fundamentalist islamic”, convorbire cu Andrei Brezianu, 2003 163
„Suntem în al patrulea război mondial, care este acelaşi cu cele dinainte: între democraţie şi totalitarism”, convorbire cu Nicolae Drăguşin, 2003 173
„România este singura ţară în care comuniştii au reuşit o adevărată falsă revoluţie”, convorbire cu Andrei Manolescu, 2003 181

TREBUIE ÎNŢELEASĂ TRAGEDIA PE CARE AU TRĂIT-O EUROPENII DIN EST, 1999 *

Vreau să vă spun că sunt foarte onorat şi, în acelaşi timp, foarte impresionat să mă aflu aici. Sunt foarte onorat pentru că am fost invitat, deşi nu sunt un specialist în istoria României şi, cu atât mai puţin, al istoriei care priveşte teroarea comunistă din România. Însă motivul pentru care am fost invitat este, cred, *Cartea Neagră a Comunismului*, şi sunt onorat ca, în numele celor unsprezece autori francezi şi al unui polonez care au scris această carte, să vă spun câteva lucruri despre ea.

Întâi de toate, câteva cuvinte despre acest proiect, care e foarte simplu. Am pornit de la ideea de a face o primă carte de sinteză despre totalitatea crimelor comunismului din întreaga lume. A fost încă de la început foarte simplu, dar şi foarte complicat, pentru că este un subiect enorm şi care, în mediile academice, cel puţin în cele din Franţa, era un subiect tabu.

Vreau să precizez şi condiţiile în care am realizat această carte. Prima condiţie a fost deschiderea arhivelor. Dacă

---

* *Simpozionul de la Sighet, 2-4 iulie 1999*

arhivele nu ar fi fost întredeschise la Moscova, deschise sau tot întredeschise în anumite ţări din Europa de Est şi chiar din Cambodgia, cred că nu am fi reuşit să scriem această carte. Noi, ca istorici, nu am vrut să facem doar o sinteză a tot ce s-a scris înaintea noastră. Deschiderea arhivelor a schimbat absolut complet, după părerea mea, întreaga cercetare istorică privind tragedia comunistă. Acum putem cunoaşte din interior cum funcţionau lucrurile. Eu însumi am fost la Moscova, începând cu 1992, pentru că acolo sunt foarte multe arhive. Cercetarea acestora m-a făcut să-mi modific considerabil viziunea asupra comunismului, deşi mă ocupam de mai bine de douăzeci de ani de cercetarea comunismului. Vreau să subliniez încă o dată, pentru că ştiu că în România există o mare problemă cu deschiderea arhivelor: cred că este absolut indispensabil ca ele să fie deschise.

A doua condiţie de care nu ne-am dat seama atunci când lucram la această carte, dar de care suntem conştienţi acum, este că, în 1989-1991, între căderea zidului Berlinului şi prăbuşirea sistemului la Moscova, raportul de forţe pe care comuniştii au reuşit de zeci de ani să-l stabilească în mediile intelectuale – aici cuprinzându-i şi pe cercetătorii care nu erau comunişti, sau chiar erau anticomunişti – acest raport de forţe, în mediile intelectuale, şi mai ales în mediile istorice, a început să balanseze. Acest lucru, cred, este foarte important de subliniat. Bineînţeles este un proces de lungă durată, dificil, dar e bine că este deja început. Cred că acum zece ani nici nu am fi avut ideea de a face această carte, şi, dacă totuşi am fi avut această idee, nu ştiu dacă am fi avut curajul să o realizăm. Deci vreau să subliniez această schimbare, care, desigur, e variabilă în funcţie de fiecare ţară. Nu doar în România post-comunismul este încă foarte puternic, şi în Franţa este la fel, avem trei miniştri comunişti în guvern!

Dar, în ceea ce priveşte raportul de forţe, cred că a fost foarte bine marcat de extraordinarul succes, aproape neaşteptat, al *Cărţii negre*. Vă semnalez că la ora aceasta (*iulie 1999, n.ed.*) există treizeci de traduceri ale *Cărţii negre*, din care zece au fost deja publicate. În România, datorită Anei Blandiana, cartea a apărut chiar de la început, în acelaşi timp cu traducerea germană. Sunt deja, în cele zece ţări, peste 600.000 de exemplare vândute. Un tiraj

ieşit din comun, deşi ediţia în limba engleză încă nu a fost publicată – va apărea în septembrie; versiunea rusă va apărea în octombrie, urmând apoi versiunile în japoneză, coreeană, şi apoi în tot restul Europei. Aşa încât nu voi fi surprins dacă vom depăşi 1 milion de exemplare, fapt absolut incredibil şi care arată că exista un orizont de aşteptare în opinia publică, oamenii aveau nevoie de informaţii de acest fel. Cei care spun că această carte nu e interesantă ar trebui să se mai gândească înainte să afirme acest lucru.

Noi, echipa *Cărţii negre*, am făcut o muncă de cercetare istorică, care, spre surpriza noastră, a devenit ea însăşi un mic eveniment istoric, ceea ce este uimitor pentru nişte istorici. Iată, în România, aflu cu surprindere că ediţia română a *Cărţii Negre* deja nu mai este disponibilă în librării.

Aş vrea să vă spun câteva cuvinte şi despre impresia pe care mi-a făcut-o Memorialul de la Sighet. Sunt extrem de impresionat şi teribil de emoţionat de enorma muncă care a fost făcută aici. Întâi de toate ideea, ideea de a recupera această fostă închisoare, de a o reabilita în condiţii cu adevărat remarcabile şi, în mod cert, foarte dificile. Reabilitarea şi instalarea tuturor locaţiilor reprezintă o operă remarcabilă, profesionistă şi uimitoare.

Vreau să subliniez două lucruri care m-au impresionat. Mai întâi, în ceea ce priveşte munca cu memoria. Spre exemplu, m-am întâlnit aici cu doamna Maria Brătianu, care mi-a prezentat chiar ea expoziţia dedicată tatălui său, care este foarte emoţionantă, şi care m-a făcut să mă gândesc la un mare istoric francez, de acelaşi nivel cu Gheorghe Brătianu, Marc Bloch, asasinat de germani în 1944.

Am fost foarte emoţionat, de asemenea, de întâlnirea cu domnul Aurel Vişovan, pe care l-am cunoscut chiar în celula în care a fost închis. Am purtat o discuţie aşezaţi pe patul său de închisoare. Am aflat apoi că a fost închis şi la Piteşti – cunosc destul de bine ce a fost la Piteşti pentru că am fost într-o comisie de doctorat a unui prieten român care şi-a susţinut în Franţa, anul trecut, o teză cu acest subiect. Această experienţă de la Piteşti este, cred,

o experienţă incredibilă, o experienţă limită, o tentativă de dezumanizare a oamenilor. Şi am fost cu adevărat emoţionat de întâlnirea cu domnul Vişovan.

Al doilea aspect pe care aş vrea să-l subliniez este marea muncă de cercetare care a fost făcută aici, deci nu numai în ceea ce priveşte memoria, dar şi în ceea ce priveşte istoria. Expoziţiile prezentate în Memorial sunt de o foarte bună calitate istorică. Am descoperit, de asemenea, toate cărţile publicate de Academia Civică, ca şi pe cele din colecţia „Procesul Comunismului" a Editurii Humanitas; o să plec la Paris cu o valiză plină de cărţi, foarte grea, dar cred că merită efortul. Sunt cu adevărat surprins de acest dinamism, această muncă importantă, din păcate atât de puţin cunoscută în Franţa.

Sunt foarte încântat să văd că sunt aici, la simpozion, istorici străini din Est şi din Vest, chiar şi din Statele Unite, cred că acest lucru este extrem de important. Este foarte important pentru că memoria pune problema identităţii unei persoane şi a unui popor, a unei naţiuni, deci este indispensabilă pentru reconstruirea propriei identităţi; iar istoria este indispensabilă pentru a alimenta această identitate, această continuitate a vieţii unui popor. Din acest punct de vedere, trebuie să spun că am fost destul de surprins, ca şi alţi oratori pe care i-am audiat azi, de dificultatea şi, aş spune, chiar imposibilitatea care pare să se manifeste în România faţă de comemorarea victimelor. Cred că este o problemă foarte gravă.

Din cele mai vechi timpuri oamenii şi-au onorat morţii, în diferite maniere, dar au făcut-o. Dar, constat că sistemul comunist a făcut totul pentru a înăbuşi acest ritual, a împiedicat să fie onorate victimele tragediilor. Îmi aduc aminte că am avut acum câteva săptămâni o discuţie, la un colocviu de la Roma, cu responsabilul de la Asociaţia „Memorial" din Moscova. I-am spus că sunt surprins că în Rusia nu există monumente pentru victimele comuniştilor. Spre exemplu, în Franţa, după primul război mondial, care a fost o mare tragedie naţională, în care au murit mulţi oameni, în fiecare sat a fost ridicat un monument în onoarea celor care au murit. Este un loc al identităţii acelui sat, oamenii veneau la monument pentru a-şi exprima suferinţa şi pentru a-şi plânge morţii. Mi

s-a spus că în Rusia un asemenea lucru este imposibil - cum să ridicăm monumente, dacă satele au dispărut, oamenii au dispărut, popoare întregi au dispărut, cine va veni să onoreze aceste monumente? Pentru mine a fost un lucru extrem de surprinzător şi foarte dureros în acelaşi timp. Este foarte important de a sublinia - aici, la Sighet - necesitatea de a aduce un omagiu victimelor comunismului. Nu putem ierta dacă nu aducem acest omagiu oamenilor care au murit. Este de neiertat să nu aducem un omagiu victimelor. Este de neiertat că oamenii nu-şi mărturisesc vina. Reconcilierea naţiunii nu poate fi făcută dacă aceste lucruri nu se întâmplă, dacă nu ştim istoria, dacă nu cunoaştem mersul evenimentelor, cine a fost asasinat, unde şi când.

Am vizitat ieri micul Cimitir al Săracilor, de la marginea Sighetului. Cine a fost înmormântat acolo? Iată o întrebare foarte importantă, fundamentală pentru noile generaţii. Trebuie ca noile generaţii să înceapă o viaţă nouă după această tragedie comunistă şi trebuie, evident, ca această tragedie comunistă să fie asumată ca o tragedie.

În fine, aş vrea să mulţumesc Anei Blandiana, lui Romulus Rusan şi echipei lor, care fac o muncă extraordinară, şi care ne oferă o adevărată lecţie de civism nouă, tuturor europenilor.

Vreau să vă reamintesc că suntem într-o situaţie specială. Până în 1917, timp de aproape 1000 de ani, Europa a fost de o formidabilă unitate culturală, morală, religioasă, chiar dacă au existat, evident, războaie între diferite state, dar a existat această unitate din Marea Britanie şi Franţa până în România, Suedia sau Rusia. Trebuie totuşi să ne amintim că, începând cu 1917, această mare Europă, unită prin civilizaţie, a fost amputată în trei reprize. A fost amputată în 1917, când s-a desprins Rusia. A fost amputată în 1939-1941, când au fost rupte Polonia, ţările Baltice, o parte din România. Şi apoi în 1945-1947, când întreaga Europă de Est a căzut sub opresiunea comunistă. Aceste amputări au provocat cicatrici foarte profunde, care vor fi dificil de reparat. Vreau să subliniez că aceste amputări au marcat o veritabilă ruptură în civilizaţia europeană.

Din 1989-1991, prăbuşirea comunismului permite reconstituirea acestei unităţi de civilizaţie, reunificarea acestei Europe care a fost ruptă timp de şaptezeci de ani. Problema este că tendinţa de azi merge spre ceea ce numim o reunificare economică. Adică sunt importante investiţiile, banii care trebuie să ajute la reconstrucţie. Într-adevăr sunt nişte lucruri foarte importante, dar nu cred că sunt cele mai importante. Cel mai important este de a regăsi acea unitate culturală şi morală, de a regăsi acel destin comun al tuturor europenilor.

Chiar înainte, un participant din Polonia a evocat o frază celebră a lui Stalin „Câte divizii are Papa?". Ei, iată că azi Papa poate să-i spună lui Stalin: „Unde îţi sunt valorile? Care este opera ta? Ce rămâne din tot ce ai creat?". Rămâne un dezastru şi un neant care se va menţine mult timp. Deci, cred că este foarte important să ne dăm seama de acest lucru. Din acest punct de vedere, tot ceea ce faceţi aici este fundamental.

Dar eu cred că şi noi, europenii din Vest, avem foarte multe de făcut, pentru a realiza, pentru a înţelege marea tragedie pe care au trăit-o fraţii europeni din Est. Noi, europenii din Vest, graţie prezenţei americane, am trăit 50 de ani în pace, prosperitate, democraţie, dar asta cu preţul tragediei pe care voi o trăiaţi aici. Există în Europa de Vest, în Franţa, o slabă conştiinţă a acestei tragedii, şi, atâta timp cât nu va exista o criză de conştiinţă provocată de această tragedie, reunificarea Europei va fi fragilă, nu va fi puternică, nu va fi reală, nu va fi o reconciliere şi nu va fi o reunificare adevărată.

Şi, ca să revin la ce spuneam la început, sper că lucrarea noastră, *Cartea Neagră a Comunismului*, este o mică părticică din acest proces de reunificare.

Vă mulţumesc!

COMUNISMUL VĂZUT DIN OCCIDENT, 2001*

Dragi prieteni, am două motive pentru care sunt foarte încântat să mă aflu la Sighet. Primul este că, venind la Sighet, am reuşit să mă rup de toată munca mea, de toate preocupările de la Paris. Al doilea motiv este reîntâlnire cu cei pe care i-am cunoscut când am venit aici acum doi ani şi care mi-au devenit prieteni, Ana Blandiana şi Romulus Rusan, şi echipa lor. Am şi trei motive de nemulţumire: primul, nu vorbesc limba română, şi îmi cer scuze; al doilea, sunt răcit şi răguşit, dar voi încerca totuşi să vorbesc; iar al treilea este că Ana Blandiana m-a numit rectorul Şcolii de Vară, ceea ce implică multă responsabilitate. Dar pentru că ea m-a rugat, eu am acceptat şi îmi asum această responsabilitate.

---

* *Conferinţă şi discuţii de la cursurile Şcolii de Vară Sighet, iulie 2001*

În cele opt zile ale Şcolii de Vară vom încerca să reflectăm asupra istoriei – istoria contemporană a României, istoria comunismului, istoria democraţiei. Cunoaşterea istoriei este esenţială pentru formarea noastră ca cetăţeni. Dacă nu vă cunoaşteţi istoria, dacă nu cunoaşteţi istoria Europei, istoria lumii, nu veţi şti cine sunteţi, unde sunteţi şi ce aveţi de făcut. Deci insist asupra importanţei cunoaşterii istoriei.

Noi, în Franţa, avem, cam de vreo zece ani, câteva probleme cu clasa politică. Aproape toţi oamenii politici francezi au urmat Şcoala Superioară de Administraţie. Acum câteva luni, discutând cu un deputat, şi el absolvent al acestei şcoli, şi căruia i-am spus, în calitate de istoric, că oamenii politici au pierdut simţul istoriei, mi-a răspuns foarte liniştit: „Prietene, dar nu ştiaţi că în Şcoala noastră de Administraţie nu se mai face de mult istorie?" Am rămas complet stupefiat pentru că toţi oamenii politici francezi, cel puţin până acum douăzeci şi cinci de ani, cunoşteau foarte bine istoria. Generalul De Gaulle, spre exemplu, ştia toată istoria Franţei, a Europei, toată istoria mondială. Această cunoaştere a istoriei l-a ajutat să salveze în mai multe rânduri Franţa.

Trebuie să remarcăm că în sistemul comunist istoria a fost falsificată în mod sistematic. Când am scris *Cartea Neagră a Comunismului* am scos la lumină fapte care au existat dar pe care comuniştii s-au străduit, şi chiar au reuşit, să le ascundă total, le-au negat existenţa. Această negare a istorie a dus la ceea ce aţi văzut că s-a întâmplat în 1989 în Europa de Est.

Ceea ce trebuie să facem aici timp de o săptămână este de a învăţa şi de a reflecta pentru a înţelege sensul lucrurilor. Trebuie să înţelegem mai bine istoria României, istoria Europei. Astăzi lumea aproape a uitat că înainte de 1917 Europa era un ansamblu unitar. În 1917 Lenin a rupt Rusia de Europa. În 1940, Polonia a fost ruptă de Europa. Acelaşi lucru s-a întâmplat cu Basarabia, cu ţările baltice. În 1945 toată Europa de Est a fost tăiată din Europa.

Mai sunt câteva motive pentru care mă aflu aici. Ar fi unul punctual. În Europa de Vest, în Franţa, în Marea Britanie, oamenii trăiesc, de cincizeci de ani, liniştiţi, au prosperitate economică, au pace socială, partide politice,

liniştе externă, şi nici nu-şi pun problema cum de au toate acestea şi de ce europenii din Est nu le au. Înainte de 1917, înainte de 1940, şi europenii din Est aveau aceste lucruri. Dacă noi, în Vest, am avut parte de toate acestea, a fost pentru că, prin negocierile de la sfârşitul celui de-al doilea război mondial, responsabilii din Vest au abandonat Europa de Est în mâinile lui Stalin. Bineînţeles, s-ar putea zice că nu se putea altfel, Stalin era mult prea puternic. Este motivul pentru care mă aflu aici, pentru a arăta europenilor din Est că există europeni din Vest interesaţi de ei, de cei de aici, şi care le înţeleg problemele. Şi apoi, vreau să mă întorc în Europa de Vest, în Franţa, să-i fac pe europenii din Vest să înţeleagă că în Europa de Est există tineri capabili să schimbe soarta ţărilor lor. Pentru că Europa trebuie să se reunifice, dar nu doar datorită banilor, nu doar sub auspiciile tehnocraţiei europene, ci se va reunifica atunci când atât europenii din Est cât şi cei din Vest vor avea sentimentul că aparţin aceluiaşi spaţiu cultural.

Cum s-a ajuns la ruperea Europei?

Ideea de bază a lui Lenin era că pentru a face revoluţie este nevoie de un război civil, singurul care putea duce la o distrugere a capitalismului. Ce însemna, în opinia lui Lenin, distrugerea capitalismului? Însemna distrugerea tuturor grupurilor sociale, a tuturor oamenilor care erau susţinătorii ideii de proprietate privată. La baza capitalismului stă proprietatea privată, dar şi respectul pentru proprietatea privată, respectarea drepturilor cetăţenilor şi, în sfârşit, producţia, şi, bineînţeles, comerţul. Acestea sunt elementele care stau la baza capitalismului, şi pe acestea Lenin voia să le distrugă. Imaginaţi-vă într-o Europă a anului 1919, care era construită pe ideea de proprietate privată! Desigur, ideile lui Lenin au fost respinse de cea mai mare parte a societăţii. Toţi burghezii, toţi proprietarii, şi nu numai marii proprietari, ci şi micii proprietari erau împotriva unor

asemenea idei. De exemplu, micii comercianţi, micii fermieri, meşteşugarii, când au auzit că va fi distrusă proprietatea privată, nu au înţeles ce se întâmplă. Ei munciseră împreună cu întreaga familie, zi şi noapte, ca să creeze ceva şi acum trebuiau să distrugă tot? Nu se putea.

Începând cu anul 1919, două idei se disting în propaganda comunistă: ideea de pacifism, care era foarte puternică, şi ideea de revoluţie, de război civil şi de distrugere a capitalismului. Ele erau însă două idei complet opuse, dar care, fiecare, putea fi seducătoare.

De fapt, cine putea fi pentru război? Nimeni, mai ales după un război care făcuse milioane de victime. Această idee a comuniştilor privind pacea a fost o idee fundamentală pe care au susţinut-o până la capăt, până în 1989.

Dacă ideea de pacifism întrunea un consens general, dimpotrivă conceptele de revoluţie, de război civil, de distrugere a capitalismului şi a burgheziei nu întruneau consensul. Desigur, erau oamenii care nu aveau nimic, erau muncitorii, proletariatul, care credeau că preluarea puterii politice îi va face bogaţi. Este o idee care poate să fie atrăgătoare uneori. Pentru oamenii care posedau ceva, cum erau ţăranii, chiar dacă puţin, un hectar de pământ sau o vacă, era o idee inacceptabilă.

În Europa anului 1919 intervin, însă, într-un mod violent, o serie de forţe. Mai întâi în Italia, unde, între 1919 şi 1922, s-a desfăşurat un quasi-război civil, între comuniştii care agitau muncitorii din fabrici şi ţăranii – nu atât ţăranii proprietari, cât pe muncitorii agricoli – şi încercau să-i atragă de partea lor şi Mussolini – care s-a proclamat el însuşi lider al mişcării socialiste până în anii '40 – şi partidul micilor proprietari, partidul burgheziei. Deci ne aflăm într-un quasi-război, cu evenimente destul de violente. În final, Mussolini este cel care câştigă. Comuniştii italieni vor fi complet anihilaţi şi nu se va mai vorbi despre ei până în 1945.

A doua ţară în care izbucneşte războiul civil este Germania. Această ţară a fost complet dată la o parte, traumatizată de înfrângerea sa de la sfârşitul primului război mondial. Când o ţară este învinsă, populaţia se

confruntă cu un şoc psihologic. Dacă s-au înşelat conducătorii nu era nici o problemă, dar oamenii credeau că ţara lor va supravieţui, că le va fi bine. Însă atunci când războiul s-a terminat şi ei au fost învinşi s-a declanşat un puternic şoc psihologic. Aceasta s-a întâmplat în Germania în 1918, şi la fel s-a întâmplat în Franţa în 1940.

Când este vorba de un şoc colectiv, cum a fost în Germania în 1918-1919, întreaga societate este confuză: toate valorile, toate ierarhiile, toate comportamentele au fost răsturnate. Social-democraţii au preluat puterea încercând să redreseze o ţară distrusă şi învinsă. Pe de altă parte, forţele naţionaliste considerau că situaţia era inacceptabilă, Germania nu putea fi învinsă, trebuia să reacţioneze. În acelaşi timp, comuniştii germani au înregistrat un succes enorm, Partidul Comunist din Germania devenind cel mai important partid comunist din Europa, exceptându-l pe cel din Rusia. Desigur, partidul comunist german devenise atât de puternic întrucât sovieticii aveau o idee precisă: dacă vor reuşi să facă revoluţia în Germania, atunci vor cuceri toată Europa, pentru că Germania era una din marile puteri industriale europene. Deci bolşevicii au încercat să obţină maximum de succes până în 1923, când în Germania a fost declanşată revoluţia comunistă. Atunci când spun maximum, vreau să spun că Moscova a trimis clandestin în Germania generali ai Armatei Roşii care au organizat partidul comunist într-o manieră militară şi au pregătit invadarea Germaniei în cazul în care revoluţia reuşea. Armata Roşie s-a concentrat la frontieră, a pregătit stocuri mari de provizii pentru a putea hrăni populaţia. În final, insurecţia a eşuat, dar a instaurat în Germania o atmosferă foarte violentă, foarte dură, care s-a menţinut între 1923 şi 1933, când Hitler vine la putere şi distruge partidul comunist german. Iată al doilea partid comunist care este distrus. Mussolini a distrus partidul comunist italian, adică l-a transformat într-un partid foarte mic, fără importanţă. Acelaşi lucru s-a întâmplat şi în Germania.

Ce se întâmpla în Franţa, unul din învingătorii războiului din 1919? Entuziasm, defilări militare, dar, în acelaşi timp, războiul a lăsat urme profunde, în special în mediul rural. După cum se ştie, spre deosebire de

celelalte state vest europene, Franţa avea o structură rurală. Evident, cine au fost cei care au înfruntat războiul? Ţăranii. Nu muncitorii, deoarece de ei era nevoie în uzine, pentru producţia de armament etc. Deci ţăranii au fost cei care au suportat greutăţile războiului şi au suferit pierderi enorme. În fiecare oraş sau sat, în fiecare localitate, au fost ridicate monumente dedicate celor morţi în război, uneori fiind liste destul de lungi, deseori întâmplându-se ca dintr-o familie să fie două sau trei victime. Astfel ne dăm seama cât de mult a fost marcată populaţia de acest război. Pe acest fond, comuniştii propagă o ideologie pacifistă.

Exista în Franţa un partid socialist destul de puternic, condus de importanţi oameni politici ca Jean Jaurès, asasinat în 1940, sau Léon Blum, unul dintre principalii oameni politici ai Franţei până în 1950. Acest partid socialist a fost confruntat cu apariţia comunismului lui Lenin. În decembrie 1920 a avut loc un mare congres al Partidului Socialist Francez, unde s-a supus la vot dacă se rămâne la socialism sau se trece la comunism. Marea majoritate a participanţilor a hotărât trecerea la comunism. Mai ales federaţiile din regiunile rurale au votat această aderare la comunism, considerând că Lenin este un pacifist, iar membrii din regiunile rurale nu mai voiau război.

Iată o primă ambiguitate în ceea ce priveşte abordarea comunismului. În decembrie 1920 reprezentanţii ţărănimii franceze au votat pentru comunism, crezând că acesta va aduce pacea. În acelaşi timp, în Rusia, Lenin începuse să extermine tocmai ţărănimea, declanşând un adevărat război contra ei.

Să accentuăm un lucru pe care deseori avem tendinţa să-l uităm: că bolşevicii sunt inventatorii propagandei de tip modern. Înaintea lor, desigur, oamenii politici aveau dezbateri politice, dar nu aveau un sistem de propagandă. Bolşevicii inventează propaganda politică modernă, ei cred că pot schimba opinia politică a oamenilor doar cu vorbe, fără să ţină cont de realitate. Bolşevicii şi colegii lor francezi au făcut în Franţa o propagandă enormă: *Iată, bolşevismul înseamnă pace! Bolşevismul este poporul la putere!* Ceea ce este absolut fals, dar acestea au fost ideile care au fost foarte des uzitate şi băgate în capul oamenilor. Dacă zilnic acelaşi şi acelaşi lucru, chiar dacă e fals, este repetat, până la urmă intră în capul oamenilor, care nu-şi mai pun întrebări. Aceasta înseamnă

propaganda. Comuniştii au inventat acest sistem şi au reuşit un lucru extraordinar cu propaganda. Apoi şi celelalte forţe politice, în special cele nedemocratice, vor utiliza acelaşi procedeu. Hitler, Mussolini au folosit şi ei acelaşi tip de propagandă. Repetarea unor sloganuri face să nu mai gândeşti, ci să auzi numai acele sloganuri; iar dacă repeţi aceleaşi fraze, eşti pierdut, nu mai gândeşti. Aceasta este ceva propriu unui sistem totalitar. La fel şi defilările, comisarii politici, care toată ziua sunt în mijlocul oamenilor, în fabrici, şi repetă aceleaşi sloganuri.

Cred că operaţiunea cea mai extraordinară de propagandă din sistemul comunist a fost folosită în China între 1966-1967, în ceea ce s-a numit „revoluţia culturală". Ştiţi, poate, că în 1966 Mao Tze Dun a decretat în China revoluţia culturală. Tot atunci a publicat şi celebra *Cărticică roşie*. Fiecare chinez, şi vorbim de 1 miliard de chinezi, trebuia să aibă această carte şi să înveţe pe de rost principiile pe care le enunţa. Chinezii nu mai trebuiau să gândească ei înşişi, dacă aveau o problemă trebuiau să ia *Cărticica Roşie*, pentru că preşedintele Mao gândea pentru ei.

Până în 1934 comunismul nu a înregistrat în Europa decât eşecuri. A încercat să preia puterea în diverse locuri, dar au fost eşecuri peste tot. Dar brusc se întâmplă ceva. În 1933 Hitler vine la putere. Noul regim din Germania era împotriva comunismului, dar era şi împotriva democraţiilor, împotriva evreilor, şi, în final, Hitler era împotriva tuturor. Evident, pentru că Germania rămâne principala putere europeană, cu un potenţial economic foarte important, cu o capacitate de a pregăti războiul extrem de mare, toată lumea începe să se îngrijoreze, şi, bineînţeles, începe să asculte discursul propagat de Moscova. Care era acest discurs? Fascismul ameninţă democraţia, deci trebuie să-l combatem prin orice mijloace. Vedeţi, iarăşi o formidabilă ambiguitate a comunismului. Moscova luptă împotriva fascismului pentru a apăra democraţia, dar unde este democraţia în URSS? Nu există nici o democraţie. Deci, este un proces de pură propagandă. Se spune că trebuie să combaţi fascismul

pentru a apăra democraţia, dar, în acelaşi timp, oamenii care susţin acest lucru în ţara lor, în URSS, au distrus democraţia, au făcut chiar mai rău decât să distrugă democraţia, au distrus un popor.

Vă reamintesc că, la începutul anilor '30, guvernul sovietic a organizat o foamete care s-a soldat cu 6 sau 7 milioane de morţi, ţărani, şi asta este cu atât mai surprinzător cu cât ţăranii sunt chiar cei care produc hrana, deci cum e posibil ca cei care produc hrana să moară de foame? Un mister destul de serios. Dar misterul e totuşi simplu. Guvernul sovietic, din motive precise, a hotărât să ia tot grâul produs, toată hrana. Evident, dacă iei toată hrana cuiva el va putea trăi câteva zile, dar apoi va începe să mănânce şoareci, greieri, păsări, iarbă, şi apoi va muri. Şi aşa s-a şi întâmplat. Este un prim fenomen de genocid extrem de grav, şi s-a petrecut aproape în centrul Europei, în Ucraina, în 1932-1933, soldat cu 6-7 milioane de oameni care au murit de foame. Şi să fie clar, nu e vorba de un accident, este vorba de un act făcut cu bună ştiinţă de către guvernanţii sovietici. Există dovezi în arhive. Stalin şi colegii săi, mai ales Molotov, au fost la faţa locului şi au organizat această foamete. Deci nu putem spune că liderii sovietici nu erau la curent cu ce se întâmplă, nu numai că ei au organizat totul, dar nu au luat nici o decizie pentru a-i ajuta în vreun fel pe oameni. Guvernul sovietic a ascuns faptul că Ucraina se confruntă cu această foamete şi a negat vehement orice zvonuri de această natură. Europenii din Vest nu ştiau deci că există milioane de ucraineni care mor de foame. Poate că dacă ar fi ştiut ar fi reacţionat în alt fel, dar ei nu ştiau. Ei au ascultat discursul oficial al Moscovei.

Este evident că în acest tip de regim totalitar, fie că e comunist, fie că e nazist, propaganda are succes dacă se interzice orice alt fel de informaţie. Dacă ar fi propaganda, dar şi accesul la informaţii reale, oamenii ar putea alege, şi-ar da seama care este adevărul. Dar dacă nu există decât propagandă şi nici un alt fel de informaţie, oamenii nu au nici un mijloc de a verifica dacă discursul propagandistic este real. Începând cu 1934, URSS şi întreaga lume comunistă au declanşat o puternică propagandă contra naziştilor şi, pentru prima dată, comuniştii au repurtat un enorm succes, iar antifascismul a devenit una din axele majore ale politicii şi propagandei sovietice.

Noi, francezii, suntem cei mai în măsură să ne dăm seama de acest lucru pentru că, începând cu 1934, prin această propagandă antifascistă partidul comunist a reuşit să obţină succese politice deosebite. În 1936 s-a creat Frontul Popular, o alianţă electorală care-i cuprindea pe socialişti, pe radicali – formaţiuni absolut democratice –, dar şi pe comunişti, care nu erau o forţă democratică, dar care acţionau ca şi cum ar fi fost. Am consultat eu însumi la Moscova foarte multe arhive şi am descoperit că între 1930 şi 1939 Partidul Comunist Francez nu era cu adevărat condus de francezi, deşi oficial existau lideri francezi ca Maurice Thorez, ci era condus de un agent al Uniunii Sovietice, originar din Slovacia, care participase la revoluţia comunistă din Ungaria din 1919, şi acest om, trimis de Moscova, controla şi dirija Partidul Comunist Francez. În afară de câţiva lideri francezi care erau în relaţii cu el, nimeni nu ştia care era rolul lui şi cine era el de fapt. Dacă francezii ar fi cunoscut adevărul despre acest om, cred că partidul comunist nu ar mai fi avut acelaşi succes. Dar nimeni nu ştia acest lucru. Secretul a fost păstrat în interiorul partidului comunist francez până în 1992, când am descoperit la Moscova documentele privindu-l pe acest agent şi munca sa. Deci, vedeţi că tot timpul ne confruntăm cu acelaşi dualism: *propagandă – minciună* şi *cu ascunderea adevărului*, *a ceea ce se întâmplă în realitate*.

Începând cu 1934, în Europa şi în întreaga lume această politică antifascistă condusă de comunişti a avut un mare succes şi imaginea acestui succes a fost războiul civil din Spania din 1936. Comuniştii au avut o idee genială, o idee propagandistică, bineînţeles: crearea brigăzilor internaţionale, cu oameni din întreaga lume, comunişti sau necomunişti, dar care doreau să lupte împotriva fasciştilor. Graţie documentelor de la Moscova avem dovada că aceste brigăzi au fost în întregime organizate şi conduse de comunişti, iar conducătorii erau responsabili din Armata Roşie, din NKVD.

Această idee de a aduna oameni din întreaga lume în nişte brigăzi care să lupte contra fascismului a fost o idee de propagandă extraordinară, pentru că din acel moment comuniştii au putut spune că singurii care combat

într-adevăr fascismul sunt ei, cei care au organizat brigăzile internaţionale militare din Spania. Iată un alt moment în care propaganda era diferită de realitate. Pentru că realitatea din Spania era alta: de la mijlocul lui octombrie 1936, Stalin a trimis arme guvernului spaniol şi, în acelaşi timp, şi-a trimis soldaţii, a trimis agenţi ai poliţiei politice şi consilieri politici. În 1939 guvernul republican spaniol a fost înfrânt de Franco, şi atunci s-a văzut că întregul guvern republican spaniol era susţinut de Moscova, care îi spunea exact ce să facă. În 1939 poliţia politică sovietică făcea în Spania orice voia, aresta pe cine dorea, omora oameni, tortura, trimitea oameni la Moscova etc. Deci vedeţi că în timp ce discursul era de combatere a fascismului, realitatea era că Uniunea Sovietică era pe cale să pună mâna pe Spania.

Evident, războiul din Spania a avut efecte diverse în Europa. Cei care erau de stânga au văzut în războiul din Spania marea luptă pentru democraţie, pentru republică. Comuniştii priveau mult mai departe, ei vedeau aici lupta pentru revoluţie. Cei care erau de dreapta, şi mai ales catolicii – pentru că în Spania catolicii au fost foarte persecutaţi de republica spaniolă între 1936-1939 – au văzut în războiul din Spania altceva, nu au văzut o luptă pentru apărarea democraţiei, ci distrugerea bisericii, a burgheziei. Încă o dată vedem că despre acelaşi eveniment oamenii aveau păreri împărţite. Acelaşi lucru se întâmpla şi cu comunismul. Unii erau foarte optimişti, îl vedeau într-o manieră democratică, alţii, din contra, aveau despre el o viziune catastrofală, ca despre ceva care va distruge societatea.

Când ai trăit într-un regim comunist îţi poţi pune întrebarea: de ce nişte oameni, care au trăit în Franţa, care s-au bucurat de prosperitate economică, care au democraţie de mult timp, s-au îndreptat spre comunism? De ce în 1936 comuniştii au repurtat un asemenea succes în faţa electoratului francez? De ce au fost aleşi 72 de deputaţi comunişti în Parlamentul francez? Era foarte mult! De ce în fiecare luni dimineaţă liderii comunişti francezi se întâlneau în secret cu şeful guvernului, Léon Blum? Iată întrebări pe care, dacă ai trăit într-o ţară comunistă, ţi le poţi pune. Aş vrea să încerc să dau câteva explicaţii. Prima ar fi că începând cu 1934 s-a petrecut o întâlnire între

cultura franceză revoluţionară şi comunism. Comuniştii au ştiut să inventeze un discurs care a făcut posibilă această întâlnire între cultura revoluţionară franceză şi ideologia comunistă stalinistă. Vreau să vă dau un exemplu precis: între 1920 şi 1934 Partidul Comunist Francez, care se pretindea a fi pacifist, era contra armatei franceze, evident. Deci nu cântau niciodată *Marseilleza,* considerată un cântec naţionalist şi, deci, intolerabil. Nu se cântau decât cântece internaţionaliste, iar drapelul comuniştilor era drapelul roşu, niciodată cel tricolor. Până în 1934 niciodată drapelul tricolor nu a fost folosit la adunările comuniştilor francezi. Ce a intervenit? Stalin a dat nişte ordine – pentru că nimic nu se întâmpla fără voia lui Stalin – şi la 14 iulie 1935 asistăm la o mare apropiere între socialişti, radicali şi comunişti. Are loc o adunare a celor trei partide pe un mare stadion din Paris. Cu această ocazie, pentru prima dată, Jacques Duclos, care era unul dintre principalii şefi comunişti, a luat o iniţiativă extraordinară, cu un mare ecou: a decis ca şi comuniştii să cânte *Marseilleza*. Desigur, era imnul naţional francez încă din 1789, dar pentru prima dată era cântat şi de comuniştii francezi şi, tot pentru prima dată, comuniştii francezi au salutat drapelul naţional. Vedeţi, deci, că nu este doar o chestiune de abilitate politică, nu este doar o lovitură politică, este ceva mult mai profund, un moment când comuniştii francezi au ştiut să profite de vechea cultură revoluţionară franceză, pentru că drapelul tricolor era chiar simbolul revoluţiei franceze, la fel ca şi *Marseilleza*. Ceea ce apare extrem de interesant este că dintr-o singură lovitură comuniştii, care refuzaseră până atunci aceste două simboluri, considerate ca simboluri ale burgheziei, au spus că nu, de fapt ne-am înşelat, este un drapel şi un imn al revoluţiei, deci este imnul nostru, este drapelul nostru, ni le asumăm. Iată un exemplu de întâlnire între valorile revoluţionare tradiţionale şi tradiţia comunistă leninistă, şi este, iarăşi, un lucru pe care comuniştii l-au făcut în toate ţările în care situaţia le era favorabilă.

Mai există şi o a doua explicaţie a succesului comuniştilor. Ştiţi că, începând cu 1929, a avut loc o criză economică mondială care a provocat multe probleme sociale, şomaj etc. Această criză a început în Franţa în 1931, şi a fost o criză economică foarte dură, cu mulţi şomeri, şi a dus la diverse probleme – mizerie, foamete, neplata

chiriilor, oameni aruncaţi din casele lor etc. Evident, în această situaţie, comuniştii au trecut la o imensă propagandă contra capitalismului în general. Au dezvoltat, am putea spune, o demagogie socială extraordinară: dacă ne votaţi pe noi, nu va mai fi şomaj, va fi pâine, vor fi locuinţe de închiriat etc. Desigur, era un lucru curios pentru că, în acelaşi timp, în Uniunea Sovietică tocmai începea planul cincinal, care a fost o mare catastrofă pentru clasa muncitoare rusă, nivelul de trai scăzând la jumătate între 1928 şi 1932. Pe de o parte, comuniştii la Paris, în Franţa, ţin un discurs formidabil pentru muncitori, iar în Rusia muncitorii se confruntă cu o catastrofă. Acelaşi fenomen al propagandei şi al minciunii. Mulţi muncitori au crezut, însă, în acest discurs şi în 1936 Partidul Comunist Francez a obţinut un prim mare succes printre muncitorii francezi. A fost un moment foarte important.

O a treia explicaţie ar fi că în 1935 exista o singură ţară comunistă, Uniunea Sovietică, unde nu se ştia prea bine ce se întâmplă – dar acum ştim: se întâmplau lucruri absolut îngrozitoare. În Franţa comuniştii se aflau într-un regim democratic, cu un guvern legal, ales de popor, cu parlament, legi, justiţie, poliţie, şi toate acestea controlate de parlament, de primar etc. Partidul Comunist Francez era obligat să funcţioneze în acest cadru democratic şi nu putea face altceva, pentru că dacă încerca să dezvolte o mişcare contra guvernului prin metode ilegale ar fi fost imediat interzis, aşa cum s-a întâmplat în Italia.

Comuniştii francezi au fost deci obligaţi, în anii ’30, nu numai să se afişeze cu un discurs democratic, dar şi să încerce să înţeleagă un pic ce înseamnă democraţia. Iar democraţia înseamnă, printre altele, că – dacă cineva nu este de acord cu tine – soluţia nu este să-l elimini imediat, ci să discuţi şi să găseşti o rezolvare. Războiul civil, în concepţia leninistă, însemna că dacă nu eşti de acord cu noi, eşti contra noastră, şi dacă eşti contra noastră vei fi exterminat. Democraţia este exact opusul acestui concept: chiar dacă nu eşti de acord cu mine, putem totuşi să convieţuim, majoritatea fiind cea care decide cine conduce. Majoritatea decide, dar, în acelaşi timp, trebuie să se respecte drepturile minorităţii – aceasta este democraţia. Comuniştii francezi, începând cu 1934-1935, au fost

obligaţi să se supună, cel puţin în parte, acestor reguli ale democraţiei pentru că funcţionau într-un cadru, într-un regim, într-o societate democratică, şi trebuiau să ţină cont de acest lucru.

A urmat un moment extraordinar, anul 1939. Între 1934 şi 1939 comuniştii din lumea întreagă au fost conducătorii luptei antifasciste şi, mai ales, ai luptei contra lui Hitler, cel mai periculos dintre fascişti. Însă la 23 august 1939 s-a semnat un acord între Hitler şi Stalin. A fost un adevărat cutremur peste tot în lume, toţi erau stupefiaţi. Dar cei care au fost cei mai miraţi au fost chiar comuniştii, care nu mai înţelegeau nimic. Mulţi intraseră în partidele comuniste tocmai pentru a lupta împotriva fascismului, şi iată că Hitler şi Stalin erau pe punctul de a deveni prieteni! Era un lucru cu adevărat stupefiant! Ce se va întâmpla? Pentru că era momentul adevărului. Şi momentul adevărului a venit. În câteva săptămâni Partidul Comunist Francez a fost distrus în întregime. Deşi înainte era un partid important, avea cel puţin 250.000 de aderenţi, din aceşti membri în numai câteva săptămâni n-a mai rămas aproape nimeni. Unii au părăsit furioşi partidul declarând că nu vor să mai audă de comunism, pentru că totul fusese o minciună – asta a fost una din soluţii. O altă soluţie – oamenii şi-au dat seama că au fost înşelaţi şi au părăsit partidul fără zgomot, nemaivrând să audă de partidul comunist. În orice caz, în câteva săptămâni partidul a fost distrus. 95 % dintre comuniştii francezi nu au înţeles alianţa dintre Hitler şi Stalin şi şi-au dat seama că între propagandă şi realitate este o mare diferenţă. Desigur, a continuat să existe un mic nucleu comunist foarte dur, având la bază principiul leninist conform căruia trebuie să creăm un partid comunist revoluţionar profesionist. Au rămas acei fanatici care ar fi mers până la capăt, indiferent de conjunctura politică, bună sau proastă. Ei au înţeles că dacă, într-adevăr, opinia publică se opunea comunismului, ei trebuiau să se replieze şi să aştepte o situaţie mai bună – aşa cum fusese în Franţa, în 1935-1936, când se făcuseră recrutări masive, iar partidul comunist devenise o forţă politică importantă. Dacă situaţia devenea proastă, se puteau regrupa în jurul acestui nucleu dur, controlat de Moscova şi să aştepte un moment mai bun.

Acelaşi lucru s-a întâmplat şi în celelalte ţări europene, pentru că prăbuşirea Partidului Comunist Francez în 1939 a fost o copie a ceea ce s-a întâmplat în toată Europa. Comunismul, începând cu septembrie 1939, a fost o idee combătută în toate ţările europene, mai ales după ce s-a aflat că Hitler şi Stalin semnaseră ceea ce se cheamă un „tratat de neagresiune". Dar, de fapt, şi ştim acest lucru acum, după ce s-au deschis arhivele, acest tratat de neagresiune era un tratat de împărţire a Europei. Ceea ce s-a discutat la 23 august 1939, şi a fost consemnat apoi într-un al doilea tratat din 28 septembrie 1939, a fost împărţirea Europei între Hitler şi Stalin. S-a găsit la Moscova acea faimoasă hartă a Europei, care fusese tăiată cu creionul roşu în două, chiar prin mijlocul Poloniei. Pe partea stângă era semnătura lui Ribbentrop, ministrul de externe german, şi de cealaltă parte, era o enormă semnătură a lui Stalin.

Germania a început războiul contra Poloniei la 1 septembrie 1939, iar la 10 septembrie Armata Roşie a intrat şi ea în Polonia, începându-şi marşul din care nu s-a mai oprit până în 1945. Toată lumea a înţeles că acest acord între Stalin şi Hitler era o adevărată alianţă pentru împărţirea Europei, şi că el a stat la baza declanşării războiului. Dacă Hitler nu ar fi avut garanţia că nu va fi atacat dinspre est de către sovietici poate că nu ar fi atacat Polonia. Dar, din moment ce ştia că Uniunea Sovietică nu va reacţiona, ci, din contră, chiar îl va susţine, a declanşat războiul. Nu ştiu dacă aţi văzut acele imagini cinematografice extraordinare cu Goebbels anunţându-l pe Hitler de încheierea acordurilor cu sovieticii. Nemţii erau absolut încântaţi, nici nu-şi imaginau un lucru mai bun decât de a putea avea un acord cu sovieticii.

S-a ajuns ca Partidul Comunist Francez să fie interzis de către guvern pentru că a susţinut poziţia Uniunii Sovietice. Partidul a fost deci interzis şi a intrat în clandestinitate un timp. Această situaţie a durat doi ani - 1940-1941. La începutul războiului Partidul Comunist a declanşat o propagandă prin care inamicul era identificat cu guvernul francez, şi nu cu Germania. Vă puteţi imagina aşa ceva? Să fii în război şi unul din partide să spună că adevăratul inamic este propriul guvern şi nu cei care ameninţă ţara? Este ceva cu adevărat extraordinar! Guvernul

francez a ajuns în primăvara lui 1940 până la a da o lege prin care condamna la moarte pe comuniştii care făceau propagandă contra guvernului. Exista deci o tensiune maximă în Franţa! Comuniştii erau un mic grup, se ascundeau peste tot şi guvernul, care reprezenta poporul, declara că toţi comuniştii care vor face propagandă contra guvernului şi pentru Germania vor fi condamnaţi la moarte. Vedeţi deci până unde a decăzut acest partid, care avea 72 de deputaţi în 1936, şi care, patru ani mai târziu, era într-o situaţie total opusă. Acelaşi lucru s-a întâmplat în multe ţări din Europa. Partidul Comunist a fost interzis în mai multe state europene, în Belgia, spre exemplu.

Acest lucru a durat până în 1941, când are loc o nouă lovitură de teatru: Hitler atacă Uniunea Sovietică. Şi atunci vedem cum propaganda sovietică renaşte cu o putere extraordinară. Iar tema propagandei nu mai e una pacifistă, nu se mai punea problema să fii pacifist când ţara era atacată. Din contra, era o propagandă belicoasă. Militarii au devenit oamenii cei mai importanţi. Şi, bineînţeles, a renăscut tema propagandei antifasciste. Dintre temele propagandei care au fost foarte dezvoltate în această perioadă, cea mai importantă a fost cea a antifascismului: trebuie apărată Uniunea Sovietică, singura forţă care se opune nazismului.

Probabil că Stalin avea un moment de amnezie, uitase de 23 august 1939 şi de alianţa cu Hitler. Stalin uitase şi că Franţa luptase contra Germaniei, chiar dacă fusese învinsă, dar lupta fusese extrem de violentă. Se spune deseori că Franţa nu a luptat. Nimic mai neadevărat. Au fost 100.000 de morţi în patru săptămâni, luptele au fost extrem de violente, dar cum tehnica militară se schimbase faţă de 1914, iar nemţii deţineau o tehnică militară avansată, nimeni nu le putea rezista.

Dar Stalin mai uitase ceva. Ce făceau englezii în tot acest timp? Ei rezistau, nu erau aliaţii lui Hitler. Ei spuseseră nu, nu ne vom alia niciodată cu Hitler, şi aceasta nu era numai propagandă, era o realitate. Atunci când

Hitler a văzut că Churchill nu vrea să încheie pacea, după înfrângerea Franţei, a încercat să îngenuncheze Marea Britanie prin atacuri aeriene nenumărate, distrugând oraşele, şi, totuşi, Churchill nu a cedat. Puteţi distruge orice, dar nu vom semna niciodată pacea şi vom duce războiul până la capăt!

Iată mici fapte istorice pe care Stalin părea să le fi uitat în 1941 şi acum explica opiniei publice internaţionale că ei, comuniştii, sunt principalii luptători împotriva nazismului! Şi pe parcursul acestei a doua părţi a războiului, 1941-1945, toate partidele comuniste - şi arhivele de la Moscova o demonstrează - au primit telegrame secrete cu directive pentru a face totul pentru a susţine noua orientare a Uniunii Sovietice. Am găsit aceste telegrame în arhive. Nu se mai punea problema revoluţiei, acum se punea accentul pe lupta antifascistă care trebuia dusă până la capăt.

Războiul a fost un război îngrozitor, un tip de război cum sper că lumea nu va mai vedea de acum încolo. A fost o luptă cruntă între popoare, o luptă violentă - ca să amintim, spre exemplu, doar de bătălia de la Stalingrad, unde au fost pierderi enorme, zeci de mii de oameni au murit, din ambele tabere combatante. Evident că oamenii au fost obligaţi să reacţioneze, şi s-a născut acel fenomen de rezistenţă faţă de ocupantul nazist, pentru că naziştii ocupaseră toată Europa. În aceste grupuri de rezistenţă erau şi comunişti, care s-au autodeclarat conducătorii acestei rezistenţe. Comuniştii francezi păreau şi ei a suferi de amnezie. Între 1939-1941 ei au combătut guvernul francez, nu i-au atacat pe nazişti. Cuvântul *nazist* nu a mai fost folosit în presa comunistă în aceşti ani. Dar comuniştii francezi au început, din 1941-1942, să spună că ei sunt liderii rezistenţei, neţinând cont că la Londra era generalul de Gaulle, care nu aşteptase 20 iunie 1941 pentru a spune că naziştii şi germanii erau inamicii Franţei, el o spusese încă din 1940 şi făcuse multe lucruri în acest sens. Iată încă o dată acest dualism, *propagandă-realitate*, care a fost o eternă problemă a comuniştilor.

Am ajuns acum la ultima fază a războiului. Din 1941 şi până în 1989, şi chiar şi până azi, comuniştii au pus în funcţiune un întreg mecanism de propagandă, care a fost mereu acelaşi: noi suntem cei mai buni luptători antifascişti. La tribunalul de la Nürnberg, organizat după înfrângerea nazismului, şefii nazişti au fost judecaţi inclusiv de către judecători sovietici. Sovieticii, din acel moment, au diabolizat, efectiv, nazismul. Iată, în secolul XX există Răul, este nazismul. Iar noi, comuniştii sovietici, şi comuniştii în general, noi, cei care am combătut nazismul, reprezentăm Binele, evident. Ei sunt Răul, noi suntem Binele. Este o idee care a fost extrem de utilizată de propagandă.

De fapt, ce a schimbat războiul în mentalităţi? Din punctul de vedere al conducerii Uniunii Sovietice, nu a însemnat nimic. Este adevărat că a fost un război extrem de violent între nazism şi comunism, dar asta nu l-a împiedicat pe Stalin să-şi continue politica sa atât de antidemocratică. Trebuie să ne amintim că între 1944-1945, în plin război, când luptele erau în toi, când era nevoie de trenuri, de camioane, de oameni, ce făcea Stalin? El deporta masiv întreaga populaţie a Caucazului, ceceni, inguşi, tătari, etc. În câteva zile – şi arhivele o dovedesc azi – NKVD-ul, poliţia politică, a organizat deportarea a zeci de mii de oameni. Deci Stalin îşi continua politica de dinainte de război, de a pedepsi acele populaţii care se împotriveau comunismului şi care nu erau ruşi. Tocmai am descoperit nişte documente legate de deportarea cecenilor. Ştiţi că în Cecenia – care a fost întotdeauna în război cu ruşii – există dealuri şi munţi. Evident, să deportezi oameni care trăiau în zona colinară era uşor, există cale ferată, există trenuri, aduni oamenii şi îi îmbarci în trenuri. Dar a-i deporta pe cei care trăiau în munţi este mult mai dificil. La munte nu există trenuri, deci cum se pot deporta oamenii? Foarte simplu, se folosesc camioanele pe care americanii i le-au trimis lui Stalin pentru a duce războiul contra Germaniei, camioane care erau aduse din Statele Unite cu greutate. Mii de marinari americani şi englezi au murit în timpul acestor transporturi pentru ca aceste camioane să ajungă în URSS, pentru a se duce războiul contra naziştilor. Iar Stalin folosea aceste camioane pentru a deporta cecenii! Iată încă o dată ceva extrem de bizar şi care nu corespundea cu imaginea pe care Stalin

voia să o arate lumii – totul se foloseşte pentru războiul contra naziştilor! Cum se folosea totul pentru război, când foarte mulţi oameni din NKVD participau la deportarea cecenilor, când, în mod normal, ar fi trebuit să fie pe front ca să lupte contra germanilor, nu să deporteze oameni nevinovaţi?

Războiul a fost util comuniştilor, pentru că, timp de cinci ani, ei i-au diabolizat pe nazişti şi au încercat să acrediteze ideea că sovieticii sunt cei buni, pentru că ei luptă împotriva răului absolut care este nazismul!

Al doilea element de care comuniştii s-au folosit foarte mult a fost ceea ce aş numi „fenomenul martirilor". Evident, comuniştii luptă contra naziştilor, şi, îi ştiţi pe nazişti, nu sunt nişte oameni blânzi, ei reacţionează foarte violent. Au reacţionat foarte violent în Europa de Vest, în Iugoslavia. În Franţa au reacţionat mai puţin violent, dar totuşi destul de violent. Iar când îi prind pe comunişti, ce fac? Îi arestează, îi torturează, îi împuşcă. Aceştia devin eroi şi comuniştii fac din ei adevăraţi martiri! E un lucru foarte important, pentru că aceasta permite să focalizezi toate emoţiile populaţiei asupra unui bărbat, asupra unei femei, care este martir. Comuniştii au preluat anumite tradiţii catolice şi ortodoxe privind sfinţii şi le-au utilizat într-un cadru cu totul diferit.

Avem deci două axe. Antifascismul – noi, comuniştii, suntem cei mai buni antifascişti, toţi ceilalţi nu contează! Atitudinea patriotardă – pentru că noi comuniştii am luptat contra fasciştilor, noi am fost cei mai buni patrioţi, deci toţi ceilalţi, care şi ei se declară patrioţi, nu sunt adevăraţi patrioţi. Trebuie să distingem între adevăraţii patrioţi şi falşii patrioţi. Adevăraţii patrioţi sunt comuniştii, falşii patrioţi sunt toţi ceilalţi! Iată un discurs care ne poate face să zâmbim, mai ales în Franţa, unde, totuşi, era generalul de Gaulle, un adevărat rezistent. În ciuda acestor realităţi comuniştii francezi susţineau acest discurs: Suntem cei mai buni antifascişti, suntem cei mai buni patrioţi!

Comuniştii au lansat o nouă politică, care era, într-o anumită privinţă, cam la fel cu cea din anii '30, când au iniţiat Frontul Popular, adică alianţa cu socialiştii. Acum au lansat o nouă alianţă, Frontul Naţional, care să le permită să ajungă la putere, pentru că, evident, acesta a fost întotdeauna scopul comuniştilor.

După război, peste tot în Europa de Vest comuniştii spuneau că ei sunt eliberatorii, ei au eliberat Europa de fascişti. Dar se poate pune întrebarea, care eliberare? Dacă e vorba de o eliberare care să însemne eliminarea naziştilor şi înlocuirea lor cu un regim la fel de violent şi dictatorial, unde e schimbarea? Nu este nici o schimbare. Şi apoi ce se întâmplă cu micile popoare care au căzut victime alianţei dintre Stalin şi Hitler din august 1939, cum ar fi Basarabia, ţările baltice? Am văzut propaganda pe care o făceau comuniştii francezi în acel moment: Uniunea Sovietică eliberează Basarabia! Ce eliberare? Cred că nici basarabenii, nici cei din ţările baltice nu au văzut-o ca pe o eliberare. Iată din nou propaganda, de această dată pe tema eliberării, şi cine se putea împotrivi unei asemenea teme? Dar ce urma după această eliberare? Să schimbi o închisoare pentru a intra într-o altă închisoare? Nu însemna mare lucru. Iată deci problema pe care o avea propaganda în anii 1944-1945, când trebuia să se plieze pe adevărata realitate a eliberării. Peste tot unde Armata Roşie ajungea, poate că prima zi era o sărbătoare, dar imediat urma teroarea: violuri, execuţii sumare, NKVD-ul care ajungea şi începea să-şi facă treaba - deportări, asasinate, închisori. Cred că sunt lucruri pe care le cunoaşteţi. Vedem încă o dată contrastul între propagandă şi realitate.

Evident, politica promovată de comunişti după război va avea un impact enorm în toată Europa de Vest. Europenii din Vest nu au cunoscut ce înseamnă comunismul la putere şi chiar credeau în propaganda sovietică! Foarte mulţi au crezut în această propagandă, mai ales în Franţa. Trebuie să ne amintim că în 1946 Partidul Comunist Francez a devenit cel mai important partid, cu aproape 30 la sută din voturi! Maurice Thorez, şeful partidului comunist, care îşi lua directivele de la Moscova, din biroul lui Stalin, era pe cale să devină şeful

guvernului. În Italia partidul comunist, dintr-o singură mişcare, a devenit un partid foarte mare, cu un milion şi jumătate de membri, şi liderul său, Palmiro Togliatti, care şi el primea ordine tot de la Stalin, a devenit unul din oamenii politici italieni cei mai importanţi.

Între 1945-1947 a existat, în Vest, un enorm puseu comunist. Nu se putea spune nimic rău despre comunism, nu putea fi criticată Uniunea Sovietică, nu aveai dreptul să spui că Stalin este un dictator, puteai să ai probleme! Iată climatul general. Din păcate au existat numeroşi intelectuali din Vest care au intrat în acest dispozitiv, care au susţinut aceste idei, care au aderat la partidul comunist. În universităţi, în mass-media, partidul comunist a câştigat o enormă influenţă şi a făcut în Europa de Vest puţin din ceea ce făcea şi în Europa de Est, dar, sigur, nu cu atâta violenţă. Metodele din Europa de Est erau aceleaşi ca şi la Moscova: intimidare, teroare, represiune. În Europa de Vest nu puteau fi utilizate aceleaşi metode, pentru că, totuşi, era democraţie. Aşa încât au încercat alte metode. Spre exemplu, în 1945, după eliberare, comuniştii au propus ca toate ziarele franceze să fie distribuite de un organism unic. Din punct de vedere tehnocratic era ceva raţional şi practic, mai bine decât ca fiecare ziar să aibă o reţea de distribuţie în fiecare oraş, un organism unic se ocupa de distribuirea ziarelor. Singura problemă e că cei care au preluat controlul acestui organism au fost comuniştii şi ei încă mai deţin acest control, prin intermediul sindicatelor, şi, indirect, au control şi asupra ziarelor. Un ziar a scris ceva ce nu le place? Nu se mai pune la vânzare, e foarte simplu! O să spuneţi: dar nu e teroare, nu sunt omorâţi oameni! Nu, dar este un alt fel de presiune, foarte eficace, pentru că, totuşi, comuniştii ştiu foarte bine că ceea ce contează în sistemul de propagandă este informaţia, deci trebuie controlată presa prin orice mijloc. Chiar şi ziarele de dreapta şi de extrema dreaptă sunt obligate să apeleze la acest organism de distribuire, şi partidul comunist poate, dacă vrea, să oprească difuzarea unui ziar. Acest lucru se întâmplă şi în prezent. Chiar acum câteva zile a fost un conflict între un ziar care voia să iasă din această reţea şi comuniştii care au stopat difuzarea ziarului şi a altor ziare din

acelaşi grup de presă. Iată un mijloc simplu şi eficace de a intimida populaţia şi de a împiedica difuzarea informaţiei.

Comuniştii în Europa de azi sunt foarte slăbiţi, evident. După 1991 şi-au pierdut centrul, Moscova. Au pierdut şi banii Moscovei, şi erau mulţi bani care veneau de aici. Iar dacă nu ai bani e greu să faci politică, totul depindea de acei bani. În anumite ţări partidele comuniste au dispărut pur şi simplu, nu mai există comunişti în Belgia, în Norvegia. În alte ţări mai există comunişti şi, ca de obicei, din păcate, Franţa se distinge în acest domeniu. Există patru miniştri comunişti în guvernul francez actual! Aceşti comunişti erau de mult timp comunişti, de pe vremea când Uniunea Sovietică încă exista, şi au continuat să fie comunişti ca şi cum nimic nu s-a întâmplat, ca şi cum Uniunea Sovietică nu s-ar fi prăbuşit.

Ceea ce este interesant de constatat sunt desfăşurările din ultimul timp. Este curios - curentul comunist ortodox de la Moscova a slăbit foarte mult, dar astăzi se încearcă o revigorare a lui de către o nouă generaţie, pe care am putea-o numi „comunişti de extremă stângă", comunişti extremişti. Sunt mici grupuri de oameni foarte tineri, cel mai adesea, câteodată conduşi de vechi militanţi troţkişti sau comunişti, dar care au aceeaşi orientare, violent anticapitalistă şi antimondializare. De fiecare dată când are loc o întrunire a responsabililor economici din întreaga lume, există grupuri mici, gălăgioase, care vin şi fac manifestaţii, încearcă să împiedice desfăşurarea acestor reuniuni. Aceşti oameni, care se declară comunişti, vor să combată „mondializarea". Ce înseamnă, de fapt, mondializarea? Este o dezvoltare a economiei. Ca şi Lenin, aceste grupuri vor să oprească această dezvoltare a economiei mondiale. Dar cum să opreşti un asemenea proces? Economia este o mişcare a societăţii care durează de 1000 de ani, care are propria sa dezvoltare, care nu se ocupă de politică, nu se ocupă de cultură, este strict economie, se referă la sistemul de producţie. Evident, cultura, politica încearcă să reglementeze acest sistem, şi asta se întâmplă în toate ţările. Capitalismul e reglementat în toate ţările, în Franţa, în Statele Unite. Spunem tot

timpul că Statele Unite sunt fieful capitalismului, dar chiar şi omul cel mai bogat din lume, Bill Gates, este confruntat cu judecătorii care îi impun să respecte aceste reguli; dacă poziţia lui este prea puternică, trebuie slăbită, pentru că altfel va împiedica o dezvoltare normală a economiei.

Deci revoluţionarii de azi vor să combată mondializarea, dar asta nu are nici o semnificaţie. Nu poţi combate dezvoltarea economiei, aşa cum nici Lenin nu a putut, în final, să combată dezvoltarea economiei. Comunismul a fost în Rusia timp de 70 de ani, dar azi economia încearcă să-şi reintre în drepturi chiar dacă există multe dificultăţi, şi acest lucru se întâmplă în toate ţările foste comuniste. Desigur, există dificultăţi, mai există încă o propagandă comunistă extraordinară. Comunismul s-a prăbuşit la Moscova în 1991. În 1993-1994-1995 situaţia a fost extrem de grea în Rusia. Ce spun comuniştii? Că este vina capitalismului. Este destul de comic, de ciudat. După 70 de ani de comunism să fie vina capitalismului?

Oricine ştie că în Rusia capitalismul abia a început şi că una din caracteristicile sale este că nu poate funcţiona decât într-un stat de drept. Ce înseamnă, de fapt, capitalismul? Comerţ, producţie; iar producţia nu poate funcţiona dacă nu există obligaţii între partenerii economici. Iar pentru a exista aceste obligaţii, trebuie să existe un stat de drept care să asigure respectarea contractelor, respectarea legilor, ceea ce nu e încă pe deplin stabilit în Rusia, şi nu a fost niciodată în comunism.

Paradoxal este că acest comunism, care a început în 1917, a avut succese importante, trebuie să o spunem, au fost oameni care au crezut în el. A durat timp de 70 de ani. Dar până la urmă ceea ce trebuia să se întâmple s-a întâmplat. În 70 de ani au avut loc prea multe tragedii, prea multe cadavre, deci comunismul s-a prăbuşit. În ţările dezvoltate, în ţările bogate, cărora nu le lipseşte nimic, există din nou în rândul tinerilor un curent revoluţionar care vrea să conteste şi să distrugă această muncă care a fost făcută de lumea liberă în ultimii 70 de ani. Deci, vedeţi, încă o dată asistăm la un paradox destul de ciudat.

De ce oamenii, care se bucură de pace, de prosperitate şi de libertate nu sunt mulţumiţi şi caută altceva care riscă să-i conducă spre o catastrofă? Iată o întrebare pe care putem să ne-o punem. De ce oamenii, în loc să încerce să amelioreze situaţia democraţiei, a economiei, a culturii, se încăpăţânează să conteste acest sistem şi caută să-l distrugă? Iar distrugerea acestui sistem ştim ce a însemnat, s-a văzut în Uniunea Sovietică şi în întreaga lume comunistă. Asta nu înseamnă că democraţia este un sistem perfect, nici capitalismul nu este un sistem perfect, dar, aşa cum spunea întotdeauna Churchill, este cel mai puţin rău dintre toate sistemele. Deci datoria noastră este de a-l ameliora prin munca noastră.

Discuţii

Voce din sală: *Ce rol au avut sloganurile în propaganda comunistă?*

Stéphane Courtois: Sloganul principal folosit de comunişti a fost „Proletari din toate ţările, uniţi-vă!”. Nu a fost comunist de la început, pentru că l-a lansat întâi Marx, şi apoi a fost pus pe primul plan de comunişti. Când auzim acest slogan, pare frumos. Dar se pun mai multe probleme. Nu poţi să spui „Burghezi din toate ţările, uniţi-vă!”, „Ţărani din toate ţările uniţi-vă!”, „Funcţionari din toate ţările uniţi-vă!”, „Studenţi din toate ţările uniţi-vă!”. Este un slogan care este aparent anodin, dar care are o semnificaţie profundă. Dacă cerem tuturor muncitorilor din lume să se unească, înseamnă că aceşti muncitori nu vor mai fi membri ai societăţilor în care trăiesc, vor încerca să creeze o altă societate în care nu vor fi decât proletari. Deci într-un slogan care pare la prima vedere extrem de banal, există deja baza unui război civil, refuzul de a-i accepta pe membrii anumitor categorii sociale pe care Lenin le-a nominalizat încă din 1918, adică burghezii, aristocraţii şi chiaburii. Problema

este însă că, atunci când Lenin spune „chiabur”, nu se ştie exact cine intră în această categorie, pentru că este o categorie foarte elastică. În timpul lui Stalin această categorie va deveni şi mai elastică: dacă locuieşti la ţară şi nu te supui în mod absolut regimului, eşti „kulak” (chiabur), chiar dacă mori de foame tot kulak eşti şi vei fi tratat ca atare. Plecând de la un slogan pe care toată lumea îl cunoaşte, s-a mers mult mai departe.

Au fost multe alte sloganuri, precum „Trăiască lupta victorioasă a clasei proletare!”. Ce e, de fapt, revoluţia proletară? Şi eu am fost comunist, şi încă unul „dur” între 1968-1972: un militant maoist! Aţi putea spune că trebuie să fii nebun să fii maoist în Franţa în 1968, dar e adevărat, şi am fost mii de nebuni. Unii au rămas nebuni şi alţii au înţeles că au fost nebuni. Când am fost maoist, făceam manifestaţii, strigam sloganuri: „Trăiască lupta victorioasă a poporului chinez!”. Şi în acel timp partidul comunist chinez lăsa să moară de foame 50 de milioane de oameni pentru că nu era capabil să organizeze producţia. Unde e lupta victorioasă a poporului chinez dacă mureau 50 de milioane de oameni?

Aici se observă un fenomen foarte special, pe care trebuie să-l înţelegeţi, pentru că este specific pentru Vest, este problema angajamentului. În Vest, din anii ’20 şi până în anii ’80, sub presiunea comunistă, evident, un tânăr de 20 de ani credea că este obligatoriu să se implice, să fie contra acestui regim oribil care este democraţia şi capitalismul. Din momentul în care se implica în mişcarea revoluţionară, intra deja într-un fenomen al credinţei: nu se pun întrebări, trebuie să crezi în tot ceea ce ţi se spune. Şi chiar când prietenii şi părinţii ne spuneau că suntem pe cale să facem o prostie, când ne arătau ceva care ar fi trebuit să ne facă să reflectăm, noi refuzam să credem. Este ceea ce aş numi „fenomenul de orbire”, deci vedeam microfonul acesta din faţa mea, dar spuneam că nu există nici un microfon. Am avut discuţii foarte violente cu tatăl meu, care într-o zi mi-a spus că Gărzile Roşii ale lui Mao sunt ca şi *Hitlerjugend* al lui Hitler. Evident, l-am considerat fascist, ceea ce era de-a dreptul caraghios, pentru că în tinereţe el fusese comunist. Un alt exemplu de orbire şi o altă întâmplare personală. Ştiţi că în 1970, în momentul revoluţiei culturale din China, omul care era cel mai aproape de Mao era mareşalul Lin Biao, şi pentru

noi, maoiştii, el era un erou. Într-o zi fratele meu, care şi el era student, mi-a adus un ziar american anunţând că mareşalul a fugit în URSS cu un avion, care însă s-a prăbuşit în Mongolia. Am citit articolul, fratele meu nu făcea politică, deci nu mă puteam certa cu el. I-am dat înapoi ziarul fără nici un comentariu, dar în capul meu mi-am zis cum de poate fratele meu să creadă în această propagandă americană. Problema e că, trei luni mai târziu, ziarul oficial chinez a anunţat că „acum trei luni" mareşalul Lin Biao a încercat să fugă în URSS cu un avion, care însă s-a prăbuşit. Din acel moment am început să nu mă mai simt chiar în largul meu, pentru că, fie avea fratele meu dreptate, fie aveam eu. Şi chinezii îmi spuneau că fratele meu avea dreptate. Aşa începi să ieşi din această implicare, să nu mai fii atât de orb, începi să-ţi pui întrebări, şi puţin câte puţin cauţi informaţii. Şi, desigur, aţi înţeles că dacă de 25 de ani întreaga mea cercetare istorică s-a îndreptat asupra comunismului, este pentru că vreau să înţeleg cum de eu, care nu mă consideram chiar un idiot total, am putut să mă implic într-o asemenea mişcare.

Revin la întrebarea iniţială: când începi să gândeşti numai în sloganuri, de fapt nu mai gândeşti. Creierul este total înecat în aceste sloganuri.

Dumitru Mişin, elev, Chişinău: *Domnule Courtois, aţi spus că tineretul francez se îndreaptă spre partidul comunist şi apare întrebarea de ce tinerii se înscriu în partidul comunist. Cred că tineretul francez nu cunoaşte ce e de fapt comunismul, limitându-se doar la propaganda comunistă. Ştie tineretul francez ce este în esenţă comunismul? Când a apărut el? Ce vrea el de fapt? Suferă oare tineretul de o dezinformare?*

Stéphane Courtois: Mulţumesc pentru această întrebare, care-i vizează pe toţi francezii. Bineînţeles că trebuie să privim lucrurile nuanţat. Este adevărat că mişcările comuniste se adresează cu prioritate tinerilor, din motive

uşor de înţeles, pentru că tinerii sunt cei dinamici şi entuziaşti şi, în acelaşi timp, sunt cei mai puţin informaţi, ceea ce nu este surprinzător, pentru că, uneori, nici chiar la 80 de ani nu ai înţeles totul.

Atunci când spun că o parte a tineretului francez a aderat la mişcarea comunistă, nu vorbesc decât *de o parte* a tineretului, şi, deseori, este vorba doar de *o mică parte*. Dar problema este că e *o mică parte* foarte activă şi foarte zgomotoasă. Dacă eşti contra comunismului, dar stai acasă, nimeni nu va şti asta şi va exista impresia că nu sunt oameni care se opun comunismului. Din contra, dacă te duci la reuniuni şi manifestezi în faţa Palatului preşedintelui republicii, şi strigi „Trăiască comunismul!", iar, în plus, soseşte şi poliţia şi se creează o mică încăierare – iată un eveniment pentru ziare, radio, televiziuni, şi toţi o să afle despre comunişti.

Valentin Bura, elev, 18 ani, Petroşani: *Domnule Courtois, ne-aţi descris mai devreme modul de operare al comuniştilor, impostura, felul în care erau gata să afirme orice, să se ridice împotriva oricui, să se alieze cu oricine, pentru a acapara capital politic. Prin prisma acestor informaţii, aş vrea să caracterizaţi pe scurt regimul actual de la Bucureşti, care afirmă şi se declară proEuropa şi, în acelaşi timp, spune că proprietatea privată ar fi un simplu moft. Mi se pare ceva grav, sunt contrariat şi aş dori să mă lămuriţi. Mulţumesc.*

Stéphane Courtois: Iată o întrebare delicată, care se adresează mai degrabă unui român şi nu unui francez. Întâi de toate, cred că ideea comunistă a murit la Moscova în 1991, cred că sistemul comunist care a fost creat de sovietici şi care acoperea lumea întreagă, cu Moscova, cu ţările comuniste din Europa de Est şi din Asia, cu partidele comuniste din ţările necomuniste – toate acestea făceau un sistem foarte solidar – s-a prăbuşit însă în 1991. Dar acest sistem funcţiona cu anumiţi oameni, comuniştii, şi aceşti comunişti există încă. În anumite ţări ex-comuniste ei au fost total îndepărtaţi. Dacă mergeţi în Cehia, în Estonia, comuniştii nu mai sunt la putere, au fost scoşi din posturile de responsabilitate.

Impresia pe care o am, şi este doar o impresie, pentru că nu sunt un specialist în ceea ce priveşte România, este că aici comuniştii nu au părăsit puterea. Am fost foarte surprins de ultimele alegeri prezidenţiale, pentru că am văzut că în al doilea tur de scrutin cei doi candidaţi erau foşti comunişti şi nu am impresia că ar fi demonstrat că nu mai cred în această ideologie. Iată un prim răspuns.

Acestea fiind spuse, totuşi un lucru este incontestabil, ne putem reuni azi, aici, şi să dezbatem absolut liber, ceea ce era de-a dreptul imposibil în urmă cu câţiva ani. Incontestabil au avut loc schimbări, există libertatea circulaţiei, libertate politică. Problema este că – şi aceasta reprezintă o gravă neînţelegere în Est şi în Vest, după 1989 – oamenii cred că se poate trece la democraţie de dimineaţă până seara. Este absolut fals. Democraţia nu înseamnă doar alegeri, parlament, guvern responsabil, o anumită libertate a presei etc. Democraţia este, înainte de toate, cultura poporului, pentru că trebuie ca poporul, sau măcar cea mai mare parte a lui, să adere la valorile democraţiei. Franţa este o ţară democratică, aş spune profund democratică, dar primele alegeri cu vot universal datează de acum 150 de ani, şi au fost suişuri şi coborâşuri. Nu a fost întotdeauna uşor şi au fost forţe antidemocratice care s-au manifestat – extrema dreaptă, extrema stângă. Democraţia nu este un sistem pe care să-l poţi schimba foarte rapid. Dacă asculţi un disc, îl pui în aparat şi când nu mai vrei nu-l mai asculţi. Pui alt disc, ai altă muzică. Democraţia nu este aşa. Este adevărat că în câteva săptămâni comunismul s-a prăbuşit, dar comunismul a intrat în capul oamenilor de mult timp (de aceea cred şi că situaţia din România, spre exemplu, este mai puţin gravă decât situaţia din Rusia. În Rusia comunismul a fost mult mai mult timp şi a distrus mult mai mult societatea, a distrus economia). Nu poţi schimba nici economia într-o noapte. Economia comunistă s-a prăbuşit în câteva zile, dar economia capitalistă nu se poate crea în câteva zile. De ce are nevoie economia capitalistă? Întâi de toate, este nevoie de întreprinzători. Dacă nu ai pe cineva hotărât să creeze o întreprindere, nu ai capitalism. Şi să creezi o întreprindere ia ceva timp. Nu te trezeşti dimineaţa şi spui: vreau să creez o uzină. Trebuie să înveţi economie, finanţe, trebuie să înveţi cum să produci, cum să vinzi, cum să cumperi, şi toate astea constituie o

ştiinţă care exista în România înainte de 1944, dar care a fost distrusă total de comunişti şi acum trebuie reînvăţată. Trebuie să reînvăţăm libertatea, pentru că şi asta se învaţă. Dacă eşti ţinut în sclavie nu ştii să te exprimi. Trebuie să înveţi să te exprimi, să ai curajul să te exprimi. Libertatea, democraţia, economia, toate acestea se învaţă, toată istoria se învaţă. Eu sunt optimist, mai ales văzându-vă pe voi, pentru că asta înseamnă că există oameni care vor să înveţe.

Voce din sală: *Foarte mulţi ne întrebăm cum de părinţii noştri, şi chiar bunicii noştri, au fost în stare să accepte comunismul ca un mod de viaţă. Întrebarea mea este dacă a avut comunismul şi o parte bună. Poate asta ne va ajuta să înţelegem persistenţa acestui regim.*

Stéphane Courtois: Puneţi de fapt două întrebări. Prima întrebare ar fi cum de oamenii au acceptat să trăiască în acest sistem. Bineînţeles, am câteva idei privind acest răspuns, dar nu am venit aici ca să vă dau lecţii nici vouă şi nici părinţilor voştri.

M-a uimit întotdeauna la simpozioanele internaţionale că anumiţi colegi, istorici canadieni, americani, sunt foarte critici faţă de atitudinea poporului francez între 1940-1944. De ce nu au rezistat francezii mai mult germanilor? Iar eu ce le răspund „Tăceţi din gură! Nu aţi fost niciodată ocupaţi, nu aţi fost învinşi în propriul teritoriu, armatele inamice nici măcar nu au pătruns pe pământul vostru. Dacă Marea Britanie ar fi fost ocupată de Hitler în 1940, nu ştim ce s-ar fi întâmplat. Oare nu ar fi existat şi acolo un mareşal Pétain? Nu ar fi fost colaboraţionişti englezi? Înainte de a-i judeca pe ceilalţi, fiţi prudenţi, mai ales dacă nu aţi cunoscut acea situaţie."

Eu trăiesc într-o ţară care nu a cunoscut niciodată o ocupaţie comunistă, deci nu pot face critici din acest punct de vedere. În plus, dacă am fi avut o ocupaţie comunistă, ştiu foarte bine cine ar fi colaborat imediat cu

regimul comunist. Deseori, în munca cotidiană, văd pe cutare sau pe cutare coleg, şi îmi spun că dacă ar fi fost o ocupaţie comunistă, el şi-ar fi denunţat colegii numai ca să urce în ierarhie, să aibă nişte privilegii.

Dacă vreţi un răspuns mai complet, vă semnalez că în ediţia germană a *Cărţii Negre a Comunismului* un om foarte important din Germania, doctorul Joachim Gauck, care ştiu că a fost şi în România, şi care a trăit toată viaţa în Germania de Est, a scris un text foarte interesant, care pune aceeaşi întrebare: cum am putut trăi în acest sistem?

În ceea ce priveşte a doua întrebare: dacă există elemente pozitive în comunism. Este o bună întrebare. Iar răspunsul ar avea două părţi. Mai întâi, în ţările în care comunismul a fost la putere, cred că nu avem prea multe de discutat, am constatat catastrofa politică, economică, socială. Situaţia Rusiei este imaginea catastrofei. În ceea ce priveşte ţările necomuniste, aici putem discuta. Nu vorbesc de ideile comuniste, vorbesc de realitate. Este adevărat că ideile comuniste au putut avea un anume efect pozitiv, spre exemplu în domeniul social. Trebuiau mărite salariile, dar comuniştii nu erau singurii care au cerut acest lucru. În timpul războiului, dintr-un anumit moment, comuniştii au fost în rezistenţa antifascistă, este un alt lucru incontestabil. Şi s-au bătut foarte bine cu fasciştii, pentru eliberarea ţării. Dacă ne oprim aici, putem vedea părţile pozitive.

Problema este că, de exemplu, în Franţa, comuniştii au importat, cu adevărat, o incredibilă intoleranţă în dezbaterea politică. S-au străduit enorm pentru a dezvolta o birocraţie de stat care pune şi azi foarte multe probleme. Prietenii ruşi care vin la Paris se amuză întotdeauna spunându-mi că birocraţia franceză este superioară celei sovietice. Evident, partidul comunist are tot interesul să susţină această birocraţie formată din clienţii săi. Vă dau un exemplu foarte simplu, situaţia sindicatelor în Franţa. În sectorul privat, trei procente dintre angajaţi sunt în sindicate, este practic nimic. În sectorul public, 30 la sută sunt sindicalişti şi evident că sindicatele din domeniul public sunt controlate de comunişti. De ce? Pentru că în Franţa, ţară democratică, comuniştii nu pot face presiuni asupra sectorului privat, dar pot face presiuni asupra sectorului public, mai ales când au patru miniştri comunişti în guvern. Deci, vedeţi că, dacă au fost părţi pozitive, acestea au fost doar în ţările democratice, unde părţile

negative au fost „interzise". Dar totuşi au fost părţi negative chiar şi în democraţii, şi chiar în ceea ce priveşte clientela social-economică. Un exemplu simplu. Comuniştii aveau o mare clientelă muncitorească în industria de bază, siderurgie, mine, şantiere navale. Datorită ideologiei lor, nu doreau ca aceşti muncitori să cunoască o promovare socială. Dacă un muncitor promovează şi devine, să zicem, inginer nu mai are nici un motiv să fie comunist. Deci a existat această mentalitate că fiii muncitorilor trebuie să rămână muncitori, fiii de mineri trebuie să fie mineri, şi nepoţii de mineri tot în mină să coboare. Rezultatul - o mare catastrofă pentru că, aşa cum ştim, industria a evoluat de-a lungul unui secol, minele s-au închis, cea mai mare parte a şantierelor navale s-au închis, industria siderurgică s-a închis. Aceşti tineri muncitori nu au nici o pregătire pentru noua economie şi nu ştiu ce să facă. Sunt şomeri. Iar astăzi partidul comunist nu mai poate face nimic pentru ei. Vedeţi, chiar atunci când partidul comunist pretinde că a adus avantaje pentru clasa muncitoare, în timp se vede că a fost, de fapt, o catastrofă.

Voce din sală: *Aş dori să vă întreb de ce statele din Vestul Europei nu au făcut nimic pentru a ajuta ţările comuniste să lupte împotriva comunismului. Oare nu a fost Occidentul un criminal care a lăsat ţările din Est pradă Rusiei pentru a-şi salva el pielea?*

Stéphane Courtois: Este o întrebare foarte importantă, pe care am abordat-o sumar la începutul intervenţiei mele. Cred că este problema viitorului pentru Europa. Pe plan istoric, pe planul opiniei publice, atât timp cât nu vom ridica această problemă şi în Est, şi în Vest, nu ne vom putea îndrepta spre o adevărată reunificare europeană.

Întrebarea e destul de brutală. Dacă sunteţi cu fratele dvs. şi vă plimbaţi pe stradă şi sunteţi atacaţi de trei hoţi, ce faceţi, vă apăraţi frăţiorul sau ziceţi că nu se poate face nimic şi vă întoarceţi acasă? Politica internaţională este câteodată exact aşa.

Ce s-a întâmplat? În timpul războiului, englezii şi americanii erau conştienţi că nu îl pot învinge singuri pe Hitler. Evident, puterea militară sovietică era indispensabilă pentru înfrângerea lui Hitler. Acesta este un fapt militar şi politic foarte clar. Înainte de bătălia de la Stalingrad, occidentalii nu şi-au pus foarte des această problemă, pentru că încă credeau că Rusia va fi sfărâmată de către Germania. Dar, după aceea, toată lumea a înţeles că Hitler va fi învins şi imediat toţi au început să se gândească la ce va fi în Europa după aceea. Bineînţeles, Stalin se gândea la acest lucru, dar şi Churchill, Roosevelt, de Gaulle se gândeau la acest lucru. Şi cum se întâmplă adesea în politică, nu învinge morala, ci raportul de forţe. Au fost discuţii, bineînţeles, între toţi aceşti lideri, în 1943, 1944, 1945, la diferite conferinţe, şi e clar că liderii occidentali au abandonat anumite ţări din Est în favoarea lui Stalin. În memoriile sale. Churchill, care era, de altfel, un anticomunist înverşunat, povesteşte întâlnirea sa cu Stalin de la Kremlin, din octombrie 1944. Se aflau de o parte şi de alta a unei mese mari şi pe parcursul întregii discuţii Stalin a desenat lupi pe foaia din faţa sa. Dar Stalin era un lup! La sfârşitul discuţiilor Churchill – aţi auzit cu siguranţă asta – a făcut o lisă cu ţările din Est, România, Iugoslavia, Grecia, Polonia, şi a pus procentele în dreptul fiecăreia: 75% pentru englezi, 25 % pentru sovietici; 50% pentru englezi, 50% pentru sovietici; 75% pentru sovietici, 25% pentru englezi. Aceste procente însemnau, în viziunea lui Stalin şi a lui Churchill, influenţa pe care urmau să o aibă sovieticii sau occidentalii într-o anumită ţară. Trebuie să o spunem, din nefericire aşa s-a întâmplat. De exemplu, Churchill a propus ca Grecia să rămână de partea occidentală. Comuniştii greci au încercat după 1945 să ajungă la putere, dar Stalin nu i-a susţinut şi a respectat acordul. Dar în alte ţări nu a respectat acest acord.

Un al doilea lucru de care trebuie să ne amintim: Roosevelt, în timpul războiului, a crezut că Uniunea Sovietică va deveni o ţară democratică. Se uită tot timpul că în acordurile de la Yalta este foarte clar indicat că după război toate popoarele din Europa ocupată, inclusiv cele din Est, îşi vor desemna ele însele guvernul, prin alegeri libere. Problema este că Roosevelt nu avea o idee precisă despre cine sunt comuniştii. Ce pot însemna alegerile

libere controlate de comunişti? În primul rând, se falsifică rezultatele, se fac presiuni asupra adversarilor politici, presiuni care pot ajunge până la asasinate, dacă acesta e cel mai bun mijloc de presiune. Se trimit comunişti ascunşi ca şi candidaţi ai celeilalte părţi, iar după ce sunt aleşi ei nu mai sunt în opoziţie. Acum descoperim în arhive că toate aceste metode au fost folosite de comunişti în Europa de Est, chiar şi în ţări în care nu se afla Armata Roşie, cum ar fi Cehoslovacia. Asta explică de ce comuniştii din Europa de Est au cerut imediat, chiar şi în guvernele de alianţă, să deţină Ministerul de Interne, cel care organizează întotdeauna alegerile. Dacă deţii Ministerul de Interne poţi organiza aşa cum vrei alegerile. Într-o ţară democratică ministrul de interne nu poate face ce vrea, pentru că opoziţia îl supraveghează în permanenţă. Dar într-o ţară care se afla într-o mare dificultate, aşa cum era cazul ţărilor din Est după război, evident opoziţia nu era pregătită să-şi asume acest rol. Iată de ce comuniştii au ajuns la putere în anumite ţări chiar pe cale legală. Dar ştim că în alte ţări au utilizat pur şi simplu forţa. Nu sunt un mare cunoscător al istoriei României, dar ştiu totuşi că în vara lui 1944 erau doar câteva sute de comunişti în România şi, bizar, un an mai târziu comuniştii conduceau ţara.

Letiţia Câmpan, elevă, 17 ani, Cluj: *Apariţia* Cărţii negre a Comunismului *a schimbat în vreun fel atitudinea vesticilor faţă de ţările din Est? Cum a fost ea primită?*

Stéphane Courtois: Mulţumesc pentru această întrebare. Cei care am lucrat la această carte am fost o echipă de şase istorici, care ne-am făcut treaba de istorici timp de un an şi jumătate, şi chiar am uitat că să scrii în Franţa o carte despre crimele comunismului ar putea avea un impact politic, pentru că pentru noi, ca istorici, tot ce scriam în *Cartea Neagră* era destul de banal, era munca noastră, ştiam toate aceste lucruri, nu erau probleme. Spre marea noastră surpriză, *Cartea Neagră* a declanşat o adevărată furtună politică din partea comuniştilor, evident, dar şi din partea întregii extreme stângi, şi chiar din partea socialiştilor. A avut loc chiar un incident politic destul

de amuzant în Parlament, la o săptămână după apariţia *Cărţii Negre*. În fiecare miercuri se pun întrebări prim-ministrului. Un deputat de dreapta s-a adresat prim-ministrului: „Domnule prim-ministru, guvernul francez face multe lucruri pentru a onora memoria victimelor nazismului, dar nu vă gândiţi că ar trebui să facă ceva şi pentru a onora memoria victimelor comunismului?" Prim-ministrul a fost scandalizat, declarând că nu se poate compara nazismul cu comunismul. Evident, întreaga stângă l-a aplaudat, o mare parte din deputaţii de dreapta au plecat, şi a fost o mare publicitate pentru cartea noastră. Ar trebui să-i mulţumesc prim-ministrului Lionel Jospin pentru că, seara, pe toate posturile de televiziune se dădea intervenţia sa. Iată un prim rezultat al apariţiei acestei cărţi. În Franţa a fost aproape imposibil să aibă loc discuţii istorice în primele luni de la apariţia acestei cărţi. Sau erai contra *Cărţii Negre*, deci erai *politically correct*, sau erai pentru *Cartea Neagră* şi erai un fascist. Destul de surprinzător!

Este adevărat, aşa cum v-am mai spus, în Franţa ideologia revoluţionară este încă foarte puternică. Stânga ne-a acuzat că, făcând critica crimelor comuniste, facem critica ideilor revoluţionare, ceea ce nu era adevărat. Pentru că o revoluţie poate fi democratică sau totalitară, şi aşa a fost încă de la Revoluţia franceză, care a început ca o revoluţie democratică, a elaborat „Declaraţia privind drepturile omului şi ale cetăţeanului", care este baza democraţiei, dar, trei ani mai târziu, această revoluţie s-a transformat într-una totalitară, incluzând aspectele cele mai tragice ale totalitarismului, genocidul. În 1793, Robespierre şi Comitetul Salvării Publice au decis să fie exterminaţi locuitorii din partea de vest a Franţei, din Vendée, care rămăseseră foarte ataşaţi regelui şi religiei creştine. Ei au făcut o revoltă contra revoluţionarilor de la Paris, au fost învinşi, dar după această înfrângere militară revoluţionarii de la Paris au decis exterminarea tuturor locuitorilor. Un adevărat genocid. Din 1793 avem primul text despre genocid, care nu se chema aşa, ci *populicid*, este textul care denunţă această exterminare a populaţiei civile doar pentru că nu avea aceleaşi idei cu revoluţionarii. Este foarte interesant de constatat, de altfel,

că din 1918, în Rusia, Lenin i-a asimilat pe ţăranii ruşi cu locuitorii din Vendée şi a zis că îi va trata pe ţărani aşa cum au fost trataţi vandeenii de către revoluţionarii francezi.

În Franţa toate acestea au creat un climat de dezbatere politică şi ideologică extrem de intens, şi *Cartea Neagră* a redeschis aceste dezbateri. A mai fost un alt aspect surprinzător pentru mine. Am participat la multe reuniuni publice legate de această carte şi am văzut venind la aceste reuniuni multe dintre victimele comunismului, pentru că în Franţa există milioane de oameni care au fost victime ale comunismului, oameni care au trăit în Europa de Est, şi care au venit în Franţa după 1945, 1956, 1968. De altfel, unul dintre autorii *Cărţii Negre,* Karell Bartosek, este ceh, a fost participant la „Primăvara de la Praga" şi a fost expulzat din Cehoslovacia în 1982. Dar sunt în Franţa şi foarte mulţi refugiaţi din Asia, vietnamezi, cambodgieni, din Laos. Ei povestesc situaţii tragice, abominabile, şi toţi mi-au spus un singur lucru, „Mulţumim, domnule Courtois. Până la această carte nu am îndrăznit niciodată să vorbim despre aceste lucruri în Franţa. Dar acum putem vorbi."

Sunt însă oameni care după apariţia *Cărţii Negre*, nu mi-au mai dat nici „bună ziua", ca şi cum nu m-ar fi cunoscut niciodată. Când, după câteva luni, oamenii au constatat că totuşi comuniştii nu au reuşit să mă ucidă, şi au văzut că această carte are un enorm succes, şi-au schimbat atitudinea. Asta e viaţa!

Voce din sală: *Aţi vorbit despre alianţa Hitler-Stalin, despre faptul că erau prieteni. Poate vreţi să ne mai daţi nişte explicaţii.*

În al doilea rând, eu nu înţeleg poziţia Occidentului. România vrea să intre în Uniunea Europeană, dar occidentalii au spus că nu va intra decât dacă va semna un tratat cu Ucraina. Iar în ceea ce priveşte războiul din Iugoslavia, au solicitat României să permită trecerea avioanelor peste teritoriul său. România a îndeplinit toate aceste condiţii, dar totuşi nu a fost admisă în Uniunea Europeană. Apoi României i s-a dat un termen de 100 de

zile pentru realizarea reformelor, dar e imposibil de pus în practică aceste reforme într-un termen atât de scurt. Eu nu cred că România va reuşi să intre în Uniunea Europeană, mai ales acum când Rusia redevine o forţă.

Stéphane Courtois: Când am spus că Hitler şi Stalin au fost prieteni, a fost o metaforă, pentru că ei nu au fost prieteni niciodată. Sensul era de apropiere politică. Trebuie să ne amintim că al doilea tratat dintre Hitler şi Stalin, din 28 septembrie 1939, s-a numit „tratat de prietenie", nu mai era un tratat de non-agresiune, ci de prietenie. Această prietenie mergea totuşi cam departe. Tancurile germane care au intrat în Franţa mergeau cu petrol sovietic. Franţa şi Marea Britanie impuseseră blocada economică împotriva Germaniei, dar Stalin a vândut nemţilor produse strategice foarte importante. Prietenia a mers atât de departe încât Rusia a cerut să cumpere un crucişător de luptă german, iar nemţii le-au vândut în 1940 ruşilor unul foarte important. A fost semnat chiar şi un acord între poliţiile politice dintre cele două state; ştim acum că erau întâlniri confidenţiale între NKVD şi Gestapo. Ştim că Stalin i-a dat pe mâna lui Hitler pe antifasciştii germani, inclusiv evrei. Cred că ultima probă a acestei „prietenii" este că Stalin nu a vrut să creadă până în ultimul moment că Hitler va ataca Uniunea Sovietică, deşi avea foarte multe dovezi, care veneau de peste tot, că nemţii vor începe atacul. Am văzut un document al ambasadorului URSS la Berlin, Dekanozov, care cu o lună înainte de atacul german a trimis un raport lui Stalin prin care-l informa despre acest atac. Stalin a trimis raportul lui Beria cu o mică notă pe margine: „Orice fiu de târâtură care îmi va mai trimite asemenea rapoarte va fi împuşcat". Astea sunt documentele.

Aţi făcut o aluzie la comportamentul occidental în războiul din Kosovo. Putem discuta despre această politică. E adevărat că a făcut multe victime, dar şi politica lui Miloşevici a făcut foarte multe victime înainte, tot în rândul populaţiei civile. Miloşevici s-a prezentat ca un naţionalist, dar să nu uităm că înainte de toate el era un vechi comunist. El a fost succesorul lui Tito, atât în Serbia, cât şi în Iugoslavia. Cred că este prea devreme să

spunem care va fi rezultatul acestei politici, vom vedea în cinci-zece ani spre ce se va îndrepta Serbia, dacă va fi mai bine sau mai rău fără Miloşevici.

În ceea ce priveşte relaţiile României cu Occidentul. Întâi de toate, aş spune că nu sunt foarte mulţumit de activiatate ambasadorilor francezi în Europa de Est, pentru că nu se ocupă suficient de aceste ţări. Pe de altă parte, Comunitatea Europeană nu poate să accepte intrarea în structurile sale a unor ţări nepregătite. Când spun asta, nu o luaţi într-un fel peiorativ, este o simplă constatare. Comunitatea Europeană funcţionează după anumite reguli democratice, politice, legislative, economice. Este destul de dificil chiar şi pentru ţările occidentale să funcţioneze în această comunitate, şi va fi şi mai greu, aproape imposibil acum (*2001, n.ed.*) să faci să intre anumite ţări în Comunitate Europeană. Este adevărat că şi Comunitatea Europeană pune anumite condiţii dificile. Ele sunt dificile şi pentru ţările din Vest, dar nu chiar atât de dificile pentru că, totuşi, ele trăiesc după aceste reguli de zeci de ani. În final, fiecare ţară, fiecare popor trebuie să-şi asume această responsabilitate. Dacă un popor vrea cu adevărat să intre în Comunitatea Europeană, trebuie să facă eforturi pentru a îndeplini aceste condiţii; dacă nu le face, asta e.

Să revenim puţin asupra acestor condiţii. Sigur că aceste condiţii sunt dificile; ele au fost stabilite printr-o reglementare foarte complicată, şi este adevărat că, chiar şi în Franţa, suntem adesea obosiţi de această tehnocraţie de la Bruxelles, care vrea să decidă totul. Spre exemplu, problema brânzei - ştiţi că una din caracteristicile Franţei este că are sute de feluri de brânză. În fiecare regiune, aproape în fiecare sat, se produce un anumit sortiment de brânză, şi asta de sute de ani. Iată, acum, Comunitatea Europeană şi-a propus să reglementeze producţia de brânză din Franţa. Asta seamănă cu o revoluţie! Francezii sunt foarte ataşaţi de mâncare - se mănâncă foarte bine în Franţa - şi tehnocraţii de la Bruxelles se leagă de un produs atât de specific gastronomiei franceze. Imaginaţi-vă că guvernul nostru pierde o groază de timp discutând la Bruxelles despre producţia de brânză. Mi se pare un foarte bun exemplu al exceselor tehnocratice. Este un exces, totuşi, periferic!

În ceea ce priveşte problemele fundamentale, piaţa muncii, moneda, condiţiile de producţie şi schimb, Bruxelles-ul are dreptate. Dacă vrem să mergem spre prosperitate, spre pace, spre dezvoltare culturală, trebuie să respectăm anumite reguli fundamentale. Iată răspunsul meu! Restul ţine de politica de fiecare zi.

Nu putem spune azi dacă o anumită politică e bună sau nu, trebuie să aşteptăm rezultatele. Ceea ce a început să se întâmple după 1989 este cu adevărat extraordinar, dar trebuie să găsim soluţii pentru viitor. Este prima dată când Europa şi lumea întreagă sunt confruntate cu o schimbare brutală şi masivă a sistemului social, politic şi economic. Până acum toate schimbările s-au făcut într-o manieră progresivă, de-a lungul anilor. Acum e altfel, dintr-o dată se schimbă totul, dar asta pentru că sistemul comunist a distrus totul. Trebuie să ne amintim tot timpul acest mic amănunt decisiv. Dacă ar fi reuşit sistemul comunist, noi n-am fi fost azi aici.

Voce din sală: *Domnule Courtois, tot ce aţi spus până acum este extrem de interesant, dar cred că ar trebui introduse anumite nuanţe. Comunismul a avut în România o nuanţă diferită faţă de alte ţări. În Franţa, urmaşii lui Voltaire au dezvoltat comunismul pe un plan ideologic. În România, un Sartre în variantă autohtonă ar fi avut mult mai puţin succes. Probabil nomenclatura i-ar fi ascultat discursul şi apoi i-ar fi pus lopata în mână şi l-ar fi trimis pe ogoarele patriei. Românii au întâmpinat cu mult mai mult pragmatism comunismul. Ideea comunistă pentru români, înainte de 1989, se limita la lucruri foarte practice: cartela alimentară, un post sigur de muncă şi faptul că munca putea să nu se facă, dar tot se primeau banii.*

Citeam acum câteva zile într-un ziar francez un fapt care pentru mine este simbolic. În sediul partidului comunist francez din Paris se află actualmente un restaurant „McDonald's", unde în loc de Big Mac are mare succes Big Marx. Cred că, metaforic vorbind, aceasta este emblema politicii actuale.

Vorbeaţi înainte de multitudinea de soiuri de brânză din Franţa. Imediat după '89 un român ajuns în Franţa, având mentalitatea celui care ştia că la alimentară se găseşte un singur fel de brânză, când se găsea şi acela, a

rămas uluit de câte feluri de brânză erau într-un supermarket. Pentru el capitalismul se reducea la mai multe feluri de brânză.

Stéphane Courtois: Această intervenţie pune câteva probleme şi voi încerca să răspund.

Mai întâi, „McDonald's". Este adevărat că în Franţa ei au avut mari dificultăţi în a intra pe piaţă, pentru că francezilor nu le place acest fel de mâncare. Într-adevăr sediul ziarului *L'Humanité*, oficiosul partidului comunist, a fost vândut şi acolo s-a deschis un „McDonald's". Dar ceea ce e clar e că dacă partidul comunist francez ar fi fost la fel de puternic în 1990 ca şi în 1945, nu ar fi trebuit să-şi vândă imobilul. Este problema slăbirii continue a partidului comunist francez, care are din ce în ce mai puţin bani, şi pentru a-şi întreţine aparatul birocratic trebuie să vândă imobile din Paris sau din alte părţi pentru a face rost de bani. Dar este adevărat că este foarte simbolic că un sediu al unui partid comunist a fost înlocuit de un „McDonald's".

Trebuie să ne punem de acord şi asupra semnificaţiei acestui fapt. „McDonald's" nu este simbolul regimului politic american. „McDonald's" este doar o marcă, ca şi „Coca-Cola". Pătrunderea acestor mărci în Franţa nu înseamnă schimbarea politicii franceze. Este doar un simbol amuzant anunţând o schimbare de epocă.

A doua întrebare este mult mai serioasă şi se referă la ceea ce am mai spus: o anumită neînţelegere a oamenilor din Vest, care trăiesc de atâta vreme în prosperitate, faţă de vecinii lor din Est care nu au avut ce mânca. Cei din Vest trebuie să înţeleagă ce s-a întâmplat cu cei din Est în timpul comunismului.

Ana Blandiana: *Mulţumesc, domnule Courtois. A fost o dimineaţă cu adevărat interesantă şi nu mă îndoiesc că ar mai fi întrebări de pus dacă ar mai fi timp. Eu sunt sigură că în zilele care vor urma[*] vom insista asupra*

[*] La Şcoala de Vară, n. ed.

patrulaterului nazism-comunism-anticomunist-antifascist şi confuziile care s-au creat. Aşa cum spunea Stéphane Courtois, s-a creat impresia că toţi antifasciştii sunt comunişti, când de fapt fascismul şi comunismul erau făcute din acelaşi tip de făină, şi lor nu li se opune decât democraţia.

La cinci ani de la apariţia „Cărţii negre“, 2002*

Vreau să spun două lucruri. Întâi, că sunt, ca de obicei, foarte încântat să fiu din nou la Sighet, pentru că văd că în fiecare an lucrul cu memoria, munca istorică şi, săptămâna viitoare, lucrul cu elevii (la *Şcoala de Vară*, n. ed.) se intensifică, se îmbunătăţeşte. Sunt noi săli de muzeu, este o mai bună calitate a lucrărilor, o intensitate a mărturiilor, calitatea comunicărilor istoricilor, cred că toate astea reprezintă un mare progres, o puternică consolidare a Memorialului, ceea ce este foarte important pentru lucrul cu memoria şi cu istoria, nu doar în România, ci şi în toată Europa de Est, ţinând cont de faptul că Memorialul de la Sighet este, în mod cert, un exemplu care poate fi urmat de multe ţări.

---

* *Conferinţă ţinută la Simpozionul de la Sighet, iulie 2002*

Al doilea lucru pe care aş vrea să-l spun este că noi nu rămânem inactivi, apar cărţi care se referă la România, cu analize. Dar ce vreau să spun prin faptul că nu rămânem inactivi, este că, la 5 ani după apariţia *Cărţii negre a comunismului*, va apărea la mijlocul lunii octombrie (*2002, n. ed.*) la Paris *Cartea neagră* numărul 2, care va fi în întregime consacrată Europei de Est şi Europei de Vest şi va cuprinde capitole suplimentare, scrise de istorici din diferite ţări ale Europei de Est, şi care au fost capitole suplimentare în ediţiile *Cărţii negre* apărute în acele ţări, în mod special, capitolul suplimentar al ediţiei române, al cărui coordonator a fost Romulus Rusan. Această carte* va cuprinde capitole privind România, Estonia, Germania de Est, Bulgaria, plus două capitole despre comunismul grec şi cel italian, care nu au fost aşa democratice cum ne-ar lăsa să credem. Vor fi trei texte generale, cu analize generale, textul lui Joachim Gauck, directorul Oficiului Gauck de la Berlin, apărut în ediţia germană a *Cărţii negre*, o reflecţie despre cum est-germanii au putut supravieţui în timpul regimului comunist şi cum au fost contaminaţi de acesta. Va mai fi un text de Aleksandr Iakovlev, fost membru al Biroului Politic al PCUS şi unul din artizanii *perestroikăi*, care a scris prefaţa ediţiei în limba rusă a *Cărţii negre* şi care a fost extrem de violent contra bolşevismului. Dacă nu ar fi fost vorba de Iakovlev, nu aş fi putut-o publica niciodată. Şi va fi, în sfârşit, prefaţa lui Martin Malia, care este prefaţa ediţiei americane. Martin Malia este un istoric extrem de cunoscut, specialist în ceea ce priveşte sistemul sovietic.

Şi cum asta nu ar fi suficient pentru a declanşa dezbaterile în Franţa, voi publica şi un text de circa 150 de pagini al meu, care va fi un bilanţ al acestor cinci ani de la publicarea *Cărţii negre*.

---

* *Stéphane Courtois şi colab. , Du passé faisons table rase!, Ed. Robert Laffont, pag.578*

Vă reamintesc că această carte a avut 27 de ediţii în diverse limbi, un milion de exemplare, deci a fost o mare surpriză, un eveniment foarte important care s-a produs, şi pe care nu l-am prevăzut.

Am vorbit mult de această carte care se referă exact la memorie şi istorie în toată Europa, de Est şi de Vest. Este, pe de o parte, acest paradox uimitor că avem în Europa de Est o istorie a comunismului care este istorie a unei tragedii, a tragediei provocate de comunism, iar în Europa de Vest, în ţările democratice, avem o memorie glorioasă a comunismului, paradoxală. Deci o istorie adevărată a comunismului e dificil de făcut, pentru că suntem confruntaţi în permanenţă cu un curent negaţionist extrem de puternic şi care intervine şi pe scena politică.

Spre exemplu Lionel Jospin, fostul prim ministru, a declarat în Parlament, à propos de *Cartea Neagră*, că este mândru că are miniştri comunişti în guvernul său şi că comunismul nu a pus niciodată oprelişti libertăţii; o declaraţie uimitoare pentru un istoric, dar deloc surprinzătoare pentru Jospin, care a fost timp de douăzeci de ani troţkist infiltrat în Partidul Socialist. Există de asemenea un curent negaţionist foarte puternic în presă, unde comuniştii şi troţkiştii joacă un rol important. Există ziarul „Le Monde“, unde redactorul şef a fost mult timp un troţkist şi nu ascunde acest lucru.

Al treilea lucru se referă la istorie. Apar diverse cărţi pe care le-aş cataloga ca aparţinând istoriografiei comuniste, cum ar fi cartea lui Eric Hobsbawn, un bătrân marxist englez care nu a renunţat niciodată la comunism şi a scris o istorie a secolului XX făcând elogiul comunismului. Mă gândesc la Arch Getty, responsabilul cu studiul comunismului la Universitatea Yale; el editează o colecţie „Arhivele comunismului“, în care a publicat o carte privind Marea teroare. În ciuda documentelor pe care le publică, această carte nu este mai mult decât o interpretare hruşciovistă asupra evenimentelor, în sensul că Marea teroare nu i-a afectat decât pe comunişti. Dar

azi documentele de arhivă ne arată că în timpul marii terori cadrele comuniste au fost doar o mică parte a victimelor, mai puţin de 50% din victime.

În al treilea rând aş critica o carte publicată de comuniştii francezi şi îndreptată împotriva *Cărţii negre*, şi apoi o carte apărută acum doi ani în Statele Unite, a lui Mayer, privind teroarea şi violenţa revoluţiei franceze şi ruse, şi care este un adevărat scandal istoric, cu o bibliografie datând din anii ’60 şi ’70, când mai erau publicate operele lui Troţki.

Deci, vedeţi, ne pregătim pentru luna octombrie, când va fi o mare luptă. Nu ştiu dacă va fi un Stalingrad, dar va fi cu siguranţă o mare luptă, pentru că de data asta avem un număr important de studii istorice asupra terorii. Îi atacăm pe aşa-zişii intelectuali francezi care încă nu au înţeles ce a fost comunismul şi care practică încă ceea ce numesc „amnezia voluntară“, ceea ce din punct de vedere intelectual este cea mai mare crimă.

MEMORIE ŞI ISTORIE, 2002*

Romulus Rusan: *Cred că este inutil să vi-l prezint pe Stéphane Courtois, pe care îl cunoaşteţi, mulţi dintre voi, din anii trecuţi, el aflându-se pentru a treia oară la Sighet. Personalitate proeminentă a cercetării istoriei comunismului, dl. Courtois a ajuns la apogeu prin* „Cartea neagră a comunismului" *care, în 1997, însuma munca mai multor cercetători, coordonaţi de domnia sa. Şi după ce a scris-o, a trebuit să o şi apere, pentru că din partea extremei stângi franceze, a nostalgicilor comunismului internaţionalist, care trăiesc totuşi într-o Franţă democratică, cartea a fost primită cu o mulţime de reproşuri, de minimalizări, de incriminări. A urmat*

* *Conferinţă şi discuţii la Şcoala de Vară de la Sighet, iulie 2002*

*o crâncenă campanie de apărare a cărţii, care s-a soldat în egală măsură cu o completare a ei, căci în 1998 a apărut un alt volum – „Un pavé dans l'Histoire" – alcătuit tocmai din polemicile nenumărate care s-au înregistrat. Vă daţi seama ce luptă dură a fost. Dar, între timp, „*Cartea neagră*" a devenit un titlu de referinţă pe plan mondial, a fost tradusă în zeci de limbi şi a însumat un milion de exemplare. Am avut onoarea ca, în 1998, la câteva luni după apariţia ediţiei franceze, să contribui la apariţia uneia din primele ediţii traduse în alte ţări. Humanitas a făcut traducerea, iar Academia Civică a întocmit o addenda şi aparatul de note care îndrepta erorile din ediţia franceză, ca şi o hartă a Gulagului românesc cu 230 de locuri de detenţie, acoperind în felul acesta, măcar sumar, o „pată albă" în istoriografia europeană despre România. Din păcate, tirajul ediţiei româneşti a fost mic, deci cartea n-a putut deveni o lectură fundamentală tocmai în ţara noastră. Dl. Courtois ne spune că are pregătită deja o a doua sau, de fapt, a treia „*Carte neagră*", care va apărea la toamnă, alcătuită din addende publicate în diferite ţări, inclusiv addenda noastră din 1998, lărgită şi îmbunătăţită substanţial.*

Aş vrea să mai pun un accent la această prezentare a lui Stéphane Courtois. Vreau să înţelegeţi ce înseamnă să fii coordonator al unei asemenea cărţi. El a avut nu numai ideea de a face prima sinteză asupra crimelor puterii comuniste din întreaga lume, ci a strâns la un loc specialiştii necesari studiului, care nu sunt numeroşi în acest domeniu. Iar prin polemica pe care a declanşat-o – producând (în Franţa, mai ales) proteste furioase şi isterice din partea celor care nu erau pregătiţi, după decenii de aureolare a comunismului, să îi recunoască crimele – această carte a pus în discuţie comparaţia dintre comunism şi fascism. O comparaţie care, înaintea „Cărţii negre", *era privită ca absurdă, şi chiar ca o impietate, după datele noi comunicate a căpătat consistenţă. Milioanelor de victime ale Holocaustului li se adaugă aproximativ zecile de milioane de victime ale Gulagului. Această estimare face din* „Cartea neagră a comunismului" *un reper care marchează începutul recunoaşterii şi analizării crimelor comunismului la scară mondială.*

Îi dau cuvântul lui Stéphane Courtois.

Stéphane Courtois: Azi vom vorbi de istoria şi memoria comunismului în întreaga Europă. Din 1989-1991 Europa s-a confruntat cu o problemă majoră, care va continua cel puţin în prima parte a secolului XXI. Este problema reconstruirii unităţii europene. Ne aflăm într-o epocă de globalizare şi, dacă Europa nu reuşeşte să-şi regăsească această unitate culturală şi de civilizaţie, va dispărea ca element de civilizaţie.

Cum a fost Europa divizată de comunism

Vreau să vă reamintesc mai întâi că există un specific european. Europenii nu sunt americani, nici asiatici, nici africani, iar Europa există de secole.

Între europeni există o unitatea ideatică, spirituală, având ca bază civilizaţia greco-romană, apoi cea creştină. Să ne oprim puţin la creştinism, pentru că de două mii de ani Europa este unită de aceste idei ale creştinismului. Chiar dacă nu suntem toţi creştini practicanţi, nu putem nega că trăim în epoca creştinismului. Fie că ne aflăm în partea cea mai occidentală a Europei, fie în partea cea mai nordică, în Norvegia, sau în cea mai sudică, în Sicilia, sau în cea mai orientală, peste tot vedem biserici. Biserici catolice, luterane, calviniste, ortodoxe, dar biserici. Şi de două mii de ani Biserica a modelat civilizaţia europeană.

Al doilea element care uneşte Europa este societatea însăşi.

Problema este că această unitate europeană a început să fie sfâşiată începând din anul 1917, când la 7 noiembrie, la Sankt Petersburg, un anume Lenin a pus mâna pe putere în cea mai estică ţară europeană, Rusia, cu ideea precisă de a distruge civilizaţia europeană de aici. I-a pus acestei civilizaţii europene diferite etichete - burgheză, capitalistă, reacţionară, contrarevoluţionară - dar toate însemnau acelaşi lucru - civilizaţie europeană. Şi

începând din 1917 Europa a început să fie divizată. Comuniştii au rupt Rusia de Europa. Toată elita europeană a Rusiei a fost distrusă. Europenii nu mai puteau ajunge în Rusia, ruşii nu mai aveau dreptul să meargă în Europa. Odată cu Stalin, această închidere şi rupere a fost şi mai pregnantă, pentru că Stalin a început să extermine toate minorităţile din Rusia. Şi apoi, aşa cum v-a reamintit Vladimir Bukovski ieri*, Moscova a organizat o reţea subversivă pentru a distruge regimurile politice democratice din Europa. Instrumentele folosite au fost Internaţionala a III-a sau Kominternul. Am petrecut mult timp în arhivele Kominternului de la Moscova şi am găsit lucruri extraordinare legate, spre exemplu, de implicarea sovieticilor în Franţa.

Între 1917 şi 1939 Rusia a fost complet ruptă de Europa. O dublă catastrofă: pentru URSS a însemnat o regresiune a civilizaţiei, iar restul Europei a fost privat de contribuţiile marii intelectualităţi ruse, fie că era vorba de scriitori, de muzicieni, de pictori, de savanţi, matematicieni, statisticieni, economişti. Aceasta este prima mare perioadă de ruptură.

A doua amputare a Europei a fost realizată de comunişti în 1939-1940, şi asta vă priveşte şi pe voi. Cum ştiţi, la 23 august 1939, Ribbentrop, ministrul de externe al Germaniei, a mers la Moscova şi a semnat un acord cu Stalin. Oficial era un tratat de neagresiune între cele două ţări. În realitate a fost semnat un tratat secret, care însemna împărţirea Europei de Est între Germania şi URSS; în particular, se decidea ca două dintre ţările baltice, jumătatea estică a Poloniei şi Basarabia să intre în componenţa URSS. Timp de 60 de ani sovieticii au negat existenţa acestui tratat secret, şi abia după 1989, prin deschiderea arhivelor sovietice, s-a găsit harta pe care s-au trasat noile frontiere în timpul negocierilor de la Moscova. Era o hartă a Europei în mijlocul căreia o linie roşie marca separarea Europei. La vest era semnătura lui Ribbentrop, iar la est cea a lui Stalin. Acest tratat este acum

* Conferinţa lui Vladimir Bukovski la Şcoala de Vară de la Sighet, iulie 2002, în *Bukovski la Sighet*, Fundaţia Academia Civică, 2002 (n. ed.)

foarte cunoscut. Dar să nu uităm că a mai fost un tratat, din 28 septembrie 1939, după ocuparea Poloniei, care nu mai era de neagresiune, ci unul de prietenie şi de delimitare a frontierelor. Deci, când vorbim de comparaţia între nazism şi comunism nu e pur şi simplu o invenţie a istoricilor, este o invenţie a lui Hitler şi a lui Stalin. Atunci când Polonia a fost ocupată de armatele germană şi sovietică, a avut loc o defilare comună a celor două armate în oraşul Lvov. În acelaşi timp a avut loc o întâlnire secretă între Gestapo şi NKVD. Deci putem spune că la 28 septembrie 1939 a avut loc o nouă amputare a Europei: o parte a Poloniei şi a treia ţară baltică au fost ocupate de sovietici, care au aplicat aici aceeaşi politică practicată în URSS: distrugerea elitelor, distrugerea proprietăţii private şi a Bisericii.

S-a întâmplat însă un lucru surprinzător: Hitler l-a atacat pe Stalin, în iunie 1941. Războiul a fost foarte dur. Din 1944 Stalin a început să recâştige Europa, şi începând din 1944 începe o nouă amputare, care a fost cea mai catastrofală, pentru că a venit foarte mult spre vest, înglobând o mare parte a Europei.

V-am prezentat pe scurt aceste amputări ale Europei pentru că sunt importante, fiind la baza istoriei celei de-a doua jumătăţi a secolului XX. Din 1989, de la căderea zidului Berlinului, a început însă procesul de reunificare a Europei, un proces care are un dinamism puternic. Este vorba de o unificare politică, mai întâi în Germania, şi acum cu toate ţările care aderă la Comunitatea Europeană. Este vorba de reconstituirea unor relaţii bilaterale care fuseseră suprimate atâţia ani între ţările din Vest şi cele din Est. În acelaşi timp este vorba de o reunificare juridică, pentru că ţările care vor să intre în Uniunea Europeană sunt obligate să se supună legislaţiei comunitare, şi este foarte important, pentru că în toate aceste ţări comunismul a distrus însăşi ideea juridică. Trebuie să reînvăţăm să respectăm legea. A treia reunificare importantă este cea economică. Circulaţia mărfurilor devine generală în toată Europa.

Reunificarea. Istoria şi memoria europeană

Cred că reunificarea europeană nu va fi completă fără o reunificare spirituală a celor din Vest cu cei din Est. Această reunificare va însemna în primul rând o reunificare a memoriei şi a istoriei Europei de Est şi de Vest.

Vreau să vă vorbesc despre aceste două noţiuni: *istorie* şi *memorie*. Istoria şi memoria sunt două instrumente de a evoca şi de a cunoaşte trecutul. Memoria este un proces natural pe care fiecare îl poate experimenta zilnic, şi e un proces de a cărei importanţă poate că nu vă daţi seama. Imaginaţi-vă că dacă nu aţi avea memorie practic nu aţi exista. Dacă cineva nu şi-ar şti numele, părinţii, unde locuieşte, cine ar fi? Cineva în afara societăţii. Deci memoria este un element foarte important al identităţii unei persoane. Acelaşi lucru este valabil pentru întreaga colectivitate. Această memorie colectivă este importantă pentru fiecare ţară. Fiecare ţară are propria sa memorie naţională.

Istoria este o muncă profesională şi care încearcă să fie ştiinţifică. Istoricii trebuie să stabilească mai întâi faptele, pe baza documentelor din arhive şi a mărturiilor. De exemplu, aici la Memorialul Sighet vedeţi o enormă muncă de cercetare istorică. Ce înseamnă de fapt cercetarea istorică: stabilirea mai întâi a faptelor – ce s-a petrecut, când, unde, de către cine –, aş spune că e faza non-imaginativă a istoriei. După stabilirea faptelor, istoricul reflectă asupra lor şi trece la analizarea şi interpretarea lor. În general, memoria, individuală sau colectivă, şi istoria sunt complementare. Dar sunt situaţii în care aceste două aspecte devin contradictorii şi chiar conflictuale. Este ceea ce s-a întâmplat cu istoria comunismului. În Franţa, de exemplu, există o memorie glorioasă a comunismului, este memoria creată de Partidul Comunist Francez, bazându-se în special pe exacerbarea rolului său în mişcarea de rezistenţă din timpul celui de-al doilea război mondial; este vorba de o memorie foarte puternică, susţinută de

stânga franceză, şi chiar de o parte a dreptei. Şi deodată apare „*Cartea neagră a comunismului*", o cercetare istorică care vorbeşte exact despre ceea ce s-a întâmplat, şi atunci se declanşează conflictul, pentru că stânga nu acceptă că istoricii îi pot schimba radical memoria.

Deci reflectaţi asupra celor doi termeni, memorie şi istorie, care pot fi complementari, dar care uneori devin conflictuali.

Care va fi această uriaşă muncă de istorie şi memorie pe care o avem de făcut în toată Europa? Întâi ar trebui să ajungem la o reunificare a viziunii asupra întregului secol XX european. Timp de 70 de ani comuniştii au impus o anumită viziune, chiar şi în Europa Occidentală. Ei au explicat că istoria secolului XX este istoria conflictului *dintre comunism şi fascism*. Dar începând din 1989 am descoperit că adevăratul conflict al secolului XX a fost *între democraţie şi totalitarism*. Şi asta ne obligă să regândim toate ideile asupra secolului XX. A doua mare muncă pe care trebuie să o facem este să cercetăm toate regimurile totalitare, nazismul german, fascismul italian şi comunismul, şi să adăugăm o comparaţie între aceste regimuri. Marea problemă este că există un decalaj, o diferenţă între cercetarea referitoare la fascism şi cea referitoare la comunism. Fascismul a fost învins în 1945, arhivele au fost luate de învingători şi de atunci a fost realizată o enormă muncă de cercetare, mai ales asupra nazismului şi exterminării evreilor. Aproape şi cel mai mic aspect referitor la nazism a fost cercetat de către istorici. Există o memorie a nazismului care este omogenă în întreaga Europă, mai ales în ţările Europei de Vest ocupate de nazişti. De asemenea ţările din Estul Europei care au fost ocupate de nazişti au o puternică memorie antinazistă. Şi chiar în Germania există această memorie antinazistă. Se pune tot timpul întrebarea - cum s-a putut întâmpla? Deci problema nazismului şi a fascismului este foarte cercetată, nu numai de către istorici, ci de către toată populaţia. Se vorbeşte în şcoli, în licee, în reviste, în filme, pe canalele de televiziune, este foarte, foarte cunoscută. Crimele nazismului au fost cunoscute şi pedepsite nu numai prin procesul de la Nürnberg, ci şi prin

atenta şi continua lor analizare şi mediatizare, care le interzice uitarea, nu numai de către istorici, ci de către toată populaţia.

Deci problema este extrem de cunoscută. Istoria şi memoria comunismului sunt mult mai puţin cunoscute. Şi avem două situaţii foarte contrastante şi foarte diferite: în Est şi în Vest. În Europa de Est, de exemplu, memoria comunismului – până în '89 şi uneori chiar după – a fost aproape interzisă. Era o memorie a crimelor, a tragediilor, a represiunii, dar era interzisă, nu aveam voie să vorbim despre ea. De pildă, în URSS era absolut interzis să se vorbească despre marea foamete din '32-'33 din Ucraina, despre care vă va vorbi Nicolas Werth*. Dacă cineva vorbea despre asta, ar fi ajuns sigur la închisoare. Pentru că acesta este un eveniment pe care puterea sovietică l-a negat total. Doar din '89 doi jurnalişti ucrainieni au avut curajul să înceapă să strângă mărturiile. Au strâns mii de mărturii în câteva luni, şi dacă nu am fi avut aceste mărturii (strânse abia în '89) nu am fi avut nici azi o idee despre ceea ce s-a petrecut realmente în '32-'33.

În Est avem încă o memorie reală şi autentică a represiunii, a celor petrecute sub comunism, memorie care a fost zeci de ani interzisă. Pe de altă parte avem o memorie oficială propagată de regimurile care au durat până în 1989. Dar, cel puţin începând din '89-'90-'91, memoria reală a Estului se exprimă. Vedem ceea ce se face aici, toate mărturiile care se strâng, şi toate acestea constituie memoria reală, care recuperează teren. Tocmai de aceea sunt aici, la Sighet, pentru că mi se pare o muncă foarte importantă.

Să trecem acum la istorie. Deci memoria era interzisă, iar scrierea istoriei era imposibilă. Era imposibil în ţările comuniste să faci istorie contemporană. Ca să vedeţi până la ce punct s-a ajuns, vreau să vă dau un exemplu. În '93 nu exista nici o carte rusă despre istoria URSS – vreau să spun o adevărata istorie. Istoricii ruşi

---

* Conferinţa lui Nicolas Werth la Şcoala de Vară de la Sighet, iulie 2002, în *Şcoala Memoriei Sighet 2002*, Fundaţia Academia Civică, 2002

i-au cerut lui Nicolas Werth, o autoritate în domeniu, să le dea dreptul de a traduce o istorie a URSS scrisă de el şi publicată în Franţa în 1993. Deci o carte a unui istoric francez pentru francezi, în limba franceză, a fost tradusă în rusă şi a avut un tiraj de un milion de exemplare pentru şcolile şi elevii ruşi – propria lor istorie văzută de străini. Cel mai de necrezut a fost când Nicolas Werth a venit la Moscova şi toţi colegii, profesori universitari, profesori la licee, îi cereau să le explice, pentru că nu înţelegeau nimic din cartea aceea. Pentru că Nicolas Werth, care scrisese cu adevărat istorie, scria despre nişte fapte de care istoricii ruşi nu auziseră şi nu le venea să creadă că sunt adevărate. Asta poate spune până la ce punct comuniştii au distrus istoria.

Însă, începând cu '89-'90, munca de cercetare asupra istoriei Europei de Est a fost reluată. Mai există şi nişte istorici cu mai multă experienţă, cum este, de pildă, în România domnul profesor Zub, care au fost reprimaţi sub regimul comunist, dar care pot acum să lucreze, şi apoi există bineînţeles tânăra generaţie de istorici. În Rusia, istoricii secolului XX au între 25 şi 30 de ani. Desigur, nu este o muncă uşoară. Nu este uşoară nici munca aceasta a memoriei, nici cea a istoriei în Europa de Est, dintr-o raţiune foarte simplă, pentru că, dacă regimul comunist este mort, comuniştii nu au murit. Depinde de fiecare ţară; în unele ţări au fost revoluţii şi comuniştii au fost înlăturaţi. Să luăm exemplul Estoniei. *Cartea neagră* a fost publicată acum doi ani în Estonia, editorul estonian a adăugat 80 de pagini despre comunism în ţara lui şi acest capitol a fost semnat chiar de prim ministrul Estoniei, care este istoric profesionist. Iar cartea a fost prefaţată de preşedintele republicii. Situaţia în România este total diferită. Între aceste două extreme, între Estonia şi România, există o multitudine de situaţii nuanţate. Totuşi, această comparaţie între Estonia şi România este foarte simptomatică. În Estonia guvernul şi statul sunt cele care vor să promoveze adevărata istorie a perioadei comuniste, adevărata memorie. În România sunt organizaţiile civice, cu mijloace limitate, cum este Academia Civică, şi care fac totuşi o muncă extraordinară în ciuda piedicilor oficiale care se pun în calea deschiderii arhivelor. Deci trebuie să reflectăm asupra acestor contraste şi să obligăm guvernele ca să susţină această muncă a istoricilor.

Acum să trecem la Vest. Situaţia cea mai paradoxală: ţările din Vest sunt libere, extrem de democrate de mult timp, dar totuşi (sau tocmai de aceea) în aceste ţări s-a putut dezvolta propaganda comunistă, care i-a împiedicat pe intelectuali timp de decenii să vadă realitatea comunistă. A fost un incredibil fenomen de orbire a unor mari intelectuali de a vedea realitatea, adevărul. Şi acest fenomen s-a petrecut mai ales în ţările unde a existat un partid comunist puternic: Italia şi Portugalia. Dar cel mai rău a fost în Franţa... Preşedintele Partidului Comunist Francez, care a fost membru al mai multor guverne franceze, domnul Georges Marchais îşi petrecea vacanţele aici, la Ceauşescu. Şi dacă nu venea în România, mergea în altă ţară din Est. Şi nimeni nu avea nimic de zis, toată lumea găsea că asta este normal. Nu ne mai mirăm că publicarea *Cărţii negre* a declanşat în Franţa un scandal imens.

Sigur, ne putem întreba de ce a avut o asemenea forţă comunismul în Franţa. Şi de ce această forţă persistă şi după căderea comunismului. Eu cred că există, din acest punct de vedere, o particularitate franceză. Această particularitate este locul pe care îl ocupă *permanentul revoluţionar* în cultura noastră. După cum ştiţi, noi, francezii, am avut între 1789 şi 1794 o revoluţie foarte importantă: pe această bază este construită Franţa de 200 de ani. Şi de aceea ideea revoluţiei este o idee necontestată nici de dreapta, nici de stânga. Dacă contestaţi ideea revoluţionară a Franţei, contestaţi ideea democratică a Franţei, contestaţi Republica Franceză. Comuniştii francezi au pus mâna pe această idee cu foarte multă abilitate. Până în '34 ei erau comunişti internaţionalişti. Pentru prima oară, la 14 iulie 1935, a avut loc o mare manifestaţie comunistă la Paris şi s-a cântat în loc de *Internaţionala*, *Marseilleza*, deci imnul francez, şi s-a arborat drapelul francez. Din momentul acela comuniştii au pus stăpânire pe ideea revoluţiei. Deci, ca revers, când *Cartea neagră* a apărut, atacul contra comunismului a arătat ca un atac împotriva ideii de revoluţie. Deci, ca un atac împotriva republicii.

Bineînţeles, comuniştii au făcut tot ce au putut pentru a dezvolta această idee. În orice caz, aproape un secol ideea aceasta de revoluţie avusese un puternic caracter unificator. Cea de-a treia republică instaurată în 1870 în

Franţa s-a bazat pe această idee unificatoare. Este o vorbă cunoscută a lui Georges Clemenceau, un cunoscut om politic, care la sfârşitul secolului XIX a spus că "revoluţia este un bloc". Nu poţi discuta despre diversitatea revoluţiei franceze: ori o iei în întregime, ori o respingi. Problema este că în revoluţia franceză au fost idei contradictorii. În 1789 a fost *Declaraţia drepturilor omului şi ale cetăţeanului,* care reprezintă fundamentul democraţiei moderne. Dar în 1793-1794 a fost şi Marea Teroare. Acesta este un fenomen care poate fi caracterizat prototalitar: Robespierre, Saint Just şi alţi responsabili. Când spunem că revoluţia este un întreg, un bloc, se confundă, îi punem la un loc pe cei care au creat *Declaraţia drepturilor omului şi ale cetăţeanului* şi pe cei care au încălcat aceste drepturi prin Marea Teroare. Şi aceasta este istoria care s-a spus micuţilor francezi, şcolarilor, timp de un secol. şi bineînţeles că a fost foarte susţinută de comunişti începând din '35. Şi trebuie ştiut că în Franţa comuniştii şi prietenii lor sunt foarte puternici în sistemul de învăţământ.

Dar iată că apare dintr-o dată un om care perturbă această aşezare a lucrurilor: François Furet. A publicat în '95 o carte foarte importantă despre comunismul din secolul XX şi trebuia să prefaţeze *Cartea neagră a comunismului*. A murit brusc, cu câteva săptămâni înainte de a face prefaţa, şi această carte i-am dedicat-o lui. Ce zicea el? Într-o manieră foarte tranşantă a somat: "Trebuie să terminaţi odată să vedeţi revoluţia ca un bloc! Pentru că acolo au existat cele două tendinţe: democratică şi totalitară." Asta, desigur, a produs un scandal imens, a deschis un şir de polemici începând cu mijlocul anilor '70, şi François Furet a trebuit să lupte aproape singur împotriva acestora. Dar, puţin câte puţin, lucrurile înaintau.

Cine se opune memoriei

Dacă ne referim la Franţa şi ajungem la problema crimelor comunismului, trebuie reţinut enormul fenomen de negare: comuniştii, toată mişcarea de extremă stângă, socialiştii, neagă pur şi simplu tot ce s-a scris despre comunism. Asta se vede chiar şi în câmpul politic. Când a fost publicată *Cartea neagră*, domnul Jospin, prim ministrul socialist de atunci, a fost atacat în Parlament în legătură cu dezvăluirile din această carte şi a fost întrebat: "Ce credeţi că ar trebui să faceţi pentru memoria victimelor comunismului?". El a răspuns foarte violent că este mândru să aibă miniştri comunişti în guvernul lui şi că, atenţie, comuniştii francezi niciodată nu s-au opus libertăţii. A fost o declaraţie stupefiantă, pentru că domnul Jospin, ca preşedinte al Partidului Socialist Francez, era succesorul unui mare şef al Partidului Socialist, Léon Blum, care în 1920, când s-a creat Partidul Comunist Francez, rupt de fapt din Partidul Socialist, a avut un discurs remarcabil în care a analizat toate catastrofele pe care le va comite Partidul Comunist. Cum este posibil la mai puţin de 80 de ani, şi ţinând cont de toate informaţiile despre crimele comunismului care fuseseră publicate în ultimul timp, ca succesorul său să ţină un asemenea discurs în Parlament? Un mic amănunt pe care trebuie să îl cunoaşteţi; dacă nu îl cunoaşteţi, nu puteţi înţelege: acest mic detaliu este că Lionel Jospin, şeful Partidului Socialist, a fost timp de 20 de ani, în secret, militant troţkist. Când l-au întrebat jurnaliştii, el a negat. Şi doar cu puţin timp înainte de alegerile prezidenţiale din 2002 a admis că a fost. Deci timp de 15 ani, prim ministrul nostru a minţit poporul francez. Credeţi că asta a creat vreo reacţie? Nici una! Asta v-o spun ca să vă demonstrez cât de mult mentalitatea şi mai ales memoria franceză este încă sub auspiciile acestei memorii glorioase a comunismului.

Acelaşi fenomen al negării se vede în media, şi în special în *Le Monde*, ziarul francez cel mai cunoscut. Cu 15 zile înainte de apariţia *Cărţii negre* în librării, *Le Monde* a început un atac sistematic şi violent împotriva acestei

cărţi şi contra mea. O să spuneţi că este de neînţeles. Cum, cel mai mare ziar de informaţie francez poate lansa un atac împotriva unei cărţi care nici nu a apărut încă în librării? Atac care a continuat timp de luni întregi. Şi aici un mic amănunt, fără de cunoaşterea căruia nu puteţi înţelege: unul din conducătorii ziarului *Le Monde* a fost timp de 10 ani redactorul-şef al unui ziar troţkist şi a rămas credincios acestui crez troţkist. Ca troţkist, el acceptă să-i critici pe Mao, Kim Ir Sen, Stalin, Ceauşescu. Dar nu acceptă să îl critici pe Lenin. Iată micul amănunt care determină criticarea, cinci ani de zile, fie a *Cărţii negre*, fie a mea. Înainte de publicarea *Cărţii negre,* eu publicam pagini întregi în *Le Monde*. De atunci nici un rând, şi cred că asta va continua, pentru că în octombrie voi publica la Paris o *Carte neagră* nr. 2*, care va fi exact dedicată istoriei şi memoriei comunismului în ţările din Est şi Vest, şi unde voi vorbi din nou despre acest om. Cred că asta va provoca o altă interdicţie de zece ani a mea la ziarul condus de el.

Un alt plan unde se vede fenomenul negării este studiul istoriei. Am mulţi colegi istorici care sunt comunişti, troţkişti, socialişti, care nu acceptă *Cartea neagră,* nu pot să o accepte, pentru că această carte le distruge propria memorie, iar această memorie a troţkiştilor, a comuniştilor, a socialiştilor este identitatea lor. Pentru că ei au fost militanţi troţkişti, comunişti, de stânga, preferă să-şi păstreze memoria tinereţii lor glorioase, nostalgice a comunismului, decât să accepte memoria reală. Şi aici se vede foarte clar conflictul între istorie şi memorie. Desigur, în paralel cu acest fenomen al negării vedem peste tot multe manevre de tot felul care se desfăşoară. Prima este aceea de a fi eu calificat ca antisemit. Din moment ce vorbesc despre crimele comunismului, nu vorbesc despre cele ale nazismului. Dacă nu vorbesc de crimele nazismului, sunt antisemit. Din nefericire pentru ei, eu am

* Cartea a apărut între timp, în octombrie 2002, la editura „Robert Laffont" şi este intitulată „*Du passé faisons table rase*" (în traducere aproximativă românească: „*Sfârşiţi odată cu trecutul negru*", pentru că evocă ironic versul întâi al refrenului din „Internaţionala"). Capitolul românesc (60 pagini) este o versiune îmbunătăţită a Addendei la „*Cartea neagră a comunismului*", apărută în 1998, la Bucureşti, coordonată de Romulus Rusan (n.ed.)

scris cel puţin două cărţi despre crimele nazismului, deci nu mă pot ataca cu argumente. Dar există manevre marginale. De exemplu doamna Alexandra Lavastine tocmai a publicat în Franţa o carte despre marii intelectuali români Cioran, Ionesco şi Eliade, în care explică că aceşti intelectuali au fost fascişti şi aşa au rămas până la moarte. Pe plan istoric este stupid, dar este o manevră eficientă. În timp ce are loc acest atac asupra acestor intelectuali „fascişti", Cioran, Ionesco, Eliade, care nu sunt francezi, nu se vorbeşte în schimb despre intelectualii francezi care s-au purtat ca nişte fascişti comunişti. Este o manevră de diversiune specific comunistă.

Când a apărut *Cartea neagră* comuniştii au vrut să răspundă, dar în loc să publice ceea ce ar fi fost un adevărat răspuns, de pildă *Cartea albă a comunismului*, ei au publicat *Cartea neagră a capitalismului*. Sistemul este clasic. De exemplu, Louis Aragon, marele poet francez, sărbătorit în toată Franţa (şcoli, licee îi poartă numele) a fost comunist din '31 până la moarte. Din '30 a scris poeme foarte violente, unul dintre ele fiind dedicat gloriei poliţiei politice sovietice. Un altul cheamă la uciderea social-democraţilor francezi. Vorbeşte cineva despre aceasta? Nu se vorbeşte în Franţa despre asta. Se vorbeşte despre Eliade, Cioran, Ionesco. Un alt exemplu foarte cunoscut, Jean-Paul Sartre, care nu a făcut parte din rezistenţa din timpul războiului, dar după război a devenit foarte filocomunist. În 1964 a făcut următoarea declaraţie: „Orice anticomunist este un câine". Şi ştiţi cum sunt trataţi câinii în literatura sovietică? – sunt împuşcaţi în cap. Şi nimeni nu vorbeşte nici despre asta, el e un monument naţional. Deci vedeţi rostul acestor manevre de diversiune. Vă daţi seama că bătălia este destul de grea.

Şi acum ajung la concluzii. Obiectivul meu principal în *Cartea neagră* şi în *Cartea neagră* numărul 2, şi în general în toată munca mea, este de a ajuta la reunificarea acestei memorii colective europene şi, deci, de a ajunge la o viziune comună a Estului şi a Vestului faţă de ceea ce a fost comunismul. Problema este că foarte mulţi istorici din Occident nu sunt gata să înţeleagă ceea ce a fost cu adevărat istoria comunismului, să accepte memoria represiunii comuniste. Nu pot să înţeleagă că pacea internaţională în care au trăit timp de 50 de ani, pacea civilă şi prosperitatea în care au trăit 50 de ani, a fost plătită, timp de 50 de ani, de tragedia trăită de popoarele

est-europene, cărora li s-a impus politica lui Stalin. Mă tem că această indiferenţă raportată la tragedia Europei de Est, *va provoca cu adevărat şi pe drept*, frustrări şi mânii în Europa de Est şi riscă să împiedice refacerea memoriei Europei, şi deci efortul de reconstituire a civilizaţiei europene, care poate să dispară. Iată de ce această problemă a istoriei şi memoriei Europei de Est şi a refacerii lor este atât de importantă pentru întreaga Europă. Dacă nu ajungem să o facem, vom fi americanizaţi, deci ne vom pierde istoria specifică. Şi dacă reuşim să o facem, continuăm o istorie care curge de 3-4000 de ani.

Discuţii

Romulus Rusan: *Îi mulţumim domnului Courtois pentru că ne-a pus o oglindă în faţă, o oglindă care este atât a Estului, cât şi a Vestului. Am constatat atâtea similitudini în mentalităţile din Vest şi din Est, încât mi-am dat seama de ce ne este prieten: pentru că avem denigratori comuni, de la ziarul Le Monde, în care s-a scris incalificabil despre Memorial şi a trebuit să i se dea o replică (pe care a publicat-o de altfel trunchiat) şi până la obsedata doamnă Lavastine, care a semnat acea critică nedreaptă, fără să se fi obosit să vină vreodată la Sighet. Eu sunt mirat că presa românească discută cu atâta fervoare, de săptămâni întregi, ultima carte a doamnei Lavastine, în loc să o lase uitată, aşa cum merită. ... Îi descoperă cu drept cuvânt erori elementare de informaţie, falsuri intenţionate, incriminări de tip stalinist, dar prelungind discuţia menţine atenţia în jurul ei, îi face reclamă, chiar dacă negativă, în loc să o lase printre reziduurile istoriografiei sau ale eseisticii de tip* political corectness*. Şi acum vă rog să puneţi întrebări domnului Courtois.*

Traian Vereş, elev, Râmnicu Vâlcea: *În primul rând vreau să vă mulţumesc pentru ce ne-aţi spus azi aici, ne-aţi lămurit în multe privinţe. O singură întrebare mă mai macină la ora actuală: credeţi că refacerea Europei la ora actuală, din toate punctele de vedere, va dura tot atât de mult cât a durat distrugerea ei, şi va fi vreodată complet refăcută?*

Stéphane Courtois: Cred că mişcarea comunistă a murit în ’91 la Moscova. Dar asta nu înseamnă că şi comuniştii, ca persoane, au murit, ei sunt încă pe poziţii. În unele ţări au fost îndepărtaţi definitiv, în altele nu. Dar nu numai comuniştii ca persoane, chiar anumite instituţii. Vladimir Bukovski a explicat foarte bine că KGB-ul a preluat puterea asupra tuturor instituţiilor în Rusia. Şi ştiu că în România mulţi se întreabă asupra rolului actual al fostei Securităţi.

Eu cred cu adevărat că prăbuşirea sistemului comunist din Rusia în ’91 marchează începutul terminării acestui sistem totalitar în Europa. Problema este că nu eşti niciodată total la adăpost de izbucnirea unui alt sistem totalitar. Să ne gândim la ceea ce s-a petrecut în 11 septembrie anul trecut. Pentru că, oare ce au fost mişcările totalitare în cursul secolului XX? O reacţie foarte violentă faţă de atitudinile democratice din acele ţări. În Rusia, această reacţie, începând din ’91, să zicem că a fost lichidată. Deşi sistemul a explodat, mai sunt mici bucăţele rămase, care continuă să existe. Mă întreb în ce măsură evenimentele din 11 septembrie de anul trecut nu sunt cumva semne de dezvoltare ale unui nou totalitarism, o reacţie împotriva democraţiei şi modernizării. Există analogii stranii între Lenin şi Bin Laden: când a ajuns în Rusia, în 1917, Lenin era manipulat total de serviciile secrete germane, dar la capătul câtorva luni marioneta le-a scăpat mânuitorilor, chiar s-a întors împotriva stăpânilor ei. După cum ştiţi, Bin Laden a fost folosit de CIA timp de câţiva ani şi acum s-a întors împotriva stăpânilor lui. O altă analogie misterioasă: dimensiunea mondială a mişcării. Lenin a creat imediat în 1919 o mişcare mondială: Kominternul. Kominternul era, de fapt, un partid comunist mondial. Până în ’43 partidele

comuniste nu existau ca partide naţionale. Până în '43, doar public, oficial, Partidul Comunist se numea Partidul Comunist Francez, dar în realitate era secţiunea franceză a Internaţionalei Comuniste. Acelaşi lucru pentru toate partidele comuniste. Partidul Comunist Român era secţia română a Internaţionalei Comuniste. Ştiţi că, în timpul războiului din Spania, comuniştii au creat brigăzi internaţionale, ale căror arhive se aflau la Moscova şi care erau de fapt o armată comunistă internaţională?

Ce observăm în ceea ce îl priveşte pe Bin Laden? El a creat în multe ţări din lume o reţea de militanţi care au atacat Statele Unite; ei veneau din Franţa, din Germania. De aceea îmi pun întrebarea dacă nu suntem pe cale de a asista la ieşirea la suprafaţă a unei noi mişcări totalitare mondiale, de data aceasta pornind din lumea musulmană. Asta nu înseamnă că, dacă a apărut o altă mişcare totalitară, să nu ne mai ocupăm de cea comunistă, cea pe care o ştim. Şi mai este mult de muncă, pentru a şti despre ea totul.

Constantin Creţu, elev, 14 ani, Chişinău: *Lumea poate scăpa de comunism? Dacă nu, de ce?*

Stéphane Courtois: Este o problemă dificilă, pentru că acest comunism înseamnă două lucruri: comunismul este o mişcare istorică care a apărut la 7 noiembrie 1917. Până în martie 1918 Partidul Bolşevic nu se numea comunist, se numea Partidul Muncitoresc Social Democrat din Rusia. Doar în aprilie 1917, când Lenin s-a întors în ţară, el a început o bătălie în propriul partid ca să îi schimbe numele. I-a trebuit aproape un an ca să-şi convingă colegii să îi accepte propunerea. Cum v-am spus, eu cred că această mişcare istorică a murit în 1991 la Moscova. Dar problema este că mai înseamnă şi altceva comunismul: comunismul este o idee filosofică, este ideea unei societăţi perfecte, transparente, egalitare. Asta nu este nici măcar ideea lui Lenin, nici a lui Marx, este o idee mult, mult mai veche. Putem să ne întoarcem, chiar, până la „*Republica*" lui Platon şi la o carte fundamentală, din 1516, pe care ar trebui să o citiţi: „*Utopia*" lui Thomas Morus. Citiţi „*Utopia*" şi în prima parte o să aveţi impresia că îl citiţi pe Marx.

Este o critică foarte violentă a societăţii engleze din prima parte a secolului. În a doua parte o să aveţi, de asemenea, impresia că îl citiţi pe Marx. Vă spun însă că e doar o impresie. Pentru că Thomas Morus a fost catolic fervent, nu are nimic comun cu Marx, chiar dacă ideile lui au fost recuperate de către socialişti în secolul al XIX-lea. Şi în această a doua parte veţi găsi o societate perfectă: egalitate totală între oameni, inexistenţa proprietăţii private. Această aspiraţie a oamenilor către o societate perfectă nu este nouă şi nu o puteţi împiedica. În faţa injustiţiilor vieţii, oamenii visează la o societate perfectă. Creştinii au o soluţie pentru această societate perfectă: Raiul. Noutatea la comunişti este că ei au hotărât să facă raiul pe pământ. Dar, cum se spune, iadul este pavat cu intenţii bune, şi ei în loc să facă raiul, au făcut iadul.

Întrebarea rămâne importantă, pentru că eu cred că oamenii niciodată nu se vor putea elibera de această idee, de această aspiraţie către o societate perfectă. Problema este că experienţa secolului XX ar trebui să-i calmeze un pic. Naziştii au vrut să facă o societate a rasei perfecte, şi ştim rezultatul. Comuniştii au vrut să creeze o societate fără clase, perfectă, şi ştim de asemenea rezultatul. În democraţie nu se poate ajunge la asemenea lucruri, trebuie să acceptăm imperfecţiunile, conflictele, nedreptăţile. Şi de altfel o societate fără imperfecţiuni şi conflicte nu ar fi normală. Trebuie să punem în acţiune un dispozitiv care să regleze aceste nedreptăţi, aceste imperfecţiuni. Problema principală acum este cum se văd toate aceste lucruri în Europa de Vest, această idee de egalitate – egalitatea drepturilor şi egalitatea în fapt. Egalitatea în drepturi a fost proclamată în Franţa la 1789, este baza democraţiei şi trebuie apărată. Fiecare are dreptul să trăiască, să muncească, să meargă unde vrea. Nu vreau să enumăr toate drepturile care ne fac să trăim liberi zilnic. Problema este că mulţi oameni aspiră la egalitatea în fapt. Asta este o adevărată absurditate, demonstrată acum chiar şi prin genetică. Nu există doi indivizi cu aceeaşi structură, cu acelaşi ADN. Este o absurditate pe care o voi demonstra.

Timp de 25 de ani am jucat un sport care îmi place foarte mult, rugby. Vedeţi cum sunt, în mod normal nu aş avea ce căuta la rugby. Şi totuşi cred că este total nedrept ca doar dacă ai nu ştiu câte kilograme să poţi juca

rugby. Dar ce pot face? Am 1,65 m înălţime şi 60 de kilograme. Fiecare poate să fie gelos pe vecinul său, vrea să fie egal cu el. Este o absurditate. Problema banilor: vedeţi miliardari la televiziune. Mulţi vor să devină miliardari şi să aibă propriul vapor. Dar priviţi mai îndeaproape aceste reportaje, să vedeţi până la ce punct se plictisesc aceşti miliardari, care nu au nimic de făcut în viaţă, sunt supravegheaţi tot timpul de către 5-10 persoane. Mie nu mi-ar plăcea să trăiesc cu 5 persoane în jurul meu care să mă supravegheze tot timpul, asta nu este libertate. Vedeţi, aspiraţia la egalitate poate părea foarte bună în teorie, dar nu poate fi aplicată în practică. Comuniştii au încercat să construiască această egalitate. Singura modalitate a fost să taie capetele ca să-i aducă pe toţi la acelaşi nivel, au adus pe toată lumea la cel mai de jos nivel, în afara şefilor comuniştilor care erau mai egali decât alţii.

Georgeta Pop, istoric: *Spuneţi-ne, vă rog, în ce măsură în atitudinea procomunistă a intelectualilor francezi, în general, în special a intelectualilor de elită, componenta materială, adică subvenţiile primite de la Moscova, au jucat un rol important? Mă gândesc la filierele, la reţelele culturale de intelectuali care se dezvoltau şi care se manifestau prin publicaţii, prin festivaluri, prin diverse mijloace care permiteau intelectualilor să se pună în valoare, în afară de banii pe care îi primeau personal. Deci, pe lângă componenta de idei, a existat, şi în ce măsură a existat, şi o componentă a interesului material susţinut de Moscova?*

Stéphane Courtois: Da, se vorbeşte de regulă de intelectualii curajoşi, cinstiţi şi dezinteresaţi. Din nefericire, foarte adesea, mulţi intelectuali sunt laşi, necinstiţi intelectual, sunt foarte interesaţi financiar, iar comunismul a înţeles perfect asta. Pe acest tip de intelectuali, bineînţeles că i-au captat, în special în ţările din Est, cu avantaje foarte clare în raport cu populaţia de rând, care era într-o situaţie catastrofală şi beneficia de mijloace limitate.

Dacă luaţi URSS a anilor '30, marea majoritate a populaţiei nu avea nimic de mâncare şi nici un acoperiş, deci era uşor să îi cumperi pe oameni dându-le un apartament şi dându-le să mănânce. În Vest nu era aşa:

intelectualii aveau ce mânca, aveau un acoperiş. Ce se petrece? De acord, este mai întâi vorba despre corupţie. Trebuie să ştiţi că acei intelectuali comunişti care publicau în Franţa nişte cărţi pe care aproape nimeni nu le citea, erau traduşi în URSS şi în toate ţările din Est şi traducerile le erau plătite. În special la intelectualii francezi a existat această iluzie a unora dintre ei că au nişte capacităţi politice deosebite, că trebuie să se ţină aproape de putere, şi Partidul Comunist i-a făcut să creadă asta, că intrând în Partidul Comunist vor fi foarte aproape de o mare putere, Uniunea Sovietică. Evident, toţi aceşti intelectuali nu aveau nici un fel de putere în Partidul Comunist, nici una. Dar ei credeau că au o anumită putere. Deci, în ceea ce priveşte intelectualii francezi mai era ceea ce spusesem eu despre cultura lor. Mulţi dintre ei aveau ideea că revoluţia sovietică era continuarea revoluţiei franceze din 1789. În parte este adevărat că revoluţia sovietică a fost continuarea revoluţiei franceze. Dar numai a acelei părţi teroriste şi prototalitare. Nu continuatorii acelei laturi referitoare la drepturile omului şi ale cetăţeanului. În plus, este faptul că Partidul Comunist Francez şi alte grupuri de extremă stângă au ocupat locuri importante în învăţământ, în presă, poziţii de putere... şi aşa poţi cumpăra oamenii. Dacă voiai să ai o carieră rapidă, povesteai despre Babeuf, despre revoluţia franceză. În această reţea comunistă, ajungeai undeva.

Vă dau doar un exemplu care mă priveşte pe mine. Eu aparţin unei reţele de cercetare care se numeşte Centrul Naţional de Cercetări Ştiinţifice, care grupează pe toţi cercetătorii francezi din toate disciplinele. Angajarea la această instituţie se face la fiecare disciplină. În acest an, un fost student de-al meu, care şi-a susţinut teza de doctorat, s-a prezentat la instituţia noastră pentru a fi angajat la departamentul de istorie contemporană. Seara mi-a telefonat, mi-a dat numele a trei persoane din comisia prin faţa căreia a trecut, şi am ştiut doar atât, că or să-i dea la cap: trei comunişti. Atâta tot.

Olguţa Anghelici, elevă, Republica Moldova: *Domnule Courtois, i-aţi sfătuit pe cei din Republica Moldova să nu-şi facă prea mari iluzii în ceea ce priveşte democraţia. Spuneţi-mi ce aţi vrut să spuneţi cu aceasta, dacă vorbeaţi despre defectele democraţiei, oare le putem da vreo importanţă comparându-le cu defectele regimului comunist?*

Stéphane Courtois: Trebuie să precizăm despre ceea ce vorbim când vorbim despre democraţie. Democraţia constă în două lucruri: mai întâi este vorba despre instituţii – alegeri libere şi secrete, parlament etc. Sunt instituţiile care organizează dezbaterea publică, puterea majorităţii etc. Şi mai sunt acele instituţii care reglează toate conflictele normale, fireşti într-o societate. Nu au nici o semnificaţie aceste instituţii dacă nu se bazează pe ceea ce se cheamă cultură de masă. Dacă o mare parte a populaţiei nu aderă la valorile democraţiei, nu poate să meargă. Parlamentul, celelalte instituţii sunt doar o faţadă, sunt doar de formă. Această faţadă nu are în spate dinamismul populaţiei. Problema este că această cultură democratică nu se poate construi în două zile, ci ia mult timp pentru a se construi. Nu este vorba de o cultură literară. Îl cunoaşteţi pe Victor Hugo, în două luni îl citiţi şi gata, l-aţi terminat pe Victor Hugo. Asta se poate. O cultură democratică este mult mai complicat să fie construită. Trebuie construită zi de zi, peste tot, prin relaţiile interumane, pe stradă, la muncă, în familie, este o manieră de a te comporta în societate pe care trebuie să o înveţi. Problema este că Europa noastră, despre care tocmai am vorbit, iese dintr-o perioadă în care brutalitatea a fost generalizată. Luaţi de exemplu justiţia vikingilor, de acum sute de ani, era foarte brutală, era legea talionului. Unul dintre deziderateleor democraţiei este să scadă nivelul brutalităţii oamenilor. Sunt convins că generaţia voastră va trăi un proces de debrutalizare mai intens decât a trăit generaţia anterioară. Acesta a fost de fapt obiectivul comunismului: o brutalizare a societăţii. V-a explicat şi Vladimir Bukovski: regimul comunist a încercat să transforme fiecare individ în călăul vecinului său. În acest fel fiecare era implicat ca şi călău, ca asasin, în regim. Şi a reamintit că în vremea marii terori din perioada lui Stalin

populaţia era obligată să participe la mitinguri şi să acuze, să participe la această teroare. Dar chiar în ţări democratice ca Franţa există regulat manifestaţii de brutalitate. Oamenii nu sunt mulţumiţi, poliţia se poartă prost, etc. Pe acest drum spre democraţie, sunt ţări care au reuşit să ţină direcţia şi altele care nu. Luaţi exemplul fotbalului: în prima repriză o echipă dă două goluri, în a doua repriză nu mai joacă la fel şi ia trei goluri şi pierde. Viitorul nu e simplu. Dacă Franţa nu continuă să facă eforturi, îşi poate distruge democraţia. După cum România şi Moldova pot deveni democratice dacă fac eforturi. Democraţia este o luptă permanentă, de fiecare zi.

Emilian Colceru, elev, Bucureşti: *1. Într-o discuţie particulară, aseară, domnul Bukovski a exprimat o părere foarte interesantă. D-sa consideră că Uniunea Europeană are totuşi la bază o schemă de tip centralist, de tip vechi, este o organizaţie birocratică ce-şi propune să dirijeze economia întregii societăţi europene. Dvs. ce părere aveţi? 2. Credeţi că după 1989 partidele comuniste din Occident sunt independente? (Adică acum sunt independente? Înainte nu erau.)*

Stéphane Courtois: 1. Prima întrebare: Istoric, crearea Europei comune este o realizare a democraţilor creştini. Marii creatori ai Europei, Schuman, Adenauer, sunt democraţi creştini. Dovada că nu comuniştii au creat această Uniune Europeană este lupta pe care a dus-o tot timpul Moscova împotriva ei. Comuniştii francezi au combătut, încă din anii ’50, crearea Comunităţii Europene. Eu cred că domnul Bukovski nu are dreptate aici. Dar are un pic de dreptate în partea a doua: este adevărat că Uniunea Europeană a devenit un mare aparat birocratic. Dealtfel cred că în asemenea situaţii nu poţi să te lipseşti de birocraţi. Cred, înţeleg că domnul Bukovski are o reacţie alergică la aparatul birocratic, pentru că până în ’91 Uniunea Sovietică avea cel mai mare aparat birocratic din lume. Din ’91 pe locul întâi este Franţa. Orice ai face, nu poţi să te lipseşti de un aparat birocratic. Problema este că acest aparat birocratic nu trebuie să devină mai important decât însăşi activitatea sa, decât e necesar, şi mai ales nu trebuie ca

acest aparat birocratic să poată pune mâna pe putere. El nu este decât un aparat birocratic în serviciul puterii europene. Şi puterea europeană trebuie, în principiu, să fie girată de diferiţii şefi de stat. Putem să criticăm acest aparat birocratic, această Comunitate Europeană. În Franţa sunt critici foarte puternice. Pentru francezi brânza e foarte importantă. Avem sute de feluri de brânză şi ne temem ca Europa să nu vrea cumva să ne reglementeze producţia. Asta ar produce o revoluţie în Franţa. Când birocraţia începe să delireze, trebuie oprită. Dar, în alt sens, cred că această birocraţie este necesară, este o birocraţie care a stabilit o reglementare foarte complicată, dar indispensabilă pentru a funcţiona Comunitatea Europeană. Şi reglementarea stabilită de această birocraţie este cea care va duce, prin respectarea ei, la o egalitate a ţărilor din Est cu cele din Vest în cadrul Comunităţii Europeane. Mai întâi egalitatea economică, pentru că totdeauna comuniştii au prezentat capitalismul ca un sistem anarhic. Capitalismul nu poate funcţiona fără un sistem juridic foarte puternic. Dacă semnezi un contract de afaceri la Paris şi nu-l respecţi vei face închisoare. Dacă semnezi un contract de afaceri la Moscova şi nu va fi respectat, nu vor fi sancţiuni. Şi în România există astfel de probleme. Există cărţi publicate în Franţa şi traduse în România sau Ungaria fără ca editorii să fi plătit un ban autorilor francezi. De exemplu, Nicolas Werth a petrecut o zi la Bucureşti. Când a ajuns la Sighet era stupefiat. Mi-a spus: „Am descoperit într-o librărie din Bucureşti două cărţi de-ale mele despre a căror traducere habar nu aveam.” Şi am întrebat dacă există un copyright, şi mi-au spus că da. Dar cine garantează că e un adevărat copyright şi că drepturile au fost plătite? Mai am încă o poveste, mai nebunească. Când a apărut *Cartea neagră* la Budapesta am fost împreună cu prietenul meu, Bartosek, să o prezentăm. Eram în cea mai mare librărie din Budapesta, gata să semnăm autografe, în faţa a sute de oameni. Eu fac asta în mod automat. Vine cineva, îi spun bună ziua, semnez şi la revedere. După 10 minute Bartosek ia cartea şi strigă: “Nu este cartea noastră!” Am chemat-o pe editoare: “Ce este cu cartea asta?”. Şi s-a făcut albă: „Nu-i cartea mea.” Am chemat-o pe directoarea librăriei şi am întrebat-o ce se întâmplă. Un pic jenată, ne-a spus că, datorită întârzierilor apărute în tipărirea cărţii, risca să nu aibă gata cartea până în ziua lansării şi atunci a cumpărat sute de exemplare

apărute într-o ediţie pirat. O *Carte neagră* de contrabandă. Nu aveam nici o modalitate de a-i pedepsi pe cei care au făcut asta.

Deci, birocraţia europeană joacă un rol foarte important, ea trebuie să reglementeze problemele legislative, şi de orice tip. Şi ţările din Europa de Est trebuie să se adapteze acestui sistem.

2. În ceea ce priveşte a doua întrebare, partidele comuniste nu ştiu dacă sunt dependente sau independente, pentru că în curând nu vor mai exista. În curând vor fi şomere. Partidul nostru comunist a realizat doar 3% la alegerile parlamentare. În 1946 avea mai mult de 25% din voturi. Înclin să cred că au devenit independente pentru că nu mai au bani, sunt pe cale să-şi trimită în şomaj tot personalul. Asta înseamnă că nu mai sunt bani veniţi din afară. Ştim acum din arhive, Bukovski a demonstrat asta, că Partidul Comunist Francez a fost masiv subvenţionat timp de 60 de ani de Moscova. Am găsit cifre că jumătate din banii Partidului Comunist Francez, în 1927, veneau în dolari, de la Moscova. Mai ştiţi că există anumite relaţii care se stabilesc între anumite partide comuniste, ca de exemplu între partidele cele mai staliniste: portughez, francez, partidul ex-Germaniei de Vest... Chiar partidul fostei R.D.G. care mai avea nişte bani, trebuie să fie atent ce face pentru că legea germană e foarte precisă în ceea ce priveşte finanţarea partidelor. Dar totul e pe cale de dispariţie. Deci sunt destul de optimist în ceea ce priveşte dispariţia partidului comunist, marea mea problemă este acest soi de *comunism cultural* care se menţine în societate. În Franţa, de exemplu, există intelectuali, oameni de presă, şi din toate sectoarele publice, care continuă să aibă o gândire de tip comunist. Ştiţi că acum câţiva ani guvernul socialist francez a trecut prin parlament o lege care se referea la 35 de ore de muncă pe săptămână. În multe sectoare publice a fost o revoltă, pentru că înainte se muncea doar 32 de ore. Deci noua lege însemna o creştere a numărului de ore, nu o scădere. Şi bineînţeles că s-au supărat. Şi pentru că vorbeam de birocraţia franceză: există un serviciu de învăţământ absolut delirant. Totul este centralizat la Paris şi controlat de 1.250.000 de funcţionari.

Olguţa Anghelici: *Aş dori să vă mai pun două întrebări: 1. Mă interesează dacă au existat paralelisme între ideologia comunistă şi cea fascistă şi care sunt acestea, având în vedere că prima era de extremă stângă şi cea de a doua era de extremă dreaptă? 2. Urmaşii acestor ideologii ar putea pe termen scurt sau lung să le resusciteze?*

Stéphane Courtois: Aparent, apologeţii acestor două ideologii au încercat să ne convingă că ele sunt opuse, total diferite. Dar, privite mai îndeaproape, vedem că există similitudini enorme între ele. De exemplu, această idee că o elită politică poate hotărî soarta unei întregi societăţi. De exemplu, ideea că se poate construi artificial o societate: o societate pură din punct de vedere al rasei la nazişti, o societate fără clase la comunişti. O identitate în concepţia politică: ideea că politica se sprijină pe conflictul dintre putere şi adversarii săi şi că nu există nici un compromis posibil. Deci nu numai că nu există nici un compromis posibil, dar trebuie să îţi extermini duşmanul. Exterminarea duşmanului este centrală şi la comunişti, şi la nazişti. De exemplu, Hitler îi numeşte pe evrei păduchi, paraziţi care trebuie exterminaţi. La fel în comunism, Lenin spune că chiaburii sunt păduchi care trebuie exterminaţi. Exact aceleaşi cuvinte. Deci vedeţi deja că avem aceste similitudini foarte importante şi revelatoare pentru a deduce cât de contrare erau amândouă ideologiile democraţiei. Ideea centrală, ceea ce este în centrul ideologiei democrate, este cea de cetăţean locuind într-o ţară şi cetăţean al acelei ţări. Drepturi egale pentru toţi cetăţenii. Dar într-o ţară totalitară este exact pe dos: nu există cetăţeni, există numai prieteni şi duşmani. Într-o ţară democratică, dacă un cetăţean face o prostie va fi adus în faţa justiţiei, va fi condamnat, va face închisoare, va ieşi din închisoare. Într-un regim totalitar, nu trebuie să faci o prostie ca să ajungi în închisoare. Eşti reprimat, nu pentru ceea ce faci, ci din cauza a ceea ce eşti. În Germania nazistă, un evreu putea fi un cetăţean exemplar, dar tot era exterminat. În Uniunea Sovietică, chiar un membru al partidului comunist, dacă la un moment dat nu mai plăcea, putea să fie condamnat. În 1937-1938, dacă se spunea despre tine că eşti chiabur erai lichidat, chiar dacă

nu făcuseşi nimic împotriva regimului. Aceasta este cu adevărat logica genocidară a regimului totalitarist, judecă oamenii nu pentru ceea ce au făcut, ci pentru ceea ce sunt.

În ceea ce priveşte a doua întrebare, există două posibilităţi: cu cât democraţii sunt mai numeroşi, cu atât totalitariştii sunt mai puţini. Politica nu este doar o problemă de morală, ci o problemă de raport de forţe. Dacă democraţii sunt puternici, totalitarii sunt obligaţi să dea înapoi.

Şerban Rădulescu-Zoner: *Am avut plăcerea şi onoarea, să zic aşa, să îl ascult mai demult la institutul de istorie pe François Furet, de care ne-a vorbit domnul profesor. Ţin minte, cartea sa despre revoluţia franceză a produs reacţii furibunde, o adevărată conjuraţie a stângii intelectuale. În ceea ce priveşte intelectualitatea de stânga, unii din cei ce au fost convinşi, de bună credinţă, susţinând stângismul, comunismul, după „fenomenul Soljeniţîn" au recunoscut că au greşit şi au devenit exact contrariul. Mă refer în primul rând la Furet, dar şi la Jean François Revel şi la o serie întreagă de intelectuali de stânga, unii chiar foşti membri ai partidului comunist, care au devenit adevăraţii analişti ai comunismului. Punctul ultim al acestei analize a fost* „Cartea neagră a comunismului*", cea publicată de echipa mai tânără a domnului Courtois. Să nu se creadă că intelectualii care se opun comunismului sunt o minoritate pur şi simplu îngropată în această caracatiţă stângistă din viaţa culturală franceză.*

Stéphane Courtois: Să răspund domnului Zoner, care are dreptate. Noi am vorbit de intelectualii de stânga, socialişti, comunişti. Nu există doar ei, sunt mulţi, foarte importanţi intelectuali care se opun comunismului. Să vă amintesc că prima mare carte despre Stalin a fost scrisă de un francez, Boris Souvarin în 1935. Şi totuşi Boris Souvarin a fost unul dintre fondatorii Partidului Comunist Francez. Opusul lui Sartre era Albert Camus, care încă în anii '40 a denunţat cu multă putere comunismul şi a publicat cartea foarte importantă „*Omul revoltat*". A mai fost

Raymond Aron, cel care a dezvoltat o acută analiză a sistemului comunist. Şi Jean François Revel, care e acum membru al Academiei Franceze şi care combate comunismul în mod sistematic de zeci de ani. Deci ceea ce vreau să vă spun şi eu este că nu sunt doar intelectuali laşi, necinstiţi.

Acum, problema pusă de domnul Zoner este cum au putut intelectulaii care se angajaseră în această ideologie, nu numai să iasă din cercul comunist, dar să ajungă să analizeze corect sistemul comunist. Aveţi un exemplu perfect în faţa dvs. Vă reamintesc că am fost un revoluţionar profesionist de-a lungul mai multor ani. Între ’68 şi ’71 am fost maoist. Am fost chiar responsabil cu o librărie maoistă. Puteţi să vă puneţi întrebarea cum am fost aşa nebun încât să fiu maoist. Sigur, într-o ţară democratică, acest tip de angajament politic este un pic delirant. Nu am să revin asupra motivelor acestui delir, acestei nebunii, dar pot să revin asupra felului de a ieşi din această nebunie. Îmi amintesc că atunci când eram încă maoist locuiam cu fratele meu, care nu era deloc maoist. Într-o zi mi-a adus un exemplar dintr-o revistă americană foarte cunoscută şi care povestea următoarea istorie: faimosul mareşal Lin Biao, cel mai apropiat coleg de luptă al lui Mao, a fugit din China comunistă cu un avion cu reacţie în Uniunea Sovietică, avionul a căzut într-un deşert şi el a murit. Am citit acest articol, l-am înapoiat fratelui meu fără comentarii, pentru că nu credeam nimic. Mai mult, m-am întrebat: cum poate fratele meu, care este un băiat cultivat, să creadă această propagandă americană?

Problema este că trei luni mai târziu *China Nouă*, agenţia oficială de la Pekin, a povestit aceeaşi istorie. Dacă eşti puţin onest, eşti obligat să-ţi pui o întrebare: fratele meu e tâmpit sau eu? Fără comentarii. Problema este că în Occident angajamentul comunist era o problemă de crez şi adesea era un angajament foarte important: făceam maoism 24 de ore din 24. Îl citez pe Marcel Proust, care nu era un mare specialist în ceea ce priveşte comunismul, dar era un mare specialist în psihologii umane. El a scris următoarea frază: “Faptele nu pătrund în lumea credinţei noastre; chiar dacă ai nişte fapte care demonstrează falsitatea credinţei tale, dacă tu nu vrei să le crezi, ele nu ajung să te convingă.” Eu credeam că revoluţia culturală chineză era cea mai mare mişcare culturală din lume.

Când specialiştii francezi au scris în ziare că au văzut nişte masacre înspăimântătoare, eu spuneam că e propagandă capitalistă. Momentul important al poveştii acestor intelectuali este momentul îndoielilor, când îţi pui întrebări, întrebări despre propriul tău discurs. Cum mi-am pus eu problema asupra discursului meu după acest articol adus de fratele meu. Şi avem exemplul unor mari intelectuali care nu au reuşit să iasă din crezul lor şi să meargă spre faptele reale. Eu o citez mereu pe propria mea profesoară, dna Annie Kriegel, care a fost o violentă comunistă între '50 şi '56, dar după intervenţia sovietică în Ungaria, în '56, a hotărât pe loc să părăsească comunismul. Şi din acea zi a început o muncă de istorie şi reflecţie asupra comunismului, şi în ciuda tuturor obstacolelor, a fost prima care a făcut o teză asupra Partidului Comunist Francez, încă în '64. Deci iată ce dificil este drumul pentru intelectualii sinceri care vor să iasă din acest miraj care este comunismul.

Gina Leca, elevă, Buzău: *Aş vrea să îl rog pe domnul Courtois să ne spună ce crede despre acei scriitori sau jurnalişti care au devenit anticomunişti doar după ce a căzut regimul comunist. Au fost oare întotdeauna anticomunişti şi doar pentru a supravieţui au recurs la comunişti? Mă refer, bineînţeles, şi la cei din ţările de Est.*

Stéphane Courtois: Da, aici e ceva... Dacă în Est voiai să fii recunoscut ca intelectual de viitor, trebuia să te supui total regimului comunist. Şi se ştie că, din momentul în care încercai să devii puţin diferit, erai marginalizat, persecutat, arestat sau chiar asasinat. Este criteriul puterii comuniste care comandă. Deci poţi să ai nişte îndoieli asupra sincerităţii adeziunii intelectuale în timpul regimului comunist. Oportunişti reprezentau majoritatea. În Occident lucrurile erau diferite. Bineînţeles, Partidul Comunist era puternic în Franţa, dar nu deţinea puterea absolută ca în Europa de Est. Chiar la putere când a fost, a avut o putere limitată.... Deci, aici, în Occident, este mai degrabă vorba despre un fel de angajament făcut cu toată sinceritatea de intelectualii comunişti, care descopereau

apoi, puţin câte puţin, realitatea comunistă. Unii erau mai apoi destul de curajoşi ca să o rupă cu comunismul, alţii nu aveau acest curaj. Avantajele materiale oferite ilicit de Moscova înclinau uneori balanţa.

Mihai Mititelu, elev, Dărmăneşti, Bacău: *Aş vrea să îi adresez domnului Courtois o întrebare despre NATO. A apărut în '49 ca o armă îndreptată împotriva regimului comunist. Care ar fi rostul lui în momentul de faţă, în contextul în care comunismul, ca sistem, nu mai există, în contextul în care nu mai există duşmani clari? În presa noastră chiar se spune că Rusia ar putea să adere la NATO. În cazul acesta rămâne doar lupta cu terorismul. Întrebarea se pune astfel: merită România, o ţară atât de săracă şi cu atât de multe probleme, să trimită militari să lupte, în Afganistan sau în alte zone, cu teroriştii, în situaţia în care noi mai degrabă ar trebui să fim interesaţi să intrăm în Uniunea Europeană, pentru că am avea avantaje materiale, pe când în NATO trebuie să dăm bani?*

Stéphane Courtois: Este o problemă foarte importantă pentru viitor. Aici sunt de acord cu domnul Bukovski şi cu ceea ce scrie el despre NATO: deci a fost creat să combată comunismul, dar se vede mult mai puţin care este obiectivul lui real azi. Cred că pentru moment situaţia nu este prea clară. Nu se ştie, poate va dispărea NATO, poate că NATO este instrumentul la care s-a recurs pentru a controla situaţia şi este posibil ca funcţia NATO să se schimbe. Sigur, pare foarte paradoxal că Rusia ar putea intra în NATO, dar nu este exclus. Ar putea fi pentru americani un mijloc de a controla forţele militare ruseşti. Deci nu este clară situaţia, mai ales ţinând cont de ce s-a petrecut în 11 septembrie trecut. Toată lumea înţelege mai mult sau mai puţin să se servească de lupta împotriva terorismului pentru a-şi face propriile interese. Poate că această problemă a terorismului va fi reglată destul de repede, în cel mult doi sau trei ani. Atunci, dacă Rusia va intra în NATO, nu va mai putea continua acest şantaj, cu lupta sa internă împotriva terorismului. Acestea fiind zise, sunt întrutotul de acord cu dvs. că prioritatea României ar fi fost să intre mai înainte în Comunitatea Europeană, decât în NATO. Poate doar dacă intrarea în NATO ar putea

constitui un fel de protecţie împotriva pericolului rus, dacă acest pericol rus mai există... Auzind însă cele spuse de Vladimir Bukovski despre armata rusă, nu ştiu ce să cred, pentru mine pericolul rus este mai mult economic decât militar.

Ana Blandiana: *Sunt de acord cu tot ce a spus domnul Courtois, şi aş vrea să pun câteva accente. Problema pentru România nu este să lupte în Afganistan, prioritatea pentru România este să se afle în cadrul unei alianţe de forţe care pot să o ducă înainte, nu înapoi. Afganistanul, din punctul de vedere al României, este o consecinţă periferică a acestei decizii. Deci problema noastră este ca în raportul de forţe al lumii să ne aflăm de cealaltă parte decât cea căreia i-am fost victimă în ultimele decenii, şi dealtfel şi în secolele de dinainte. Deci în acest sens intrarea în NATO este o prioritate absolută pentru România. Pe de altă parte, aş vrea să spun că povestea cu intrarea Rusiei în NATO naşte întrebarea de bun simţ: "Ce rost mai are să intrăm în NATO, dacă tot ne dau voie ruşii să intrăm?" Dar lucrurile sunt mai complexe. Pe de o parte este evident că terorismul mondial, de la irlandezi la basci, a fost în permanenţă controlat şi sprijinit de KGB. Toată lumea ştie că din timp în timp ieşea câte un mic scandal care era înăbuşit, pentru că se găseau arme cehoslovace în Irlanda sau în Spania. Deci faptul că acum vine preşedintele Rusiei, fost şef KGB, şi se declară emoţionat de lupta împotriva terorismului este evident spectacol, dar problema nu este în ce măsură Putin este sincer, această problemă nici măcar nu se pune, este evident prin biografia lui şi prin biografia funcţiei pe care o deţine că nu poate să fie sincer. Problema este – aşa cum spunea domnul Courtois – în ce măsură ţara care a coordonat terorismul poate fi controlată să nu o mai facă. Unul dintre punctele tulburi ale acestei poveşti, a luptei împotriva terorismului a Rusiei, o reprezintă problema cecenă. Ruşii au trimis armata în Cecenia unde s-a produs un genocid, totul demonstrează că nu aveau dreptul să facă ce au făcut acolo după ce au semnat toate tratatele de drepturile omului. Pot să vă spun că în luna mai 2000, Congresul Mondial al Scriitorilor, care în fiecare an are loc în altă parte, fusese programat de mai mult timp să aibă loc la*

Moscova. Au fost multe discuţii înainte. Mulţi scriitori au spus: "Nu ne ducem la Moscova" - pentru că era în toi războiul cu Cecenia. Alţii au spus: "Ba ne ducem ca să protestăm!" Până la urmă ne-am dus, pentru că scriitorii ruşi democraţi pledau pentru oprirea războiului. De regulă preşedinţii ţărilor unde se ţin asemenea congrese vin să îi salute pe scriitorii din toată lumea, de data asta scriitorii ruşi s-au opus ca Putin să fie invitat. Deci situaţia era absolut clară. În momentul în care, un an mai târziu, s-a produs tragedia din 11 septembrie şi problema terorismului a căpătat o stringenţă extraordinară, Putin a găsit momentul să spună: "Suntem împotriva terorismului, principalii terorişti în Rusia sunt cecenii!". Dar, aşa cum spunea domnul Courtois, nu există o formă mai probabilă de a ţine sub observaţie această putere care a coordonat terorismul, decât să o laşi să se apropie de tine ca să o poţi supraveghea. La urma urmei, nimic nu seamănă mai bine cu o trântă decât îmbrăţişarea. Îmbrăţişarea dintre marile puteri va fi întotdeauna o trântă. În acelaşi sens aş vrea să mai adaug ceva: foarte mulţi dintre noi suntem deprimaţi de felul în care, în mod evident, România înaintează spre intrarea în NATO (şi toţi ne dorim asta), dar cu securiştii cu tot. De ce nu se produc curăţirile care erau prevăzute şi chiar erau cerute? Şi totul ne dovedeşte că în cele din urmă vom fi primiţi chiar dacă nu ne vom fi făcut temele şi chiar dacă securiştii nu vor fi daţi afară. Este un motiv destul de serios de deprimare, pentru că întrebarea care îţi vine prima oară este: "Bine, dar în cazul ăsta de ce să mai intrăm, dacă nu se schimbă nimic?" Ei bine, exemplul celorlalte ţări care deja au intrat dovedeşte că epurările şi curăţenia continuă după intrarea în NATO, sub control NATO. Deci până la urmă important este, ca în toate privinţele în viaţă, să reuşeşti să deosebeşti esenţialul de periferic. Esenţialul este să ne aflăm de partea democratică a lumii, periferic este că asta cuprinde inclusiv obligaţia neplăcută de a trimite trupe într-un loc sau altul şi de a-i suporta pe securiştii în travesti.

Irineu Ambrozie Darău, elev, Ucea de Jos, Braşov: 1*. Actualul preşedinte al României a fost agent KGB? 2. Cum interpretaţi mesajul de salut trimis* Memorialului de la Sighet *acum câteva zile, cu prilejul încheierii Simpozionului de istorie?*

Stéphane Courtois: Numeroşi specialişti sunt de acord că Iliescu a avut contacte cu KGB-ul. El este preşedinte acum, România traversează o perioadă de tranziţie destul de confuză. Şi istoria va da cu siguranţă un răspuns clar la întrebarea dvs. Dar indiferent de acest răspuns, Iliescu este obligat împotriva voinţei, încet, încet, să ducă România spre democraţie. ...Aşa cum a fost obligat să trimită un mesaj la simpozionul de la Sighet. Bineînţeles că a făcut asta în funcţie de raportul de forţe existent acum. Dacă Memorialul nu ar fi fost atât de important, niciodată domnul Iliescu nu ar fi considerat că ar fi necesar să îi trimită mesaj. ...Important este nu că-i vorba de Iliescu, ci că este preşedinte al Republicii. Deci preşedintele Republicii recunoaşte importanţa Memorialului Sighet, şi nu este o recunoştinţă secretă, ci este una făcută în presă. S-a pus implicit în situaţia de a se nega pe el însuşi, cel de acum zece sau treizeci de ani. Şi dacă s-ar face presiuni mai mari asupra lui, ar fi obligat să meargă şi mai departe. Eu înţeleg total nedumerirea Dvs. datorată duplicităţii acestui om. Dar trebuie să-ţi laşi indignarea deoparte şi să priveşti eficienţa... Este o bătălie când ofensivă, când defensivă. Eu cred că pentru moment Memorialul este în ofensivă...

Ana Blandiana: *În mod evident, oamenii politici manipulează tot ce pot manipula. Şi în mod evident domnul Iliescu este un talentat om politic. Deci este clar că dând acest mesaj unei instituţii căreia i-au trimis mesaje Papa Ioan Paul al II-lea, Václav Havel, Lech Walesa şi aşa mai departe, el se aşează într-o galerie prestigioasă. Aşa cum spunea domnul Courtois, el este personajul cu biografia pe care o cunoaşte toată lumea şi preşedintele ţării. Nu se poate refuza mesajul unui preşedinte de stat. Ceea ce este fascinant în evoluţia domnului Iliescu este că, după ce*

de-a lungul acestor 12 ani a cucerit efectiv tot ce se putea cuceri în plan politic, în ultimul an şi ceva este în curs de a se transforma pe sine însuşi în opusul personajului care fusese, cu scopul de a cuceri ultimul lucru pe care până acum nu avusese nici o şansă să îl câştige: istoria. Personal, nu cred că istoria poate fi cucerită, dar cred că poţi să te situezi mai bine sau mai rău faţă de ea. În orice caz, în ceea ce priveşte Memorialul Sighet este clar că mesajul preşedintelui Iliescu poate să însemne şi faptul că recunoaşte că aici este adevărata istorie. În ultimă instanţă, mesajul lui poate fi interpretat şi ca o autocritică.

Romulus Rusan: *Pentru că s-a vorbit despre mesajul preşedintelui Iliescu destinat celui de-al X-lea Simpozion, aş vrea să vă spun câteva cuvinte despre simpozion. A totalizat 130 de lucrări şi a avut 250 de participanţi. Pentru că una din teme era mişcarea sindicală* Solidaritatea*, am primit mesaje de la Papa Ioan Paul al II-lea, de la fostul preşedintele al Poloniei Lech Walesa (care a fost preşedintele Sindicatului Solidaritatea în 1980), am mai avut o masă rotundă despre rezistenţa prin cultură la care au trimis un mesaj doamna Monica Lovinescu şi domnul Virgil Ierunca, am avut o discuţie despre rezistenţa politică, şi în legătură cu asta a fost făcută o moţiune semnată de 15 dizidenţi şi contrasemnată de toţi participanţii la simpozion. Disidenţii erau: doamna Doina Cornea, Vasile Paraschiv, Radu Filipescu, Gabriel Andreescu, Leontin Iuhas, Victor Frunză, Dumitru Iuga, Iulius Filip, Gheorghe Năstăsescu, Petre Mihai Băcanu, Mihai Creangă, Alexandru Chivoiu, Marius Oprea, Marius Boeriu şi Dănuţ Iacob. Moţiunea suna aşa: "În ultima vreme se produce o gravă tentativă de a face uitate activităţile fostei Securităţi. Mai multe segmente ale societăţii civile au dorit în repetate rânduri identificarea şi aducerea la cunoştinţa opiniei publice a rolului nefast al fostei poliţii politice şi al cadrelor acesteia. Multe dintre aceste cadre se află şi azi în poziţii influente, chiar în structurile puterii, şi de aici se manifestă pe faţă sau pe ascuns ca forţe ostile integrării euro-atlantice a României. Din acest motiv, cei prezenţi ne pronunţăm pentru deconspirarea de către Consiliul Naţional de Studiere a Arhivelor Securităţii a tuturor celor care au făcut poliţie politică, iar cei care*

ocupă funcţii publice să fie înlăturaţi fără întârziere ca o condiţie strict necesară pentru admiterea României în NATO."

A fost un protest faţă de amânările pe care actuala putere le face ca să acopere pe foştii ofiţeri de securitate înaintea intrării în NATO şi, dacă vreţi, un pandant al mesajului prezidenţial.

LA CE FOLOSEŞTE ISTORIA ÎN POST-MODERNISM? ROLUL MEMORIALULUI DE LA SIGHET ŞI AL ŞCOLII DE VARĂ, 2003*

Aş vrea, întâi de toate, să fac o introducere în această problemă. Şi deoarece ne întrebăm la ce poate folosi istoria, ar trebui să ne întrebăm, la început, ce este istoria pur şi simplu. Adesea, în această problemă, sunt confuzii. ***Istoria*** *este, până la urmă, un demers foarte simplu care constă, de mai bine de 2000 de ani, în încercarea de a stabili o relatare cât mai exact posibil a evenimentelor trecutului*. Teoretic, pare de o simplitate biblică, dar practic este ceva de o mare complexitate. În orice caz, istoria este o muncă de cunoaştere, o muncă ştiinţifică, dar care prezintă particularitatea de a nu fi doar o ştiinţă aşa-zis „dură" – nu este nici fizică,

* *Conferinţă ţinută la 6 iulie 2003, la sediul Fundaţiei Academia Civică din Bucureşti*

nici chimie, nici matematică. Este un alt tip de muncă ştiinţifică, care are caracteristica de a fi supusă permanent, în special istoria contemporană, presiunilor exterioare. Aceste presiuni sunt mai întâi ale pasiunii politice şi ideologice, ceea ce, de altfel, este inevitabil, din moment ce trăim într-o lume uşor agitată, mai ales în secolul XX, şi unde puterea, mişcările politice, pasiunile politice dezlănţuite vor cântări greu în munca pe care istoricii – ca profesionişti – vor încerca să o facă. Să adăugăm la aceasta că puterea, oricare ar fi ea de altfel, fie democratică, fie dictatorială, fie chiar totalitară, n-a prea apreciat niciodată o relatare adevărată a evenimentelor apropiate în care a putut fi implicată, într-un moment sau altul. În aceasta constă una din primele mari dificultăţi ale istoricului contemporan.

Al doilea obstacol este acela că această istorie este contemporană. *Istoricul contemporanului este confruntat cu* ***actorii*** *care au trăit această istorie, cei care au făcut această istorie.* Dacă te ocupi de Evul Mediu nu sunt atâtea probleme, dacă povesteşti nu contează ce, poate că unii colegii te vor critica, pe bună dreptate, dar nu va fi nici un călugăr medieval care să se trezească şi să te tragă de picior noaptea zicând: „Nu, nu, Courtois, spui prostii." În timp ce în istoria contemporană, nu sunt doar colegii istorici care îţi spun: „Ah, nu, nu aşa s-au petrecut lucrurile!" (aceasta este dezbaterea istoricilor), dar, în plus, vor interveni şi actorii. Ei vor interveni adesea nu în numele istoriei -pentru că ei nu sunt istorici -, ci în numele memoriei. Ori memoria nu funcţionează deloc ca şi istoria. Şi ea este un mijloc de a accede la cunoaşterea trecutului, dar nu conform unui proces de cunoaştere ştiinţifică, ci conform procesului memoriei, care este foarte deosebit, pentru că ***memoria*** *este un element esenţial al identităţii individului, al identităţii unui grup social, al unui grup politic etc., al identităţii chiar a unei naţiuni*. Şi deci se înţelege imediat că aici este o încărcătură pasională infinit mai puternică decât atunci când faci doar o muncă de istoric, examinând calm un document, o mărturie, etc. şi trebuie spus clar că, mai ales în istoria comunismului, pasiunea memoriei intervine foarte puternic şi în toate sensurile. Există, evident, memoria victimelor comunismului, dar şi memoria actorilor comunismului. Prima pare a fi destul de puternică, destul de prezentă încă

în România. Dar într-o ţară ca Franţa, cu un partid comunist foarte puternic, care şi-a construit un fel de legendă în jurul Rezistenţei, în jurul apărării muncitorilor, etc., există o puternică memorie pozitivă a comunismului. Astfel, eu, ca istoric al comunismului în Franţa, sunt zilnic confruntat cu această memorie a comunismului în universităţi şi în cercetare. Aud în permanenţă: „Noi suntem cei din Rezistenţă, noi suntem antifasciştii, noi suntem de partea muncitorilor", etc. Mereu acest discurs obositor. Deci, în acest caz, istoricul este obligat să fie foarte atent pentru a se elibera de greutatea acestei pasiuni a memoriei. Totuşi, adesea asistăm la un soi de convergenţă între munca istoricului şi munca memoriei, adică actorii care au trăit evenimentele pot povesti. Şi este foarte important că există aici foarte mulţi dintre aceşti actori care pot zice: „*Iată, în cutare zi, la cutare oră, am fost arestat de cutare grup, pentru cutare motiv, am fost condamnat în cutare moment*", etc. Aceasta este foarte important.

Invers, există momente când munca istoricului diferă complet de cea a purtătorilor de memorie, a martorilor. În Franţa este foarte clar acest lucru. În ceea ce mă priveşte, eu sunt în opoziţie constantă cu cea mai mare parte a martorilor comunişti, membri ai partidului comunist care povestesc, de exemplu, despre Rezistenţă, despre anii războiului rece, având un discurs stereotip, pentru că *memoria lor a fost totalmente prelucrată de către partidul comunist*. Au ajuns să transforme o memorie personală, individuală într-un fel de memorie colectivă, un fel de *poveste mitologică* pe care toată lumea o repetă cu regularitate şi care devine, până la urmă, un soi de memorie oficială a unui anumit grup, a unui anumit tip de persoană. Şi astfel am fost obligaţi să intrăm într-un conflict violent, pentru că martorii îmi spun: „Iată, s-a petrecut asta şi asta, şi asta, am văzut asta, şi asta, şi asta". Eu le spun: „Regret, dar am văzut documente care spun foarte clar că voi nu eraţi acolo, că voi n-aţi putut vedea aceasta, şi povestiţi pentru că aţi auzit povestindu-se aceste lucruri." Deci, vedeţi, în permanenţă *este o muncă foarte dificilă a acestei relaţii între istorie şi memorie în istoria contemporană, şi este o muncă foarte delicată în perioada post-comunistă*, mai ales dacă ne ocupăm de perioada comunistă. Nu pe dvs. trebuie să vă învăţ eu că perioada comunistă a fost o perioadă dramatică, pasionantă, cu regimuri totalitare care s-au instalat în diverse

ţări. În aceste ţări post-comuniste pasiunea actorilor este şi mai exacerbată faţă de cea a actorilor care trăiesc în ţări pe care le-aş numi „obişnuite", ţări unde n-a fost revoluţie, n-a fost război civil. Este destul de greu să te ocupi de istoria contemporană în aceste ţări, *dar în ţări unde a fost revoluţie, război civil, război, regim totalitar, este cu mult mai greu*! *Este mult mai greu deoarece totul a fost mult mai tragic şi, deci, există o încărcătură pasională mult mai puternică, care perturbă foarte tare munca istoricului, care ar trebui să se desfăşoare într-un climat relativ senin, pentru că nu poţi face o muncă ştiinţifică într-un climat debordând de pasiune*.

În sfârşit aş spune că ***nu ajunge ca specialiştii - după toate aceste dificultăţi - să stabilească un discurs istoric cât mai apropiat de realitate, trebuie ca munca lor să fie cunoscută de un cât mai mare număr de persoane, dacă vrem ca ea să servească la ceva***. Pentru că, dacă istoricii fac o muncă excelentă şi aceasta apoi rămâne într-un sertar închis cu cheia şi nimeni nu vorbeşte despre ea, nu serveşte aproape la nimic, sigur, ne putem servi de ea; dar dacă nu este difuzată, la ce foloseşte? La nimic. Nu foloseşte la nimic să stabileşti adevărul şi să-l pui sub lacăt fără să vorbeşti despre el. Suntem confruntaţi cu o problemă foarte delicată, aceea a difuzării cercetării istorice. Acum vreo zece ani, în Franţa în orice caz, era ceva obişnuit ca *istoricii, academicienii, universitarii, cercetătorii, să considere că nu este atât de folositor să difuzezi rezultatele cercetării*. Se muncea pentru sine, se stabileau adevăruri pentru sine. Ca istoric, considerai că ai făcut o treabă foarte bună, dar nu voiai să te compromiţi cu ziarişti, cu oameni de televiziune, cu media care, prin definiţie, nu înţelege nimic, pentru că, pentru un istoric foarte savant, ceilalţi nu sunt decât nişte ignoranţi! Deci nu mai vorbim despre asta, să nu facem publice cercetările noastre, să rămânem într-un mic cerc de specialişti.

Trebuie să vă spun că eu am avut, de foarte mult timp, reflexul invers. La sfârşitul anilor '70, când vorbeam cu colegii mei despre asta, ei îmi spuneau: „*Dar ziariştii povestesc despre orice!*" Le răspundeam: „*Dacă ei povestesc nimicuri, asta se datorează faptului că nu le-aţi explicat ceea ce trebuie într-adevăr să povestească*!" Părea logic. *Un ziarist nu este un istoric, nu şi-a consacrat ani întregi studierii foarte exacte a unei anumite mici*

probleme. Aceasta este munca istoricului. Treaba jurnalistului este să transmită aceste informaţii publicului larg. Jurnalistul nu poate fi specialist, dar, în acelaşi timp, ziaristul nu e mai prost decât un altul: dacă i se explică clar despre ce este vorba, poate, evident, transmite aceste informaţii şi aceste reflecţii. Deci, istoricul contemporaneist este confruntat cu această problemă suplimentară, *a difuzării cercetărilor sale nu doar în cercul specialiştilor şi al erudiţilor, aşa cum se întâmplă din totdeauna, ci într-o societate de masă, având o comunicare de masă, aşa cum este societatea noastră de astăzi, şi aceasta mi se pare foarte important pentru tema pe care ne-am propus-o astăzi*.

Evident, nu sunt atât de naiv încât să cred că oamenii sunt atât de rezonabili încât să tragă învăţăminte din istorie. *Dar, în acelaşi timp, sigur că, dacă nimeni nu stabileşte această istorie, atunci tot atât de sigur este că nimeni nu va putea să tragă învăţăminte dintr-o istorie care nu a fost stabilită*. De aceea cred că este foarte important să facem această istorie. Cred că este datoria şi onoarea ţărilor democrate să permită dezvoltarea unei istorii ştiinţifice, pentru ca nu numai discursul puterii să fie auzit, ci şi pentru a fi posibilă informarea cetăţenilor asupra realităţilor trecutului, ca astfel să se ajungă la o clarificare a opiniei publice, pentru a-şi putea lua singură deciziile.

Rămâne, în sfârşit, o ultimă problemă şi care nu este, cred, mai puţin importantă: care este forma cea mai eficace pentru a difuza acest discurs istoric?

După ce am menţionat foarte rapid aceste probleme foarte generale, aş vrea să revin asupra lor dintr-un punct de vedere practic şi să mă întreb despre felul în care *Academia Civică* a putut – sau nu a putut – răspunde acestor chestiuni de principiu în problema istoriei.

Mai întâi, să vorbim despre stabilirea discursului istoric. Trebuie să spun că am fost foarte surprins să descopăr, în urmă cu câţiva ani, că *Academia Civică* organiza la Sighet, în fiecare an, un mare simpozion

internaţional unde veneau istorici nu numai din România, ci din toate ţările, începând cu Dennis Deletant şi mulţi alţii, germani, ruşi, ucraineni, americani. Dar mai puţini francezi, o spun cu regret, şi aceasta arată că studiile asupra comunismului est-european în Franţa nu sunt foarte avansate. Am fost foarte surprins să descopăr ce se petrece într-un loc atât de neobişnuit, la Sighet, care nu e o mare capitală mondială, nici măcar una naţională, sau măcar regională, ci doar un mic orăşel de provincie, uitat de lume. Ajuns la Sighet am găsit reuniţi mai mulţi specialişti foarte competenţi care au dezbătut timp de două-trei zile probleme foarte precise, pregătite dinainte. Apoi am aflat de colocvii, de conferinţe, de dezbateri, de publicaţii. „*Analele Sighet*" sunt foarte importante pentru că nu cuprind doar comunicările specialiştilor, ele conţin şi tot ceea ce s-a vorbit acolo şi astfel se vor păstra în bibliotecile din întreaga lume. Deci, în ceea ce priveşte stabilirea istoriei comunismului, şi în particular a represiunii comuniste – în România, bineînţeles, dar şi în celelalte ţări est-europene – *Memorialul Sighet* şi *Academia Civică* au făcut o muncă remarcabilă, şi care nu este ceva obişnuit, mai ales că nu este organizată într-un cadru universitar tradiţional. E un cadru diferit, într-un loc total neobişnuit.

Şi acesta este al doilea punct asupra căruia aş vrea să insist, problema locului. Pentru că dacă toate acestea se petrec la Sighet, evident nu este întâmplător. Şi nu e pentru plăcerea de a face 15 ore cu trenul de noapte de la Bucureşti la Sighet – plăcere pe care fiecare a putut-o experimenta (şi pot fi chiar 21 de ore dacă sunt inundaţii!). Există o raţiune clară pentru care oamenii vin în acest loc şi aceasta a fost, trebuie să spun, a doua mea mare surpriză când am ajuns prima oară la Sighet: este locul, este ideea de a recupera această închisoare care are o semnificaţie istorică pentru România contemporană, pentru că o parte a elitei româneşti a fost **asasinată** aici. Trebuie să spun că a fost o idee extrem de importantă de a crea un muzeu în această închisoare. De ce îmi pare atât de importantă? Pentru că ieşim din cadrul academic, din cadrul universitar, din cadrul abstract. Desigur, putem citi în cărţi sau în ziare numeroase relatări despre represiune. Putem să citim cărţi de istorie, putem citi cărţile lui Marius Oprea sau ale lui Dennis Deletant, putem citi cărţile martorilor, ale actorilor, ale celor care au fost

închişi, torturaţi, supuşi la muncă forţată. Dar totul rămâne abstract, rămâne o poveste. Când eşti în închisoare, într-o celulă transformată în muzeu, ai o senzaţie cu totul specială. Îmi amintesc că anul trecut am asistat chiar în celularul închisorii la proiecţia unui film despre Canal. Acolo lucrurile capătă un alt sens, ai înţelegerea concretă, directă, aş spune aproape afectivă a ceea ce s-a putut petrece acolo. *Pentru că aceasta este marea problemă a acestei istorii. Aceeaşi problemă a fost şi după război, în ceea ce priveşte exterminarea evreilor de către nazişti... **Crimele care s-au produs aici sunt atât de inimaginabile** încât un om normal sigur nu reuşeşte să şi le poată închipui*. Cei care le-au trăit le ştiu, le-au văzut, ştiu că au existat. Dar oamenii generaţiei mele, care n-au trăit niciodată aşa ceva, ce pot ei şti?

Vreau să vă amintesc o frază pe care o citez destul de des pentru că este, cred, foarte semnificativă. Îi aparţine lui Raymond Aron, acest filosof politic francez foarte cunoscut. Raymond Aron era evreu, în timpul războiului a fost în Rezistenţă, apoi a fost la Londra, conducând un ziar gaullist. A fost una din cele mai mari inteligenţe istorice şi politice ale timpului său. Deci, îţi zici, iată un om care – normal – a înţeles tot. Deloc! Întors în Paris, în 1944, Raymond Aron descoperă, în primăvară lui 1945, întreg adevărul despre lagărele naziste şi mai ales despre suprimarea evreilor. Şi scrie: „*Bineînţeles, ştiam că există lagăre, bineînţeles ştiam că evreii erau duşi în lagăre, bineînţeles ştiam că aceste lagăre erau cu adevărat teribile; dar neputându-ne imagina – acesta este cuvântul cel mai important –, neputându-ne imagina ceea ce se petrecea cu adevărat în acele lagăre, noi de fapt nu ştiam!*” „*Genocidul – ce ştiam noi despre el la Londra? La nivelul conştiinţei clare, percepţia mea era cam următoarea: lagărele de concentrare erau crunte, conduse de paznici ocnaşi, recrutaţi nu dintre deţinuţii politici ci dintre criminalii de drept comun; mortalitatea era mare; dar camerele de gazare, asasinatul industrial al fiinţelor umane, nu, mărturisesc, nu mi le-am imaginat, şi pentru că nu mi le-am putut imagina, nu le-am ştiut*.”

Cuvântul cel mai important din această frază este „a-şi imagina", „a nu-şi imagina". De aceea cred că acest loc – închisoarea Sighet – este foarte important. Ne permite o cunoaştere care nu e doar abstractă. Te ajută să faci un efort considerabil pentru a încerca să-ţi apropii într-un mod conştient ceea ce s-a petrecut cu adevărat. De aceea acest loc îmi pare atât de important, pentru că, dacă atunci când eşti aici nu începi să înţelegi ce s-a petrecut, înseamnă că nu vei înţelege niciodată sau că nu vrei să înţelegi. Aici ai contact direct cu realitatea represiunii acestor regimuri totalitare.

Vreau să subliniez că acest muzeu, primul din Est, a fost precursorul unui fenomen general, răspândit acum, treptat, cam peste tot. Am fost la Budapesta acum câteva luni. Acolo a fost creat, în plin centrul oraşului, pe bulevardul Andrássy, un „Muzeu al Terorii", chiar în clădirea care a fost sediul fasciştilor unguri din 1944, al „Crucilor cu săgeţi", şi care apoi a fost preluat de poliţia politică comunistă maghiară. Deci în aceeaşi clădire au fost torturaţi şi ucişi evrei, rezistenţi, democraţi etc. în timpul regimului fascist din Ungaria, şi apoi au fost arestaţi, torturaţi, executaţi, tot acolo, democraţi, rezistenţi etc. de către regimul comunist al lui Rákosi. Deci este extrem de simbolic să faci un „Muzeu al Terorii" într-o asemenea clădire. Dar, ca din întâmplare, noul guvern maghiar, din care fac parte şi foşti comunişti, a încercat să închidă acest muzeu. Nu a fost o bună decizie a guvernului, pentru că mai multe sute de mii de oameni au protestat. *Dar aceasta arată cât deranjează aceste demersuri puterea actuală, oricare ar fi ea, pentru că pun anumite probleme istorice, morale şi mai ales civice tuturor cetăţenilor, îi obligă să reflecteze. După cum ştiţi, puterii nu-i place prea mult ca cetăţenii să gândească.* Cred că *Memorialul Sighet* este foarte important atât ca precursor, cât şi ca impact public: aici, de un deceniu, vin oameni – inclusiv străini – să vadă ce s-a petrecut. De altfel s-a confirmat aceasta prin succesul Muzeului, prin numărul celor care vin din toată România să-l viziteze. Am văzut anul trecut şcoli, oameni în concediu, care *vin să vadă ce s-a petrecut în ţara lor într-o anumită epocă*.

Al treilea punct pe care aş vrea să-l abordez, care îmi pare şi mai important, este această renumită *Şcoală de Vară*, care a fost creată doar de câţiva ani, şi care, în fiecare an, strânge pentru zece zile o sută de tineri. Aceştia nu vin la Sighet din întâmplare, ci sunt selecţionaţi pe baza unui concurs. Asta îmi pare foarte original şi evident foarte promiţător pentru viitor, este noua generaţie care vine şi învaţă. Evident, faptul că aceşti tineri sunt în acest loc – pe care l-am definit deja – şi în plus sunt în contact cu cercetători care vin din întreaga lume pentru simpozion, creează un fel de sinergie, care, după mine, este fundamentală şi originală. Nu cunosc un alt exemplu, dar aş vrea să mai existe asemenea iniţiative. Şi evident sunt şi momente foarte puternice. Anul trecut a fost venirea lui Vladimir Bukovski, care – chiar dacă era dimineaţă, şi se ştie că Bukovski nu e un matinal! – a ţinut o conferinţă formidabilă, care a durat patru ore şi simţeai că acolo se petrece cu adevărat ceva. Desigur, se petreceau şi alte lucruri noaptea – acum pot să mărturisesc organizatorilor – pentru că dacă Bukovski nu era matinal, era pentru că după cursurile din timpul zilei, seara plecam pe malul râului şi discutam tot felul de lucruri cu elevii până la 3-4-5 dimineaţa. Şi asta de asemenea este foarte important pentru tineri. *Şcoala de Vară* a depăşit caracterul academic pentru a stabili legături între tineri şi invitaţi, ca Bukovski. Nici în acest caz nu sunt naiv, ştiu bine că nu toţi elevii care au trecut pe la *Şcoala de Vară* de la Sighet vor fi obligatoriu „activişti" ai istoriei reale a României sub comunism. (Unii vor fi, cum sunt cei pe care-i văd aici în sală.) Nu e ceva grav. *Important este că sămânţa a fost sădită şi apoi sigur planta va creşte, în ritmul ei, dar va creşte.* În orice caz este mai bine să semeni sămânţă bună decât rea. Oricum eu cred că e un lucru indispensabil pentru perioada post-comunistă. De ce? Pentru că una din principalele caracteristici ale regimurilor comuniste a fost exact controlul absolut al istoriei, prezentarea discursului istoric care coincidea, evident, cu ideologia lor şi cu justificarea puterii lor totalitare. Ori toată lumea ştie că această istorie era departe de realitate, şi e un lucru pe care, cred, fiecare l-a putut constata. *În orice caz, este incontestabil că în aceste ţări care au avut de suportat aceste regimuri comuniste istoria contemporană, mai ales, a fost distrusă*. Istoricii care doreau să facă această meserie – şi eu am constatat acest lucru în Uniunea Sovietică –,

adevăraţii istoricii, marii istorici se refugiau în istoria Evului Mediu, în istoria Antichităţii, unde aveau mai puţine probleme, aveau mai puţini aparatnici ideologi în spate, care să spună în orice clipă „Nu, asta nu e corect." etc. Luaţi nişte cazuri cunoscute, ca cel al lui Geremek, istoricul polonez, care se ocupa de istoria Evului Mediu. Aşa că după 1989-1991 ne-am confruntat cu un **dezastru al istoriei contemporane în ţările post-comuniste**. Evident, Rusia a fost ţara cea mai lovită, pentru că acolo comunismul a durat mult prea mult timp, cu metode mult mai violente. Mulţi ani, după 1991, am asistat la un dezastru în ceea ce priveşte istoria contemporană în Rusia. Vă voi povesti o mică anecdotă. Colegul meu Nicolas Werth, cel mai bun specialist francez în istoria URSS, şi care a fost el însuşi anul trecut la Sighet, a publicat în Franţa, la mijlocul anilor '80, înaintea prăbuşirii regimului, o istorie a URSS, care era un manual universitar clasic, apărut la Presse Universitaire de France. Nu se poate face ceva mai clasic pentru un student francez. Imaginaţi-vă că în 1994 colegii lui ruşi i-au cerut acordul să traducă acest manual în rusă. A fost tradus şi publicat în 1.000.000 de exemplare. *Deci manualul unui istoric francez îi învaţă pe elevii ruşi istoria URSS. Vă daţi seama ce înseamnă asta la nivelul* ***dezastrului identităţii ruşilor****, al felului în care încearcă să iasă din această fază totalitară terifiantă*. La un nivel mai jos, este acelaşi lucru pentru toate ţările din Est.

În orice caz, aceasta este o problemă cu care se confruntă toate ţările foste comuniste: distrugerea de către regimurile comuniste a întregii cercetări privind istoria contemporană şi punerea sa sub controlul complet al ideologilor şi al imperativelor puterii politice. Deci **restabilirea unui discurs istoric autentic este o parte integrantă a procesului de decomunizare**. Mi se pare un lucru foarte important. Peste tot are loc acest proces de decomunizare, un fel de proces de decontaminare. Este aceeaşi problemă, pentru că acest comunism a fost un fel de contaminare mentală, intelectuală, politică, etc. Deci, **în cadrul acestui proces de decomunizare, stabilirea unui discurs istoric autentic mi se pare absolut fundamentală şi trebuie să fie una din priorităţi**. Evident, *puterea actuală nu este grăbită să facă din aceasta o prioritate, mai ales dacă ea este încă destul de apropiată de vechea putere comunistă*.

Neîndoielnic, dacă puterea nu este grăbită, *cetăţenii pot face această muncă, ei pot începe acest proces* şi este ceea ce au făcut cei care au organizat *Memorialul Sighet*. N-au aşteptat ca puterea să spună „da" sau „nu". Ei au început, cu simplitate, munca. Şi nu trebuie decât continuată şi este ceea ce vom face şi în acest an la Sighet, cu această *Şcoală de Vară*.

Iată cele câteva cuvinte pe care doream să le spun. Aceasta este raţiunea pentru care sunt aici. Pentru că nu vă îndoiţi că sunt supraîncărcat cu munca la Paris – trebuie să mă ocup de publicaţiile pe care le editez, revista „Communisme", colecţia „Democraţie şi totalitarism" etc., să duc în Franţa şi aiurea bătălia cotidiană cu comuniştii care continuă, evident, să nu fie prea mulţumiţi de ceea ce fac. Dar, fără îndoială este foarte important pentru mine să consacru zece zile pentru a veni la Sighet şi a mă întâlni cu aceşti tineri, pentru a discuta cu ei, pentru a-i ajuta pur şi simplu. Nu fac lucruri extraordinare la Sighet, mă mulţumesc să conduc dezbaterile, dar îmi manifest solidaritatea totală cu formidabila muncă care se face aici.

Vă mulţumesc!

Ana Blandiana: *Mulţumesc, Stéphane Courtois, pentru tot ceea ce aţi spus şi mai ales pentru ceea ce aţi spus despre Sighet. O să continuăm acum cu discuţiile. Dar aş vrea să pun câteva accente la ceea ce a spus Stéphane Courtois. În primul rând, aş vrea să spun că nici Romulus Rusan, nici eu, care suntem iniţiatorii proiectului Sighet, nu suntem istorici. Asta arată puţin care este importanţa istoriei în post-comunism. Istoricii nu erau pregătiţi sau nu aveau dorinţa de a începe o analiză a comunismului. Înainte de 1989, într-adevăr, adevăraţii istorici nu se specializau în istorie contemporană, ci preferau istoria antică, istoria Evului Mediu, pentru a nu fi obligaţi să mintă. Dacă erau istorici contemporaneişti ar fi trebuit să vorbească de Ceauşescu. În aceste condiţii ne-am confruntat cu o pată albă, care acum trebuia acoperită. Ceea ce vreau să vă spun este că pentru noi studiul istoriei comunismului*

nu avea nimic academic – pentru că totuşi istoria aparţine domeniului academic –, ci era un mijloc de a „repopula" conştiinţele. Aceasta este problema. Şi apoi de a trece generaţiilor viitoare această experienţă, pentru că problema nu este de a discuta între noi ceea ce ştim deja, ci de a spune celor care nu ştiu nimic, pentru că în şcoli, în manuale nu se scrie aproape nimic – Stéphane Courtois a dat exemplul cu manualul de istorie din Rusia, care, de fapt, este cartea lui Nicolas Werth. Şi în România este aproape acelaşi lucru, manualele spun foarte puţin despre comunism. Dacă am ajuns la Sighet până la acest număr foarte mare de vizitatori, este ceva extraordinar. Nici dacă aş primi Premiul Nobel ca scriitor nu aş fi mai mândră decât de acest rezultat, pentru că este ceva extraordinar, mai ales că cei mai mulţi dintre vizitatori sunt tineri, elevi însoţiţi de profesorii lor. Iar tinerii sunt cei care trebuie să înveţe.

Acum câteva luni a avut loc la Bucureşti o conferinţă a lui Adam Michnik, directorul ziarului Wyborcza, un cunoscut disident polonez. Printre altele, spunea că este timpul să terminăm cu discursul anticomunist, pentru că nici comunismul nu mai există. Şi pentru că m-a zărit, eu eram tocmai în faţa lui, în primul rând, mi s-a adresat, glumind: ştiu că Ana nu este de acord cu mine, dar asta e. I-am răspuns că aş putea accepta că acesta e adevărul, că într-adevăr comunismul a dispărut ca sistem. Pot să accept, şi chiar accept, că persoanele se pot schimba. Sunt creştină şi aceasta este una din ideile principale ale creştinismului. Oamenii sunt perfectibili şi chiar torţionarii ar putea, teoretic, deveni sfinţi, oamenii se pot transforma. Dar ceea ce nu pot accepta este că metodele comuniste au dispărut. Nu, metodele comuniste de a face politică sunt încă utilizate, şi nu doar în România (dar aici într-o manieră foarte evidentă). Până când aceste metode nu vor mai fi utilizate, datoria noastră este de a le analiza şi de a lupta pentru a le învinge. În acest sens, nu cred că ceea ce facem la Sighet este ceva „retro". Nu, facem ceva foarte, foarte actual.

Spun tot timpul că memoria nu este o problemă a trecutului, este o problemă a viitorului, pentru că doar în măsura în care tinerii vor fi capabili să înţeleagă ceea ce părinţii lor au trăit vor fi capabili să înţeleagă cum trebuie să trăiască în viitor.

Şi acum Stéphane Courtois este la dispoziţia dvs. pentru întrebări şi comentarii.

Dr. Nicolae Noica: *Vorbeaţi de memorie. Ştim bine că cei mai mulţi dintre noi ne-am pierdut memoria. Dar dacă încercăm să definim inteligenţa (şi este aici printre noi un binecunoscut psihiatru), inteligenţa este constituită din capacitatea de percepţie, de analiză, de critică, dar şi de memorie. Ceea ce vă rog este de a explica această pierdere a memoriei – datorată dezinformării, manipulării. Sunt metode pentru a ajunge la un rezultat pozitiv în ceea ce priveşte cunoaşterea istoriei noastre contemporane?*

Stéphane Courtois: În Franţa este un întreg joc, care s-a dezvoltat, de vreo 15 ani, din partea comuniştilor şi, de asemenea, din partea altor medii (în esenţă, stânga practică acest joc) de a-i opune, spre exemplu, unei cărţi cum e *Cartea Neagră a Comunismului* „memoria lagărelor de concentrare naziste", „memoria Rezistenţei", „memoria..." etc. *Cartea Neagră a Comunismului* n-a contestat niciodată că au fost rezistenţi, că au fost rezistenţi comunişti, că au fost lagăre de concentrare naziste. Pur şi simplu, ei se servesc de această noţiune a memoriei şi încearcă să dramatizeze dezbaterea. Pentru că din clipa în care spui „memorie", zici „martor", zici „actor", ai de-a face cu oameni în carne şi oase, iar dezbaterea nu mai este abstractă, ea devine imediat pasională. Deci iată ce se petrece în Franţa şi cum istoricii se confruntă cu o ultimă linie de apărare a comuniştilor, care este „memoria". Evident, după cum am spus înainte, este o memorie manipulată, o memorie care a fost cu grijă prelucrată şi, dacă pot spune aşa, o memorie pe care au reinoculat-o în mintea oamenilor, spunându-le „Asta s-a întâmplat. Iată, vă amintiţi? Vă amintiţi bine." Ei nu îşi mai amintesc, dar totuşi spun „Da, da, îmi aduc aminte, desigur." Iată un lucru

teribil care se întâmplă cu memoria. Imaginaţi-vă un accident de maşină şi vreo zece martori care vor da zece relatări diferite a ceea ce s-a petrecut. Suntem imediat într-un proces necontrolabil la nivelul cunoaşterii şi, o dată în plus, trebuie să revenim la munca istoricului, la munca profesioniştilor, care vor recupera informaţiile cu mare grijă şi calm, vor analiza totul şi vor obţine un rezultat.

Mai este o problemă în Franţa, în ceea ce priveşte deportarea evreilor, şi nu numai a evreilor (dar, desigur, deportaţii evrei au suferit cel mai mult). Se întâmplă că, efectiv, actorii, martorii care au suportat lucruri absolut terifiante, poartă cu ei o suferinţă atât de teribilă, încât simplul fapt de a-şi reaminti ceea ce au trăit îi face să sufere foarte mult, încât preferă să nu se mai gândească la aceste suferinţe. Ei preferă să îngroape aceste suferinţe cât mai adânc şi să nu mai vorbească despre ele. În Franţa este clar acest lucru. Timp de 25 sau 30 de ani evreii care au fost deportaţi n-au vrut să vorbească despre ceea ce au cunoscut acolo. Am avut prieteni care au fost la Auschwitz şi care aveau atunci 18 ani. Nu vorbeau nimănui despre asta. Nu voiau să vorbească, pentru că simplul fapt de a vorbi le reamintea lucruri atât de dificile, de dure, încât preferau să nu-şi reactiveze suferinţa prin memorie. Evident, în acest caz, memoria poate să se diminueze. În orice caz, nu este transmisă mai departe.

O persoană foarte cunoscută ca doamna Simone Weil este un exemplu caracteristic al acestui fapt. A fost deportată foarte de tânără, împreună cu sora şi cu mama ei, a reuşit să supravieţuiască, dar totul a fost atât de greu de suportat, încât timp de 30 de ani a îngropat totul. Doar de vreo 15 ani vorbeşte despre aceste probleme. Înainte nu voia să vorbească despre ele. Îi era absolut imposibil. Fenomenul există chiar şi în cazuri mai puţin violente: cunosc, de exemplu, oameni care au fost prizonieri de război în Germania, timp de 4 ani. N-au vrut niciodată să le vorbească despre asta copiilor lor. Era prea greu. Este, de altfel, una din caracteristicile memoriei, care nu este un demers ştiinţific, stabilit, raţional, ci este ceva extrem de personal, strâns legat de personalitatea, chiar de identitatea fiecărui individ. Un individ care şi-a pierdut memoria nu mai există. Un grup care şi-a pierdut

memoria colectivă nu mai există. O naţiune care şi-a pierdut memoria colectivă, cum este cazul ţărilor ex-comuniste, nu mai există. Totul trebuie reconstruit.

Dr. Ion Vianu: *Am fost implicat puţin în afacerea persecuţiilor psihiatrice din anii comunismului, m-am ocupat de acest subiect ani de zile. În 1990 am publicat în revista „Memoria" un articol care se intitula „Amintirea între resentiment şi uitare", în care spuneam că memoria şi istoria, cercetarea istorică, restabilirea adevărului sunt pândite, pe de o parte, de uitare, iar pe de altă parte de utilizarea partizană a memoriei, subiectivă, unilaterală. Munca istoricilor este de a face echilibrul între aceste două lucruri. Pentru că o memorie prea subiectivă riscă să fabrice o înfrumuseţare a adevărului, având o mai mică eficacitate a lui. Cineva a spus „Cine îşi uită trecutul este obligat să-l repete." Aceasta este funcţia esenţială a memoriei, de a evita retrăirea erorilor trecutului. Altfel, acest rău al totalitarismului nu este definitiv clasat. Acelaşi lucru se poate spune şi despre prezent... Pericolul este ca generaţiile tinere să nu mai ştie ce s-a întâmplat în trecut. Cunoaşterea istoriei înseamnă cunoaşterea întregului adevăr, doar a adevărului, în măsura în care acest lucru e posibil.*

Stéphane Courtois: Voi începe cu fraza mea favorită: ca istoric, sunt foarte optimist şi consider că istoria sfârşeşte întotdeauna prin a-şi recupera „clienţii", chiar când aceşti „clienţi" încearcă să scape. Acest adevăr istoric, pe care un anumit număr de oameni vor să-l ascundă, poate nu va ieşi la lumină în această lună, poate se va întâmpla peste un an, peste cinci ani, peste zece ani, peste cincizeci de ani. Nu are nici o importanţă când se va întâmpla. Va sfârşi însă prin a ieşi la lumină şi aceasta este, pentru mine ca istoric, cel mai important: să fiu sigur că adevărul va sfârşi prin a fi cunoscut. De altfel, asta se şi întâmplă acum: chiar şi secretele cel mai bine păstrate ale KGB-ului sunt pe cale de a fi etalate peste tot pe Internet. Acesta este motorul. Pentru că, dacă acceptam ideea

că până la sfârşit nu se poate ajunge la acest adevăr istoric, atunci m-aş fi oprit imediat. Cred, dimpotrivă, că istoria sfârşeşte întotdeauna prin a-şi recupera „clienţii", chiar şi pe aceia care se vor cel mai mult uitaţi.

Al doilea lucru este că un om, ca şi o ţară, nu poate trăi cu cadavrele în casa lui. Pentru că un cadavru nu miroase bine. Trăieşti în duhoare toată ziua, tot anul, foarte bine. Dar, oricum, nasul îţi spune că ceva nu e în ordine şi că trebuie schimbat. Evident, trece un timp până deschizi dulapul. Îl vei deschide mai devreme sau mai târziu, nu asta contează. Dar, în orice caz, pe de o parte, toată lumea ştie că ceva nu miroase bine şi, pe de altă parte, toată lumea ştie că, într-o zi, va trebui să deschizi dulapul. Chiar într-o ţară democratică, cum este Franţa, sunt grămezi de cadavre în dulapuri. Le deschidem, nu le deschidem, le întredeschidem, le reînchidem. Aceasta este munca istoricilor, dar este şi munca cetăţenilor, a presei etc. Aceasta este viaţa societăţii care face ca, în mod regulat, cetăţenii să acceadă la cât mai mult adevăr istoric. Uneori e mai dificil, alteori mai uşor. Dar, în orice caz, eu rămân încrezător.

Înţeleg, evident, că la 12 sau 14 ani după prăbuşirea comunismului în România, unii pot fi decepţionaţi, zicând: „Nu merge repede, nu se înaintează repede, apar blocaje, arhivele se reînchid...". Acesta este cursul normal al lucrurilor. Este vorba doar de instalarea unui raport de forţe din ce în ce mai favorabil căutării adevărului. Este o problemă a raportului de forţe, nu doar una politică. Este vorba despre un raport de forţe al societăţii faţă de putere şi este vorba, de asemenea, despre capacitatea societăţii de a face ea însăşi această muncă. Nu e neapărat necesar ca istoricii să înceapă acest demers. Simplii cetăţeni îl pot începe ei înşişi, pentru că nu sunt mai proşti. Şi Dumnezeu ştie că am întâlnit istorici proşti! Nu trebuie să-i transformăm pe istorici în idoli. Dar totuşi înţeleg dezamăgirea dumneavoastră că lucrurile nu se mişcă foarte repede.

Însă nu sunt mult mai norocos în Franţa. Am în faţă, zilnic, reţelele comuniste, care-mi pun toate obstacolele posibile: îmi suprimă subvenţia revistei, îmi separă laboratorul de CNRS. Dacă aş face o listă cu toate mizeriile câte mi le fac comuniştii şi cei de stânga, în general, de când am publicat *Cartea neagră a comunismului*,

în 1997, nu aş mai termina. Este o bătălie de fiecare zi, pentru că bătălia pentru adevăr este o bătălie zilnică, pentru că sunt mulţi oameni interesaţi ca adevărul să nu iasă la iveală. Aceasta este clar!

Romulus Rusan: *Cred că asistăm la o birocratizare a istoriei în numele bunei înţelegerii europene. Occidentalii sunt presaţi să ne primească fără a ne pune să ne analizăm istoria. Cred că şi la dvs. în ţară, de asemenea, această analiză nu este terminată, căci (ca să dau doar un exemplu) manualele de istorie franceze sunt, ca şi la noi, evazioniste, tipul de curriculum este identic, făcând un slalom printre problemele dificile. Trist, dar adevărat: la noi singura analiză concretă asupra Securităţii a fost făcută de Securitate. Când un şef era dat afară, i se făcea, la vremea respectivă, procesul crimelor. Aşa s-a întâmplat în 1953, cu Teohari Georgescu, apoi în 1968 cu Alexandru Drăghici, etc. Acum, de aproape 14 ani, instituţiile s-au schimbat, dar în interiorul lor structurile vechi blochează orice analiză a trecutului. Este o amnezie intenţionată, un blocaj încurajat de o indiferenţă vinovată a statului.*

Sanda Stolojan: *Asistăm acum şi în Franţa la o amnezie faţă de anumite aspecte ale istoriei recente, la o mitologizare care acoperă faptele concrete? Poate pentru că nu a existat un proces al comunismului?*

Stéphane Courtois: Este sigur că, după 1945, a funcţionat un dispozitiv intelectual de interpretare mai întâi a anilor ’40, a războiului, şi apoi a ceea ce a urmat. Efectiv, în Franţa aceasta a fost foarte clar, mai ales după 1958, adică după întoarcerea la putere a Generalului de Gaulle. A existat un fel de acord tacit între comunişti şi gaullişti pentru a ne prezenta o istorie a Franţei din anii ’30-’40, etc. Acest acord tacit prezenta o mitologie în alb şi negru. Pe de o parte erau ocupaţia germană, trădătorii de la Vichy – o mână de indivizi – şi, pe de altă parte, era rezistenţa franceză, practic toată Franţa. Acest tip de istorie hrănea şi mitul gaullist şi mitul comunist. Toţi

francezii au fost în Rezistenţă, a fost doar o mână de trădători. Astfel, totul e frumos, francezii sunt oameni minunaţi, şi Franţa este în continuare o mare putere mondială! Problema e că acest discurs este de fapt o mitologie. Fiecare ştie că a existat efectiv o mână de colaboraţionişti, de nazişti, dar în acelaşi timp nici rezistenţii nu erau decât tot o mână. Majoritatea francezilor era total doborâtă de înfrângere, de problemele zilnice ale aprovizionării. Finalmente, într-un fel, această viziune mitologică le convenea tuturor, în plus era ideea – şi asta continuă şi astăzi – că Franţa a rămas o putere mondială. Orice istoric vă va spune că Franţa şi-a pierdut statutul de mare putere mondială la 20 iunie 1940. Dar acesta este un lucru pe care nu-l poţi spune în Franţa. Este un adevăr bine pus sub cheie şi încuiat de două ori. Dacă-i spuneţi domnului de Villepin că Franţa nu mai este o mare putere mondială, veţi provoca o furie homerică! Asta arată câtă greutate are încă această mitologie şi astăzi, inclusiv în politică. Astfel, poziţia Franţei în problema Irakului se bazează desigur pe raţiunile politice ale lui Chirac, pe raţiuni economice, pe interesele Franţei în Irak, etc. Dar în afară de toate acestea ea relevă, în parte, această ideologie a Franţei ca mare putere, capabilă să se opună Statelor Unite, ca şi când ar fi pe picior de egalitate.

Generalul de Gaulle era orice, numai imbecil nu; nu era deloc orb! Ştia perfect că francezii, în ansamblu, au rezistat foarte puţin. Dar el ştia, de asemenea, că pentru a redresa ţara era nevoie de această mitologie. Era un fel de medicament, o morfină indispensabilă pentru a alina suferinţele bolnavului şi pentru a-l pune pe picioare. Problema este că bolnavul s-a obişnuit cu morfina şi bolnavul este foarte mulţumit cu această mitologie. În fiecare dimineaţă îşi face o mică injecţie de mitologie şi îşi zice „Suntem oameni formidabili!" Asta e tot!

Evident, când istoricii publică o *Carte Neagră a Comunismului*, spunând că Partidul Comunist Francez a fost complice la toate crimele, că avem la Moscova toate probele complicităţii sale – şi în dezbateri televizate chiar am arătat prima pagină din *L'Humanité* din ziua morţii lui Stalin, „omul pe care-l iubim cel mai mult", „artizanul păcii mondiale", etc. şi un uriaş portret al lui Stalin – atunci toată lumea e stupefiată. Este o problemă foarte complicată

pe care o avem cu aceste mitologii. Societăţile, oamenii nu pot trăi fără mitologii, fără mituri. Aceste mituri se creează şi servesc un anumit timp, 20 de ani, 40 de ani. Ele vor permite unei ţări sau unui anumit grup să trăiască. Dar istoricul nu poate spune: „Da, aceasta este istoria." Nu, acestea sunt mituri. Urmează o muncă de restabilire a adevărului. Dar, cum se spune în franceză, nu orice adevăr se poate spune. Este, fără îndoială, unul din lucrurile pe care le suport cel mai greu. Spun, din contra „Orice adevăr trebuie spus. Dacă urechile dvs. sunt prea fragile pentru a auzi acest adevăr, aceasta nu e problema mea, a istoricului care spune acest adevăr. E problema dvs., care nu sunteţi în stare să auziţi acest adevăr."

Deci cred că nu trebuie să inversăm sarcinile. Datoria istoricului este să spună tot adevărul. Dacă există oameni care nu suportă să audă acest adevăr, aceasta nu este problema istoricului. E ceea ce le spun comuniştilor când reacţionează violent la *Cartea Neagră a Comunismului*: „Nu este vina mea că nu sunteţi capabili să ascultaţi acest discurs sau că acest discurs vă face rău. Este problema voastră, nu a mea. Eu doar îmi fac munca mea. Dacă îmi veţi arăta că am făcut erori istorice, foarte bine, sunt gata să accept acest lucru. În mod bizar, nu sunteţi în stare să indicaţi nici o eroare istorică. Din contră, sunteţi foarte nemulţumiţi de voi înşivă pentru că sunteţi pe cale de a observa că aţi fost amestecaţi în tot de către Moscova, de către şefii voştri, care v-au compromis în afaceri abominabile. Aceasta e problema voastră, nu a mea. Fiecare cu problemele lui."

Constantin Fântână, fizician, fost deţinut politic: *Vreau să vă pun şi eu o întrebare. Pentru noi românii cartea dvs. nu a fost o surpriză. Dar această carte ne permite să sistematizăm, să generalizăm, să aprofundăm cunoştinţele acumulate prin propria noastră experienţă în ceea ce priveşte tenebrele comunismului. Vreau să vă întreb care a fost impactul cărţii dvs. în Franţa? A reuşit să diminueze măcar puţin influenţa stângii?*

Stéphane Courtois: Ne întoarcem mereu la aceeaşi întrebare: la ce foloseşte istoria? Oare această carte de 850 de pagini a servit la ceva sau nu? E o întrebare bună. Mai întâi, cred că această carte a avut totuşi un impact – spre marea noastră surpriză, de altfel, pentru că nu ne aşteptam deloc. A fost tradusă în 28 de ţări, a fost difuzată într-un milion de exemplare. Acesta este un prim rezultat apreciabil. În lumea întreagă, în toată Europa, în Statele Unite, în Brazilia, în Japonia, în Rusia, în Turcia, a fost tradusă această carte, şi oameni care erau puţin sau deloc la curent – tinerii în special şi comuniştii occidentali, care încă visau – au descoperit ce era cu adevărat sistemul comunist. Şi aceasta a avut un impact incontestabil. În Franţa a fost un adevărat război, cu luări de poziţie politice în Parlament în această problemă, ajungând chiar şi la primul-ministru Lionel Jospin. Deci această carte a lansat o uriaşă dezbatere şi i-a constrâns pe comunişti să bată în retragere foarte serios, la ultimele alegeri prezidenţiale chiar au căzut cu cel puţin 3,5% şi cred că şi *Cartea Neagră a Comunismului* e responsabilă, pentru că a discreditat cu adevărat sistemul comunist. În plus, comuniştii francezi au fost incapabili să se explice. A fost chiar o emisiune la televizor, în direct, cu secretarul general al PCF, care nu a fost în stare să se explice. Spunea: „E teribil, e teribil!" Dar se vedea că e complet pierdut, pentru că el nici nu ştiuse, nu-şi putuse imagina toate aceste lucruri. El nu ieşise niciodată din Franţa, nu a văzut niciodată un lagăr de muncă din Siberia, sau măcar să ştie ce înseamnă un lagăr de muncă. A trăit tot timpul în acest fel de mitologie despre care vorbeam, *mitologia glorioasă a comunismului*, cum o numesc eu.

În Franţa există o *mitologie glorioasă a comunismului*: comuniştii erau oameni extraordinari, singurii oameni oneşti, curajoşi, singurii antifascişti, singurii rezistenţi, singurii care se ocupă de muncitori. Toate astea sunt mitologie, dar o „mitologie glorioasă". Ori *Cartea Neagră a Comunismului* a contribuit la distrugerea acestei „mitologii glorioase".

Şi, cum îmi place ca treaba să fie bine făcută, am continuat. Adică am făcut o a doua carte. Spre marea mea surpriză, când *Cartea Neagră a Comunismului* a fost publicată, aproape instantaneu mai mulţi editori din Europa

de Est ne-au cerut permisiunea de a o traduce (românii au fost printre primii cu această idee) şi de a adăuga propriile lor capitole despre istoria comunismului din ţările lor. Astfel a apărut traducerea în limba română care avea şi *Addenda*. Pentru mine a fost o surpriză extraordinară, pentru că veneau capitole complementare din România, Germania, Rusia, Estonia, scrise de istoricii acestor ţări, despre propria lor istorie. Nu istoricii occidentali scriau istoria, ci istoricii acestor ţări, care trăiseră ei înşişi această istorie. Am hotărât să regrupez toate aceste texte din străinătate în aceeaşi carte. Veţi găsi aici *Addenda* românească, dar, de asemenea, un capitol suplimentar estonian semnat de primul ministru, o remarcabilă cercetare istorică, un adevărat model de istorie. De asemenea, am reluat foarte lunga prefaţă, de 30 de pagini, pe care cunoscutul Alexandr Iakovlev, inventatorul *perestroikăi* şi al *glasnost*-ului, a scris-o pentru ediţia rusă a *Cărţii Negre* şi care este extraordinar de violentă contra comunismului. Cred că nici chiar eu n-aş fi îndrăznit vreodată să scriu un text atât de violent. M-ar fi calificat de anticomunist! Mai este şi textul dr. Gauck, care a fost şeful Comisiei Gauck în Germania, care controla toate arhivele STASI, deci o persoană cu adevărat bine informată. Am regrupat toate aceste texte şi le-am tradus pentru ca publicul francez să ia cunoştinţă de ele, şi nu doar publicul francez, pentru că această carte va fi tradusă în Italia, Germania, Brazilia etc.

În plus, la începutul cărţii am pus un capitol ce-mi aparţine, care are 150 de pagini, şi unde relatez toată povestea *Cărţii Negre*, toată bătălia *Cărţii Negre* – pentru că există o adevărată bătălie în jurul acestei cărţi – şi toate răspunsurile pe care comuniştii încearcă acum să ni le opună. Atac, în special, destul de violent ceea ce eu numesc *negaţionismul comunist*, pentru că dacă există un negaţionism nazist, oameni care spun că evreii nu au fost exterminaţi în camerele de gazare, există, de asemenea, şi un negaţionism comunist. Sanda Stolojan avea dreptate spunând că, deoarece nu a avut loc un proces al comunismului, aceste realităţi n-au fost stabilite într-un fel de necontestat, la nivelul opiniei publice, al guvernelor etc.

Văd în Franţa de vreo doi, trei ani, ca reacţie la *Cartea Neagră*, izbucnind o grămadă de publicaţii negaţioniste. Sunt vechi şefi comunişti francezi, începând cu soţia lui Maurice Thorez, care îşi publică memoriile. Deci revenim la problema memoriei, căci ei manipulează memoria, nu le pasă de istorie. Jeannette Thorez-Vermeersch declară cu aplomb despre *Cartea Neagră* că „este o teribilă minciună", că ea l-a cunoscut personal pe Stalin, că sigur, avea defectele lui şi comisese nişte erori, dar că „era un tip foarte rezonabil!". Şi adaugă „Nu cred că au fost milioane de morţi şi de prizonieri politici." Şi acestea le publică un editor foarte cunoscut, şi nimeni nu protestează! Faţă de aceste negaţionisme sunt mai multe soluţii: se poate da, evident, o lege care să interzică publicarea minciunilor comuniste. Dar, personal, sunt total împotrivă, pentru că, de îndată ce este o lege de acest tip, se omoară dezbaterea. Prefer ca aceşti oameni să publice asemenea lucruri. Noi trebuie să le răspundem „Nu, doamnă, minţiţi, povestiţi aiureli!" etc. sau „Nu, domnule, iar aţi minţit!". Comuniştii din Franţa au acum 70-80-90 de ani şi se înţelege că sunt grăbiţi să se apere pentru ultima dată, pentru că au priceput bine că odată cu apariţia acestei cărţi, situaţia lor, inclusiv cea personală, este de neapărat.

Această carte a făcut mult rău comuniştilor. Am câţiva prieteni comunişti sau ex-comunişti care au fost profund lezaţi de ea. Şi-au zis „Nu e posibil! Dar cum am putut susţine asta? Dar am fost cei mai proşti, cei mai imbecili!" Au fost, totuşi, şi oameni cinstiţi! Mă refer la oamenii care au fost comunişti timp de 30 sau 40 de ani. Am avut o discuţie cu un comunist – el a murit între timp – chiar înainte de publicarea *Cărţii negre*. Avea 86 de ani şi era comunist de 60 de ani. Tocmai îşi rupsese carnetul de membru al partidului comunist şi trimisese o scrisoare secretarului general pentru a-i spune că nu mai poate rămâne în partid. Am avut o discuţie lungă cu acest domn, pe care nu-l cunoşteam dinainte, l-am întâlnit o singură dată. La sfârşitul discuţiei – vorbeam despre aceste crime şi alte lucruri – mi-a zis: „Iată ce am făcut. Am fost comunist 60 de ani. Tocmai mi-am depus carnetul, gata, s-a terminat!" şi a sfârşit prin a-mi spune: „Vedeţi, domnule Courtois, aşa cum mă vedeţi – mi-a spus asta textual – sunt un om sfârşit. Sunt un om terminat." Un an mai târziu a murit. Nu înţelesesem exact ce-a

vrut să-mi spună. Dar acum înţeleg, pentru că în urmă cu câteva zile am găsit un document – documente din arhiva Partidului Comunist care au ajuns la mine, nu spun pe ce căi – în care am descoperit că acest om a fost responsabil, în timpul războiului, de asasinarea unui cadru comunist acuzat de trădare şi care, de fapt, nu a fost trădător şi pe care partidul a fost obligat să-l reabiliteze după război. Dar acest om nu a avut curajul să-mi spună „Eu sunt cel care a ordonat asasinarea lui Desire şi port această vină...” Înţeleg doar acum, după ce-am descoperit acest document, ce voia să-mi spună cu adevărat în acea zi. Atingem aici una din problemele centrale ale comunismului: în ce măsură această mişcare şi această ideologie distrug psihologii, mentalităţi, distrug personalitatea. Până într-atât că, 60 de ani după, un om n-are curajul să-şi mărturisească crima, pe care o poartă ca pe crucea sa.

Deci această carte a provocat – incontestabil – reacţii puternice. Voi spune – ca şi cei doi bunici ai mei care au luptat în timpul războiului din 1914 şi care mi-au vorbit mult despre acesta: Bătălia împotriva comunismului este ca şi la Verdun. Este Verdun! Mai întâi nu se trece, apoi trebuie să recucereşti tranşeele istoriei una după alta, până la ultima. Iată, aceasta este munca noastră!

Livia Dandara, istoric: *Dacă la dvs., în Franţa, istoricii sunt confruntaţi cu asemenea probleme, cu asemenea polemici, spaime, minciuni, vă imaginaţi care este situaţia istoricului din România. Eu nu vreau să vorbesc în numele istoricilor. Sunt un istoric oarecare, cu puţină operă, pentru că, printre altele, sunt printre istoricii care au vrut să se respecte, şi n-au putut să aibă operă pentru că ar fi însemnat să mintă. Istoricii au rezerve, nu se apropie de istoria contemporană. După părerea mea avem de recuperat nu 60 de ani de istorie ca ştiinţă, ci o sută. Mă explic. Generaţia dintre cele două războaie mondiale din România a făcut istorie, nu a apucat să o şi scrie. Urma să se scrie. Gheorghe Brătianu, C.C. Giurescu, Papacostea, Ion Hudiţă, vă pot face o listă cu istorici care scriau în perioada interbelică, dar nu despre contemporaneitate, ai cărei actori erau. A venit 1944 şi regimul comunist.*

Generaţia dintre cele două războaie mondiale a ajuns la Sighet, iar generaţiile de istorici care s-au format apoi în România - şi din care fac parte - au învăţat istorie URSS, cum ştiţi foarte bine. Când eu am urmat facultatea biblioteca ne era interzisă, nu mai spun de documentele de arhivă. Mai târziu când s-a dat drumul la oarecare teme - care conveneau dintr-un anumit punct de vedere şi dictaturii comuniste, lui Ceauşescu - de natură naţionalistă, de politică externă care ar fi servit ca pretext pentru noi relaţii, istoricii au început să pătrundă pe la arhive. Dar să ştiţi un lucru, şi cu asta închei, este vorba de recuperarea a 100 de ani de istorie. Istoricii sunt bucuroşi pentru recuperările de memorie, cel puţin eu, pentru recuperarea acestei memorialistici valoroase. Există forţe politice care au interes ca noi să nu ajungem la adevărul din perioada comunistă.

Romulus Rusan: *Generaţia tânără nu cred că se va grăbi, pentru că sunt atât de plicticoase manualele. La examenul de capacitate, de pildă, dacă au de ales între istorie şi geografie, 75% aleg geografia.*

Stéphane Courtois: Ca disciplină, istoria contemporană este o disciplină foarte recentă. Acum 30 de ani aproape nu exista. În orice caz, în Franţa, istoricii considerau că se putea merge până la războiul din 1914, eventual până în 1944, dar după, era actualitate numai bună pentru ziarişti. Aceasta s-a schimbat. Sunt tot mai mulţi studenţi şi istorici care se interesează de istoria contemporană. E o schimbare destul de considerabilă, pe plan profesional, cu acest aflux de specialişti în istoria contemporană. Înţeleg bine ce spuneţi despre situaţia de aici. Am putut constata eu însumi, nu în România, ci în Rusia, pentru că am putut consulta multe documente din arhivă între 1992 şi 1994, şi chiar am microfilmat multe documente, pe care le am, dar la care acum accesul este interzis. Nu ştiu dacă au fost distruse, dar în orice caz arhivele au fost reînchise, ceea ce este absurd din moment ce eu am microfilmele şi pot să le scot când vreau. Vreau să spun să este un regres în raport cu anumite momente. Aceasta este situaţia. Trebuie oare lărgită cercetarea, nu doar la perioada comunistă, ci la ansamblul secolului XX?

Aş fi gata să am aceeaşi opinie ca şi dvs., pentru că se ştie că în România există subiecte tabu. Problema Antonescu este o problemă foarte complicată despre care nimeni nu vrea să vorbească. Bineînţeles, nu e doar un mort în şifonier, sunt multe probleme care sunt complicate, care sunt tabu şi, în plus, situaţia politică face să nu se avanseze prea repede. Când spun că nu se avansează prea repede, e un eufemism. Vreau să spun că regresează.

Cred că aţi spus foarte bine, una din marile probleme ale României este că generaţia excepţională de istorici interbelici a fost distrusă. Istoria nu se face singură. Istoria este făcută de oameni care sunt istorici. Dacă aceşti oameni sunt ucişi, trebuie să treacă 20, 30 de ani pentru formarea unui istoric, pentru că el nu se formează în cinci minute! Din nefericire, cu toate aceste dezastre culturale, este nevoie de timp. De aceea, spuneam adineauri, înţeleg decepţia anumitor oameni legată de această situaţie. Din fericire, există tineri în această sală, mai sunt unii şi în afara acestei săli. Eu sunt sigur, în orice caz, că o ţară nu poate trăi în minciună tot timpul. Deci trebuie ieşit din minciună. Nu mă îndoiesc că vor fi în România forţe suficiente pentru a ieşi din minciună într-o zi. Aceasta va lua mai mult sau mai puţin timp. În orice caz procesul a început. Când vezi tot ce s-a făcut la Sighet, publicaţiile, şcoala tinerilor, toţi acei străini care vin la Sighet, *Addenda* care e cunoscută acum de francezi, nu poţi decât să fii optimist, dar munca nu trebuie întreruptă.

Cunoscând marea dezbatere pe care a suscitat-o *Cartea Neagră* nr. 1 în Franţa, putem spera că şi *Cartea Neagră* nr. 2, care, în plus, vorbeşte despre Europa de Est, va suscita interes, dezbateri. Şi ce-au făcut comuniştii şi prietenii lor de stânga? În ziarul *Le Monde* nici un cuvânt – un cititor al acestui ziar nici măcar nu ştie că această carte a fost publicată! În ziarul *Libération* nici un cuvânt! Suntem în Franţa, nu în România! În *Nouvel Observateur* doar un rând! Sunt mândru că a fost publicat măcar un rând!

Nu eu trebuie să vă întreb dacă îi cunoaşteţi pe comunişti, îi cunoaşteţi. Nu abandonează niciodată, lupta nu e niciodată terminată cu ei. Atâta timp cât mai există unul care mai mişcă puţin, veţi avea încă probleme. Este o luptă uriaşă! Pentru mine nu este nici măcar o luptă politică, eu nu fac politică. Este o luptă intelectuală, o luptă

pentru adevărul istoric. Apoi, ceea ce vor face cetăţenii, guvernanţii, e problema lor. Nu e treaba mea! Dar să se pună capăt minciunilor! Mai ales că sunt totuşi minciuni care au făcut mult, mult rău, care au provocat multe tragedii. Dar iată, chiar şi în Franţa te confrunţi cu această problemă. Bineînţeles, ştiu că la dvs. situaţia este de zece ori mai rea decât la noi.

Dar să vă dau un alt exemplu: lucrez într-una din cele mai cunoscute instituţii de cercetare din Franţa, Centrul Naţional de Cercetare Ştiinţifică. Recrutarea, promovarea şi evaluarea cercetătorilor de la CNRS sunt făcute de comisii compuse – în parte – din sindicalişti. Or, cine spune sindicalişti, spune comunişti şi oameni de stânga. Iată situaţia! E total aberant. Care este capacitatea intelectuală a unui sindicalist să-mi judece mie munca, atâta timp cât el este acolo doar pentru că este sindicalist? Nici una! Mai ales dacă e comunist sau de stânga. Dar aceştia sunt oamenii care decid. Lucrurile se decid în comisii, într-un fel foarte obscur şi anonim. În tot cazul, în Franţa, comuniştii au înţeles perfect că au pierdut lupta intelectuală. Deci se regrupează în lupta birocratică şi, după cum ştiţi, sunt profesionişti ai birocraţiei. În plus, dacă eşti profesor sau dacă eşti cercetător, dacă-ţi faci serios treaba, n-ai timp de birocraţie, eşti totalmente concentrat pe munca de cercetare. Nefăcând sau făcând foarte puţină muncă intelectuală, ei însă au tot timpul de a-şi face manevrele birocratice: să meargă prin birouri, să stea pe coridor, să facă parte din comisii, să discute etc. Toate aceste lucruri clasice, pe care comuniştii le fac de 70 de ani. Sunt absolut convins că, pierzând bătălia intelectuală, fiind în Franţa pe cale de a pierde bătălia politică, vor sfârşi prin a pierde şi bătălia birocratică. Dar toate acestea înseamnă energie, este timp pierdut. În acelaşi timp, este o stimulare. E destul de caraghios, *Cartea neagră* a apărut în librării în 7 noiembrie 1997, o dată pe care toată lumea o cunoaşte... Vă pot spune că în 7 noiembrie, dimineaţa, mi-am zis: „Iată! Am terminat *Cartea neagră*, trec la altceva". Pentru a scrie această carte, am lăsat deoparte cercetările asupra dimensiunii sociale a comunismului. M-am gândit: „Gata, îmi reiau cercetările". Din acea zi, n-am încetat, totuşi, să mă ocup de ... *Cartea neagră*...

Este o adevărată bătălie şi bătălia e stimulantă. În esenţă, o văd ca pe o luptă intelectuală. Trebuie să munceşti mai mult, trebuie să munceşti mai bine, trebuie să publici mai mult. Cum ei m-au provocat, eu reacţionez: în septembrie 2002 am creat o colecţie la o editură, colecţie care se numeşte „Democraţie sau Totalitarism". Am publicat deja 5 cărţi în 6 luni. Iată, este singurul fel de a reacţiona! Este lupta intelectuală! Problema este de a găsi şi de a-i motiva pe tineri. Acest lucru nu e uşor, pentru că, chiar şi în Franţa, tinerii fug de astfel de probleme. Chiar dacă îi interesează enorm, ştiu foarte bine că vor avea probleme profesionale dacă abordează problema comunismului! Ştiu foarte bine că, dacă au un doctorat despre un subiect care atinge comunismul, vor ajunge, de exemplu, pentru angajare, în faţa unei comisii care le va spune: „Ce?! Comunismul?! Un student al lui Courtois?". Pac! Pac! Două gloanţe. Gata. Aşa se petrec lucrurile. Ei ştiu aceste lucruri şi trebuie să fie oameni cu adevărat curajoşi, decişi. Şi din aceştia nu sunt mulţi. Ceea ce înţeleg. Tot ce sper este să mai pot munci încă vreo 10 ani, până la pensie, şi să pot trece torţa noii generaţii. Dacă reuşesc, foarte bine.

Gabriel Andreescu, fizician: *Mai întâi aş vrea să spun cât de mult apreciez munca dvs. şi apoi aş pune aceeaşi întrebare ca şi domnul Fântână. Puteţi să vă referiţi puţin la reacţiile faţă de* Cartea Neagră *care au venit din afara Franţei?*

Stéphane Courtois: „Tovarăşii" noştri comunişti sunt foarte activi. Au un principiu simplu: încearcă să ocupe teren. Chiar dacă o fac cu lucrări şi publicaţii total neinteresante, ca să se poată spune: „Ah, nu! Nu e nevoie ca altcineva să se mai ocupe de asta, noi o facem deja". Ei nu spun că sunt comunişti, evident, zic: „Noi suntem cei ce fac treaba, deci nu e nevoie ca un altul să facă aceeaşi muncă!" Evident, este obligatoriu să vină şi alţii să facă aceeaşi cercetare ca să demonstreze că munca lor nu valorează nimic! În Italia lucrurile stau destul de diferit, pentru că există un domn care se numeşte Silvio Berlusconi, despre care aţi auzit vorbindu-se, şi care duce cu

adevărat o luptă anticomunistă. De altfel, în parte, pentru asta a fost ales. S-a servit foarte mult de *Cartea neagră*. Cum, în plus, este şi proprietarul editurii Mondadori, care este cea mai mare editură italiană, a cerut să fie vândută *Cartea neagră* foarte ieftin, cu aproape 30% mai ieftin ca în Franţa. Astfel, în Italia *Cartea* a fost cel mai bine vândută, aproape 300.000 de exemplare. Deci Berlusconi duce o adevărată bătălie. Nu este doar o luptă politică, este şi una intelectuală, deoarece, contrar a ceea ce se crede, Berlusconi nu este un imbecil. Are studii clasice şi este şi el foarte conştient că aceasta este o luptă intelectuală. Bineînţeles, prostia sa politică, în special faţă de Putin, e o altă poveste, se referă la politica de stat. În Italia, în mod curios, nu a existat o bătălie istorică asupra comunismului. Istoricii italieni par jenaţi. Nu a existat o *Addenda* la ediţia italiană şi atunci am cerut un text despre comunismul italian...unui francez, bun cunoscător al istoriei Italiei, şi asta pentru că, în ciuda numeroaselor contacte, nici un istoric italian nu a acceptat de a scrie acest text.

Nu există nici un motiv ca istoricii români să fi fost altfel decât cetăţenii români, sub comunism. Au fost ca toată lumea: teama era un element important al comportamentului lor. N-aş spune că în Italia a existat o teamă, dar chiar şi la istoricii competenţi şi clar anticomunişti, există totuşi o teamă de a aborda această problemă. Există în Italia o uriaşă mitologie despre Togliatti, care este prezentat ca unul din fondatorii republicii. Or, ştiu din arhivele de la Moscova că Togliatti a fost unul din cei mai răi stalinişti. În 1948, se întâlnea în ascuns cu ambasadorul Uniunii Sovietice la Roma, pentru a-l întreba: „Trebuie să declanşăm revoluţia?". Iată întrebarea pe care Togliatti o punea ambasadorului. Trei zile mai târziu, la o nouă întâlnire secretă, ambasadorul zicea: „Nu, prietenii noştri cred că e prematur." Cel care e prezentat ca un mare om de stat italian îşi primea în secret ordinele direct de la Moscova pentru a lansa revoluţia împotriva republicii pe care o crease! În Franţa nu există această mitologie despre Thorez. Dar în Italia există această incredibilă mitologie despre Togliatti şi nimeni nu se poate atinge de el. Este unul din cofondatorii republicii, e un antifascist etc. S-au uitat, pur şi simplu, toate mârşăviile pe

care le-a făcut, care sunt abominabile. A fost unul din cei mai răi stalinişti. Deci, în Italia există încă un fel de reticenţă.

În Spania, e foarte curios. Totul este relativ blocat în jurul războiului civil. Iată uriaşul cadavru ce se află în dulapul spaniol: războiul civil. Tocmai începe întredeschiderea dulapului. Pentru că, evident, din punct de vedere politic, e foarte exploziv, din cauza franchiştilor, a rolului comuniştilor, a Moscovei, etc.

În Grecia arde. *Cartea neagră* trebuia să apară în Grecia acum trei ani. Era gata, era tradusă, şi cele două editoare – mamă şi fiică, proprietare a celei mai vechi edituri din Atena, foarte cultivate, care vorbesc perfect franceza, pe care le-am întâlnit des la Paris – au hotărât să publice *Cartea neagră.* Erau entuziaste, totul mergea bine. Cartea a fost tradusă foarte repede. Apoi, dintr-o dată: nici o ştire. După câteva luni, sun: „Ce se întâmplă?". „Ah, ştiţi, domnule Courtois, situaţia este foarte complicată...". „Bun! Ce este nou? Ce este complicat?". „Ştiţi, problema Kosovo – cu intervenţia americanilor..." „Dar ce are a face asta cu cartea?" „Ah, dar, ştiţi, suntem într-un climat foarte antiamerican, nu se poate publica o carte în care se vorbeşte rău despre comunism!". Finalmente, odată problema Kosovo terminată, doi ani după – traducerea a aşteptat într-un sertar timp de doi ani – *Cartea* a fost publicată şi la Atena. Ambasada Franţei a organizat o mare dezbatere la Centrul Cultural Francez. Era arhiplin, 400-500 de persoane. Eram acolo cu prietenul meu, Nicolas Werth, care este unul din principalii autori ai *Cărţii negre*, şi cu Ilios Yannakakis, al cărui tată a fost unul din fondatorii Partidului Comunist grec, refugiat în Cehoslovacia după războiul civil din 1949, condamnat apoi pentru deviaţionism, lucrând în minele de uraniu, şi care a scăpat în 1968 refugiindu-se în Franţa. Ilios Yannakakis este cel care a scris pentru ediţia greacă a *Cărţii Negre* capitolul suplimentar despre comunismul grec, unde a spus multe lucruri. Am fost imediat „atacaţi" de către un „comando" comunist, care era bine dispersat în sală, în rândul întâi, în ultimul rând, la mijloc. Culmea disputei a fost când un deputat comunist s-a ridicat şi a zis de-a dreptul: „Tot ce spuneţi în această carte este total fals!". Aşa! Şi eu ce fac? Din fericire, în asemenea momente îmi aduc aminte de tinereţea mea maoistă, şi „specializarea"

în contra-propagandă. Am luat imediat din nou cuvântul şi am spus întregii săli: „Doamnelor, domnilor, vom face imediat o colectă, să adunăm bani pentru a-i putea plăti un bilet de avion acestui domn. El va pleca mâine dimineaţă la Moscova şi eu îl voi însoţi. Îi voi arăta documentele". Evident, a fost o explozie generală de râs. Am citat totuşi numele acestui negaţionist în *Cartea Neagră* nr. 2, pentru că trebuie ca aceşti oameni să fie clar nominalizaţi. Peste 50 de ani, oamenii care vor citi această carte, vor spune: „La Atena, în 2002, era un tip care a negat crimele comunismului, se numea Kostas Kappos. Era un deputat comunist". Iată, aceasta este lupta.

Primele traduceri ale *Cărţii Negre* au apărut în acelaşi timp în România şi în Germania. Am făcut un turneu de opt zile în Germania şi am fost uimit de contradicţiile observate. Am avut conferinţe la München, Dresda, Hamburg, care au fost extrem de interesante. Germanii au devenit adevăraţi democraţi şi am avut în Germania dezbateri pe care nu le-aş fi putut avea în Franţa. Cea mai uimitoare a fost dezbaterea de la Dresda, în fosta Germanie de Est. O dezbatere incredibilă la care au participat 600 de persoane şi care a durat 4 ore, într-o disciplină germană perfectă. La tribună era dr. Gauck, pe care l-am mai evocat, şeful comisiei însărcinate cu controlul arhivelor STASI. Era şi domnul Berghofer, fost primar comunist al Dresdei în 1989, acum salariat al unei întreprinderi comerciale, şi care reapărea pentru prima dată în public. El a vorbit într-o manieră extrem de simplă, spunând: „Vă voi spune de ce am aderat la comunism. Când eram tânăr m-am alăturat tinerilor comunişti pentru că eu credeam în discursul liderilor comunişti. Apoi, pentru că eram un element bun, am fost primit în partid şi credeam în continuare în discursul comunist. Dar la un moment dat au apărut problemele, pentru că trebuia să lucrez pentru STASI." În acel moment, Gauck, care se afla lângă el, s-a întors şi i-a spus: „Ai lucrat pentru STASI?!" Şi în faţa a 600 de oameni el a spus „Da!" Iar Gauck a continuat: „Când mă voi întoarce la Berlin îţi voi studia dosarul." A fost incredibil! Berghofer fusese totuşi destul de curajos: în 1989 primise ordine să organizeze represiunea şi el nu a transmis mai departe aceste ordine. Iată deci că la Dresda am avut o dezbatere uimitor de deschisă, de clară, de demnă.

Însă a doua zi a avut loc la Berlin o dezbatere exact inversă. Fusesem prevenit că la Berlin va fi destul de „cald", dar a depăşit toate aşteptările. Dezbaterea a fost organizată într-una din cele mai mari săli din Berlin, sala Urania, şi au participat în jur de 2000 persoane, reprezentanţi ai radioului şi ai televiziunii. La tribună era Gauck, erau profesori universitari foarte cunoscuţi şi directorul unuia dintre cele mai mari ziare germane, care prezida şedinţa. Erau în sală vreo 30 de persoane de stânga, care au împiedicat şedinţa, cu banderole, cu fluierături. Mai întâi m-a amuzat, dar, în acelaşi timp, am fost stupefiat, pentru că, evident, dacă eram în Franţa aş fi luat microfonul şi aş fi spus: „Acum solicit 50 de persoane pentru a-i da afară *manu militari* pe aceşti oameni. Suntem aici pentru a discuta, iar dacă se află aici oameni care nu vor să discute: Afară!". Dar în Germania, nimic; calm absolut. Nemţii, mereu imperturbabili. Am chemat poliţia. Poliţia intră în sală – fapt extraordinar! – se adresează unuia de stânga: „Domnule, vă rog să ieşiţi." „Da, domnule". Aceasta a durat trei ore, o situaţie absolut incredibilă. Până în clipa când Gauck s-a enervat. Gauck îi cunoştea mult mai bine decât mine. Şi deci Gauck a luat microfonul şi i-a caracterizat astfel: „Nu sunteţi decât fiii burghezilor bogaţi din Berlinul de Vest şi nu ştiţi ce este comunismul". Cei de stânga au reacţionat prin urlete repetate. Eram în 18 iunie, adică a doua zi după 17 iunie, ziua primei mari revolte a popoarelor din Est, în 1953, sfârşită cu represiunea din Berlin, şi aceşti tipi, ştiţi ce strigau, înainte de a ieşi din sală: „Jos Germania! Trăiască comunismul!". Am rămas complet stupefiat. „Jos Germania! Trăiască comunismul!" Cum puteau suporta nemţii care erau în sală aşa ceva, nu ştiu. Dar, în orice caz, ceea ce pot spune este că toate acestea erau posibile în Germania, dar imposibile în Franţa. N-am putut avea nici o dezbatere publică în Franţa, când *Cartea neagră* a apărut. Nimeni nu voia să-şi asume riscul de a organiza o dezbatere publică, cu excepţia televiziunii. Dar televiziunea este, evident, controlată. Deci, finalmente, cred că în Germania democraţia este încă vie, se mai poate discuta în această ţară, în timp ce la noi... În Germania, marele scandal a fost o mică frază pe care am pus-o în introducere, care compara nazismul cu comunismul. Pentru nemţi, este ceva foarte greu de acceptat. Dar au existat totuşi mulţi nemţi care erau total de acord cu această comparaţie,

în special cei care petrecuseră ani de zile în Gulagul sovietic. Dar, bineînţeles, tot câmpul de stânga şi cel ex-comunist – pentru că există încă mulţi ex-comunişti, în special la Berlin – m-au făcut în toate felurile. Cu asta eram obişnuit.

În Franţa, ceea ce a provocat cel mai mare scandal a fost tot comparaţia între nazism şi comunism. Comuniştii, de fapt, s-au servit de ea ca pretext de război, punând în faţă împuşcaţii lor. Sunt obişnuit, ştiu ce să le răspund! Şi, pentru asta, am publicat această a doua carte, „*Du passé faisons table rase*". De fapt, am observat că, finalmente, fiecare ţară europeană are propria sa istorie a comunismului. Există, desigur, o istorie generală a comunismului, dar există şi una proprie fiecărei ţări, pentru că fiecare ţară a trăit-o într-un fel propriu, şi cu propria sa mitologie. Spre exemplu, în Franţa, este puterea mitologiei revoluţionare. Începând cu un anumit moment, comuniştii au înţeles că se pot folosi într-un mod formidabil de mitologia revoluţionară. Comuniştii francezi considerau că Revoluţia franceză a fost o revoluţie burgheză, de condamnat. Era linia oficială a Moscovei. Dar, în 1935, cu strategia Frontului Popular, au înţeles că, dimpotrivă, se pot servi de aceasta. În iulie 1935, în timpul unui mare miting, pentru prima dată Partidul Comunist Francez a arborat în acelaşi timp drapelul roşu şi drapelul tricolor şi s-a cântat *Internaţionala* şi *Marseilleza*. Începând din acea clipă, au recuperat toată această formidabilă mitologie revoluţionară, care există în Franţa: Robespierre, Babeuf şi Sans-Culottes.

Este uimitor să vezi profunzimea acestei mitologii revoluţionare. Este consubstanţială cu identitatea franceză, de 200 de ani, şi asta continuă. De altfel, este unul din punctele asupra căruia am fost cel mai atacat. Oameni relativ cinstiţi, de extremă stângă sau de stânga, mi-au spus: „Se poate accepta tot ceea ce spuneţi în această carte, dar ceea ce este inacceptabil este că vreţi să ucideţi speranţa revoluţionară!". Dar nu e vina mea; dacă Lenin şi Stalin n-ar fi omorât pe nimeni, speranţa revoluţionară n-ar fi fost omorâtă. Totuşi, nu istoricii au omorât victimele, comuniştii au făcut-o!

Chiar în ţări ca Norvegia, de exemplu, unde mişcarea comunistă a fost întotdeauna relativ slabă sau chiar foarte slabă, bătălia în Universitate există, pentru că există mici nuclee maoiste. Sunt în strânsă legătură cu un coleg norvegian, care e principalul specialist al comunismului în Norvegia. Îmi spune că şi el are multe probleme. Totuşi, e un băiat foarte combativ.

Bineînţeles, apar noi idei acum: antimondializarea, lupta contra războiului etc. În momentul războiului din Irak, anticomunismul s-a dezlănţuit din nou, ca în cele mai frumoase vremuri ale Războiului Rece. Este foarte curios să vezi acest fel de reactivare a istoriei, pentru că totdeauna sunt aceleaşi teme! Comuniştii şi cei de stânga folosesc mereu aceleaşi subiecte: pacifismul, anticapitalismul, antiimperialismul. Aceste teme clasice sunt ambalate puţin diferit. Ambalajul a fost foarte roşu, acum e mai mult roz-verde. Cred că mai avem încă 20 sau 30 ani de luptă, şi că, atât timp cât toţi aceşti oameni implicaţi direct în acest sistem comunist nu sunt morţi, aceasta va continua. Pe plan istoric, la nivel universitar, ştiţi cum se duce lupta în principal? Fiii kominterniştilor francezi şi ai conducătorilor istorici ai Partidului Comunist Francez sunt cei care trag sforile luptei contra *Cărţii negre*. Îi găseşti în comisii, în CNRS, la Universitate etc. Unii chiar au reuşit să pună mâna pe conducerea cutărei sau cutărei universităţi. Aceştia sunt prinşi într-un dublu proces psihologic: pe de o parte, psihologia familiei, fiii în raport cu taţii – părinţii lor au fost eroizaţi, prezentaţi ca revoluţionari extraordinari, iar fiii nu pot tăia cordonul ombilical; pe de altă parte, psihologia sovieticilor, care au folosit totdeauna sistemul familial pentru a asigura continuitatea controlului. Există un soi de dinastii ale comuniştilor francezi. Sovieticii ştiu că din raţiuni afective, aceste reţele sunt solide, că fiii rămân credincioşi taţilor sau bunicilor, deci comunismului. Şi asta ţine!

Mihaela Udrescu, istoric: *Ştim că toate aceste lucruri erau susţinute înainte de Moscova. Dar acum cine le susţine?*

Stéphane Courtois: Pentru a vorbi foarte concret, aceşti istorici comunişti nu produc nimic pe plan istoric, sau produc ceva de foarte proastă calitate. Ei ştiu foarte bine că, dacă la conducerea comisiilor vin oameni competenţi, vor fi măturaţi. S-au regrupat în cutare universitate, în cutare secţie a CNRS, pentru a se proteja unii pe alţii, pentru a-şi asigura promovarea, pentru a se promova între ei. Deci, sunt în joc, pe de o parte, interesele foarte precise ale carierei şi fidelităţile ideologice şi afective. N-au nici o preocupare intelectuală, în afara celei de a apăra discursul istoriei comuniste.

Micaela Ghiţescu, scriitor: *Aş vrea să vă vorbesc despre o acţiune începută de curând, iniţiată de fundaţia „Icar", şi care are ca scop un proces juridic al comunismului. Fundaţia „Icar" a chemat în justiţie statul român pentru a-şi asuma crimele comunismului şi a-şi cere scuze public pentru ele. Procesul a început, acum câteva săptămâni a avut loc prima înfăţişare şi justiţia a decis că obiectul nu este actual şi nu prezintă interes. Acţiunea a fost respinsă. Fundaţia „Icar" nu a renunţat însă, va continua la tribunalele europene.*

Eu sunt un fost deţinut politic, am fost arestată în 1953 când eram elevă şi am fost condamnată la 4 ani, din care am făcut doar trei pentru că, în 1955 a fost o amnistie – legată de Convenţia de la Geneva etc. În iunie anul acesta am primit o convocare la Curtea Supremă de Justiţie pentru a mă prezenta la un proces... M-am prezentat, erau 15 persoane, şi procurorul a cerut achitarea noastră. Eu am întrebat pentru ce e nevoie să fiu achitată acum, pentru că am fost amnistiată. Care era, de fapt, problema? În acest grup, doi dintre noi erau informatori şi fuseseră eliberaţi mai devreme, înainte de amnistia din 1955, şi deci acum trebuiau să fie „achitaţi".

Stéphane Courtois: Este interesant să vezi cum folosesc comuniştii şi justiţia pentru a falsifica istoria. Pentru că, în fapt, ei încearcă să vă falsifice istoria. Este o presiune psihologică, bineînţeles. Mărturia în justiţie nu este o probă irefutabilă dar, pentru istoric, e şi mai rău. Istoricul este totdeauna foarte reticent cu mărturiile, deoarece

câte mărturii, atâtea istorii. În acelaşi timp, istoria comunismului va lua mult timp. Cred că e de muncă pentru 50 de ani. Această muncă a fost începută, dar numai de zece ani. Mai sunt patruzeci. Apoi, sunt sursele tradiţionale, sursele obişnuite ale istoriei contemporane, adică, documentarea, arhivele etc. Am văzut mii şi mii de pagini de documente în arhivele de la Moscova, care nu erau falsificate, care încă se află acolo. Sunt studenţi care lucrează în arhive. Această cercetare ne învaţă multe despre funcţionarea reală a acestui sistem, dincolo de faţada publică. Acesta este un element foarte important: toată documentaţia tipărită, hârtia, totul este foarte important, pentru că acestea sunt documente de epocă. Evident, dacă nu sunt false, dacă nu sunt contrafăcute. Pentru istoric este absolut fundamental, îi rămâne apoi să critice documentul, să-l interpreteze. Există apoi mărturiile. E evident că într-un sistem ca cel comunist, unde totul este secret, controlat, verificat, ascuns, mărturiile sunt foarte importante, pentru că, în mod cert, nu există alte surse. Când trăieşti într-o ţară democrată, presa este relativ liberă şi, deci, prin presă şi prin publicarea de cărţi, poţi afla multe. Într-o ţară comunistă nu este posibil, pentru că totul este controlat, ascuns. În acest caz mărturiile au mai multă importanţă decât într-o ţară normală, şi un cuvânt autentic poate să ne releve multe. Pe măsură ce vor fi mai mulţi istorici, vor putea lucra, relua, spune: „Cutare a spus aceasta despre cutare perioadă, acolo, cutare a spus acelaşi lucru despre cutare perioadă, în cutare loc". E o muncă uriaşă, dar nu poţi scrie cărţi bătând din palme! Şi în acest caz, sunt foarte optimist, deoarece chiar şi cele mai ascunse lucruri sfârşesc prin a ieşi la iveală.

Despre Revoluţia culturală chineză, n-aveam practic nici o fotografie. Am vrut să public una sau două fotografii în *Cartea Neagră*. Nu am găsit nimic, nimic, nimic! Din raţiuni uşor de înţeles: mai întâi, în China, fotografia nu era dezvoltată în anii '50-'60, şi apoi orice individ fără autorizaţie care avea un aparat de fotografiat era obligatoriu spion. S-a întâmplat ca, în momentul în care Revoluţia culturală a început, un tânăr fotograf oficial, foarte entuziast, foarte maoist, care se numea Li Jen Şeng, să fie autorizat să aibă un aparat şi o peliculă. A făcut fotografii în grabă, la grămadă, enorm de multe. Dintre acestea, multe „fotografii oficiale" au intrat în presa

gărzilor roşii. Apoi, nu s-a mai auzit nimic. Dar, după 35 de ani, acest om consideră că situaţia din China îi permite să dezvăluie că a făcut treizeci de mii de fotografii clandestine, pe care le-a păstrat, le-a conservat pe riscul lui. Este teribil, pentru că, dacă ar fi fost prins cu ele, ar fi fost imediat lichidat. Lucru extraordinar, aceste fotografii încep să fie publicate. O carte cu o selecţie din aceste fotografii a fost deja publicată în mai multe ţări. Sunt fotografii teribile, adevărate fotografii ale Revoluţiei culturale: femei în genunchi împuşcate, profesori umiliţi, cu urechi de măgar, cărora li s-a smuls părul. Lucruri terifiante. Iată o documentare extraordinară a epocii, care iese la lumină. Istoricul este gata să se informeze pe orice cale posibilă. Şi există sursele clasice... Am asistat, în Franţa, la începuturile a ceea ce se cheamă istorie orală. La Universitate, mulţi profesori nu voiau să audă vorbindu-se de aceasta. Un magnetofon, un martor, dar ce înseamnă asta? Nu e ceva serios! S-a ieşit însă din această logică a istoriei academice, pentru a se recurge la alte surse care sunt: martorii, actorii; acum, chiar fotografia devine o sursă care, pentru istoria Revoluţiei culturale, va fi, fără îndoială, fundamentală. Aceste fotografii sunt depuse în Statele Unite. Fără să ştie, fotograful a făcut o muncă de istoric extraordinară, pe riscul său.

De asemenea, la Phnom Penh, sub Kmerii Roşii, exista o închisoare cunoscută, la Tuol Sleng, al cărei număr de cod era S21. În această închisoare au intrat 20.000 de persoane şi nici una nu a mai ieşit vie. Au fost torturate până la moarte, pentru a-şi face autocritica, a-şi redacta biografia, ori pentru a „mărturisi" că erau agenţi CIA. A fost însă un deţinut fotograf, care a fost obligat să fotografieze fiecare persoană. Evident, aceasta i-a permis să-şi salveze pielea, şi nu s-a gândit niciodată că face operă de istoric. Dar, Kmerii Roşii, învinşi de către vietnamezi, s-au retras atât de repede, că toate fotografiile au rămas. Am publicat unele din ele în *Cartea neagră*, dar în Franţa, cu câţiva ani în urmă, acest fotograf cambodgian, care încă trăieşte, a venit să-şi prezinte miile de fotografii la marele festival anual de fotografie de la Arles. Ştiţi, fiecare dintre aceşti bărbaţi, dintre aceste femei,

sau dintre aceşti copii – căci erau şi copii – a murit acolo. A fost întâi torturat, obligat să-şi scrie autobiografia de spion, şi apoi asasinat. Este un document istoric extraordinar!

Cred că ieşim puţin din cadrul foarte academic, în care istoria a funcţionat un timp foarte îndelungat. E drept că istoria rămâne, în Franţa, una dintre disciplinele cele mai academice, cu concursurile, agregaţia – care dezvoltă un anumit conformism. O spun cu atât mai mult cu cât eu n-am trecut prin nici un concurs. Sunt răţuşca cea urâtă în clocitoarea puilor de găină. Dar aceasta se schimbă, deoarece chiar colegii noştri foarte academici sfârşesc prin a admite că nu există doar arhivele. Există şi alte lucruri, mai ales când te ocupi de subiecte aşa complicate, cum e comunismul. Comunismul nu e un subiect simplu. E puţin mai complicat decât studiul despre subprefectura X sau Y, între anii 1890 şi 1914. O întreagă parte a istoriei academice nu prezintă mize personale. Mulţi dintre colegii noştri studiază subiecte care nu prezintă mize personale, nici măcar politice. Le este foarte greu să creadă că lucrăm asupra unor teme foarte diferite, care cer o altă manieră de tratare. Nu poţi să te mulţumeşti să priveşti aceste lucruri de foarte sus, zicând: „Iată, obiectul istoric este aici, îl supun examinării". Nu, în cazul comunismului e puţin mai complicat.

Se progresează puţin câte puţin dar, în urma publicării *Cărţii negre,* m-am trezit foarte izolat în Universitate, chiar colegi şi prieteni cu care am lucrat zilnic timp de cincisprezece ani, dintr-odată uitaseră că mă cunoşteau. Mulţi dintre aceşti colegi şi-au zis: „Bun! Courtois va fi ciopârţit. Deci, să nu apărem alături de el, căci vom fi făcuţi bucăţi odată cu el!". Când, după trei sau patru luni, au văzut nu doar că n-a fost masacrat Courtois ci, dimpotrivă, a început să reacţioneze destul de viguros, au început să-şi schimbe atitudinea. Câteva luni după publicarea cărţii, unul dintre aceşti colegi, pe care îl cunosc foarte bine, mi-a spus: „Stéphane, ştii, trebuie totuşi să vorbim despre carte. Da, suntem câţiva care cred că ar trebui să discutăm". „Foarte bine!". „Da, ar fi bine să discutăm cu ceilalţi coautori". „Perfect!". Atunci am zis: „Ce vrei să facem?" „Vom organiza o şedinţă de lucru la Fundaţia Naţională a Ştiinţelor Politice." Dar ştiţi ce-a fost această şedinţă de lucru? O şedinţă clandestină! O şedinţă clandestină la

Paris, în martie 1998. Am făcut o reuniune clandestină, într-o sâmbătă dimineaţa, într-un loc unde se ştia că nu va fi nimeni, şi că invitaţii vor fi aleşi pe sprânceană. Erau acolo autorii *Cărţii negre*, plus cinci sau şase colegi. Trebuie să mărturisesc că am fost destul de violent la această reuniune, dar am înţeles că trebuie să trec prin ea pentru a reînnoi contactul cu colegii mei şi a relansa dezbaterea la Universitate. Vă daţi seama? La Paris, în 1998, să organizezi o întâlnire clandestină la Sciences Po, într-o sâmbătă dimineaţa. Ce înseamnă asta? Aceşti colegi se temeau că se află că au discutat cu Courtois despre *Cartea neagră*. Este totuşi de necrezut! Între timp, lucrurile s-au calmat. Se poate să ai dezbateri publice despre această carte cu colegi care nu o iau la fugă. Dar chiar prieteni foarte apropiaţi au criticat această carte într-un fel absurd şi violent! Am fost obligat – cu adevărat – să-i iau unul câte unul, să le trimit scrisori, scrisori cum nu trimiţi multe în viaţă, în care spuneam: „Bine, credeam că-mi eşti cu adevărat prieten, dar, iată, acum trebuie să aleg". Nu îndrăzneau nici măcar să răspundă scrisorilor mele! Doar că, şase luni mai târziu, îmi ies în cale pe un coridor şi: „Bună ziua, Stéphane!". A, în sfârşit! Sunt pe cale să treacă în tabăra bună. Aproape că trebuie să cuceresc fiecare om, unul câte unul. De necrezut, totuşi! Aici (în România), mai înţeleg: sunt constrângeri. Dar în Franţa, care sunt constrângerile, care sunt ameninţările? Este o ţară perfect liberă. Dintr-odată, înţeleg mai bine dificultăţile!

Emanoil Cosmovici: *Un mare intelectual român, evreu de origine, trecut la ortodoxie, care a stat prin închisorile comuniste, Nicolae Steinhardt a scris un lucru extraordinar în cartea sa* „Jurnalul fericirii*": „Ororile regimurilor totalitare nu pot fi în general detectate decât dacă regimurile respective practică o brutalitate simplistă (exemple: tiranii din vechime şi evul mediu, mongolii, Timur Lenk, nazismul...). Deîndată însă ce avem de a face cu sisteme subtile şi grijulii de salvarea aparenţelor – unde se lucrează sistematic şi savant – depistarea este incomparabil mai grea şi în faţa istoricului se iveşte problema crimei perfecte. Aflarea adevărului în acest caz a înfrânt mulţi specialişti şi detectivi de seamă. Istoricul sau cercetătorul, acum, trebuie să dea dovadă de însuşiri neobişnuite şi*

să nu ezite a se referi la metode aparent străine de ştiinţa istoriei şi disciplina politicii. El trebuie să nu se ferească de a recurge la metode proprii detectivilor şi medicilor. Vreau să vorbesc de microsemnalele care, singure, de obicei, îngăduie străpungerea stratului de vid înapoia căruia este izolată crima perfectă. Regimurile totalitare au grijă să ia toate măsurile necesare – mergând foarte departe – pentru acoperirea adevărului. Nu deci prin simptome a căror examinare stă la îndemâna oricui se va putea rezolva misterul. Numai microsemnalele – acele amănunte infime ori efecte secundare ori imprevizibile consecinţe datorate evoluţiei creatoare pe care nici criminalul cel mai prudent şi mai organizat nu le poate prevedea şi evita – sunt în măsură să arunce lumină asupra acestor afaceri tenebroase."

Stéphane Courtois: Este adevărat, caracterul „spectacular" al crimelor naziste a ascuns, într-un anume fel, caracterul de crimă perfectă făcută de comunişti, pentru că, efectiv, comuniştii erau mult mai subtili decât naziştii, din acest punct de vedere. Este cineva care vorbeşte foarte bine despre asta în *Cartea neagră* nr. 2, anume Joachim Gauck. Pentru că Joachim Gauck este un german din Est. Capitolul lui este extrem de interesant, pentru că-şi povesteşte propriul itinerar: este fiul unui german din Est, care a fost deportat în Gulag de către ruşi, unde a şi murit. Când era tânăr, ura cu adevărat Uniunea Sovietică şi comunismul. Dar povestşte cum, puţin câte puţin, el, care era pastor al Bisericii luterane, a fost constrâns să colaboreze cu acest regim. Vorbeşte foarte precis despre asta. Povesteşte cum propaganda est-germană îi prezenta foarte abil pe comunişti ca antinazişti şi adevăraţi democraţi – tot acest dispozitiv de propagandă pe care comuniştii l-au folosit şi în Franţa, toată această mitologie a luptei antifasciste, când se uită să se amintească tocmai Pactul Ribbentrop-Molotov. Gauck povesteşte – şi aceasta este foarte interesant pentru noi, europenii din Vest – „trădarea" europenilor vestici: „Mi-am pus multe întrebări: oare acest regim este realmente atât de oribil cum am crezut la început? E cu adevărat un regim antinazist? Atunci, în anii '60, mă întorceam, mai ales, înspre Vest, pentru a încerca să capăt un răspuns. Şi ce aveau ca răspuns cei

din Vest? Socialismul din Est este minunat; noi, în Vest, ne aflăm într-un capitalism abominabil". Acest răspuns al Vestului a contribuit mult la a-mi spune că, în orice caz, nu există mijloc de ieşire din asta. Viclenia sovieticilor a fost aceea ca discursul sovietic să ne parvină prin Vest. Oamenii din toate ţările comuniste îşi ziceau: „Ne putem salva cu ajutorul Occidentului". Dar ce se întâmpla de fapt? Din Vest venea un discurs care zicea: „Ce noroc aveţi cu regimul socialist!". Atunci oamenii înţelegeau: „Am pierdut. Trebuie să ne adaptăm; dacă nu, nu există nici o scăpare". Şi aceasta este una din responsabilităţile foarte grave ale Vestului, care a contribuit la pierderea speranţei într-o schimbare de regim, şi care a îndemnat oamenii la supunere, obiectivul principal al comunismului. Comunismul încearcă mai întâi să elimine, să lichideze un anumit număr de oameni, şi apoi să obţină supunerea celorlalţi. Dacă sunt supuşi, totul e în ordine. Dacă strigă: „Trăiască Stalin!", nici o problemă! Dacă merg drept, cum le porunceşte regimul, asta poate continua aşa timp de două sute de ani. Din acest punct de vedere, comuniştii din Vest, dar şi un anumit număr de socialişti şi oameni de dreapta, au o responsabilitate foarte importantă. Mi se pară că naţiunile care au trăit sub regimul comunist în Est, au suportat ceea ce se cheamă sindromul Stockholm, care face ca oamenii luaţi ostatici de către terorişti să devină, după un timp, prietenii teroriştilor, pentru că, inconştient, cred că nu există altă soluţie. Victimele încep să-şi iubească torţionarii. Este exact ceea ce s-a petrecut aici: la început, oamenii îşi spun: „Vom evada, vom scăpa". Şi apoi, după zece-douăzeci de ani, îşi spun: „Nu există soluţie". şi, deci, inconştient, trec de partea puterii, caută aranjamente cu puterea. Dar cu puterea comunistă nu poţi face nici un aranjament. Singurul aranjament este supunerea totală.

Sunt foarte optimist, bineînţeles. Dacă nu eram optimist, n-aş fi aici.

Cum se spunea în mai '68: acesta nu este decât un început, să continuăm lupta!!

ACTUALITATEA FENOMENULUI TOTALITAR, 2003*

Romulus Rusan: *Vi-l prezint pe unul dintre cei mai importanţi cercetători ai fenomenului totalitar în general, al comunismului în special, dar şi al paralelei între fascism şi comunism, al comparaţiei între aceste două maladii care au schimbat faţa civilizaţiei în secolul XX, transformându-l într-un secol al răzbunărilor sângeroase, al distrugerii cu orice preţ a civilizaţiei tradiţionale şi democratice. Dl. Courtois este un produs al şcolii franceze de istorie, aş spune neacademică, deşi lucrează la un institut academic, al acelei istorii studiate în contact direct cu realitatea. Dl. Courtois, în afară de 15 cărţi, cred, este cunoscut pe plan mondial prin*

* *Conferinţă şi discuţii de la cursurile Şcolii de Vară Sighet, iulie 2003*

„Cartea neagră a comunismului", apărută în ziua de 7 noiembrie 1997, exact la 80 de ani de la ceea ce a fost numită „Revoluţia socialistă din octombrie". A fost o demitizare a comunismului, urmată de o contestaţie furibundă venită din partea cercurilor de stânga şi de extremă stângă din Franţa şi din alte ţări. Cartea a apărut în 26 de limbi, într-un tiraj de 1 milion de exemplare. Am avut onoarea ca în România să publicăm, cred că odată cu Germania, prima traducere. Traducerea română a apărut în 4 iunie 1998, însoţită de o Addenda *care completa textul privitor la ţările din Europa de Est, inerent incomplet datorită lipsei specialiştilor în istoria recentă a acestor ţări. De câteva luni a apărut volumul doi al acestei „*Cărţi negre a comunismului" *în care Addenda românească a fost inclusă ca un capitol aparte împreună cu addendele şi prefeţele din celelalte ţări din Est, dar şi cu referiri la comunismul italian şi cel din Grecia.*

Stéphane Courtois: O să vă vorbesc despre actualitatea fenomenului totalitar. Înainte să încep, vreau să fac câteva precizări asupra fenomenului totalitar însuşi.

Vă reamintesc că, până în 1917, Europa cunoscuse trei sisteme de putere. Cel mai cunoscut, cel mai tradiţional era monarhia – monarhia absolută, monarhia de drept divin – care se baza pe un principiu ierarhic, pe un principiu ereditar, şi care, deseori, împărţea societatea în clase: nobilimea, clerul, ţărănimea, starea a treia. Acest sistem a fost foarte puternic zguduit de Revoluţia franceză din 1789 şi a fost aproape distrus de primul război mondial, care a văzut scufundându-se cele mai multe monarhii: ţaristă, a Habsburgilor, a Imperiului Otoman. Acesta era primul sistem.

Cel de-al doilea sistem de putere era chiar unul de dictatură. Un şef sau un grup ajung la putere şi guvernează după propriile interese, reprimând contestatarii.

Al treilea sistem, care a apărut prin 1789-1790 în Franţa şi în SUA, este sistemul democratic. Este un sistem care se bazează pe principiul egalităţii cetăţenilor – egalitate în faţa puterii politice, în faţa legii – şi care se

manifestă prin alegeri, guvernanţii sunt aleşi de către popor. Acest sistem democratic s-a dezvoltat în întreaga Europă de-a lungul secolului al XIX-lea şi la începutul secolului al XX-lea. Este un sistem care a adoptat forme instituţionale diferite, ca monarhia constituţională în Anglia, republica parlamentară în Franţa, republica prezidenţială în SUA, chiar şi amestecuri între republica parlamentară şi cea prezidenţială, ca în Franţa de azi (care nu merge prea bine). Oricare ar fi forma instituţională, principiile rămân aceleaşi. Este reprezentativitatea - guvernanţii sunt aleşi de către popor, formând un parlament cu una sau două camere. Alegerile sunt libere şi secrete. Există o constituţie care determină funcţionarea puterilor. Există alegeri şi bineînţeles, există partide. Dacă există alegeri şi partide, există şi o presă liberă care organizează dezbateri libere. Insist asupra acestui punct pentru că este una din problemele cu care România se confruntă azi. Democraţia nu înseamnă doar instituţii, ci şi o cultură de mase. Adică majoritatea populaţiei trebuie să accepte valorile democraţiei. Nu este suficient să spui: există un parlament, deci suntem democraţi. Trebuie, de asemenea, ca oamenii politici, responsabilii şi majoritatea cetăţenilor să adere la aceste principii ale democraţiei. Unul din interesele principale ale democraţiei este de a organiza dezbaterea între cetăţeni şi de a evita, în măsura în care se poate, războaiele civile, adică războaiele între cetăţenii aceleiaşi ţări.

Această mişcare democratică s-a dezvoltat în întreaga Europă în secolul al XIX-lea şi a sfârşit prin a ajunge în mod natural în Rusia în martie 1917. A avut loc deodată o revoluţie democratică în această ţară. Problema este că această revoluţie democratică foarte curând a fost răsturnată printr-o altă revoluţie, care era antidemocratică, deschis antidemocratică, şi care a fost condusă de deja faimosul Lenin - Vladimir Ilici Ulianov, pe adevăratul lui nume, despre care sigur aţi auzit vorbindu-se. Lenin era un socialist, dar un socialist de o speţă particulară. În timp ce toţi socialiştii europeni din secolul al XIX-lea erau democraţi, Lenin era clar un antidemocrat. El considera că democraţia era un sistem burghez, iar socialiştii nu puteau accepta un sistem burghez. Deci chiar dacă a avut loc o revoluţie democratică în Rusia, trebuie să înlături această revoluţie democratică şi burgheză şi trebuie să

declanşezi războiul civil, pentru a ajunge la putere. În 7 noiembrie 1917 bolşevicii au organizat o lovitură de stat. Au pus mâna pe putere la Sankt Petersburg şi s-au angajat într-o revoluţie comunistă cu o primă iniţiativă absolut simbolică şi diabolică. La 18 ianuarie 1918, o dată puţin cunoscută dar care este foarte importantă, Lenin a suprimat pur şi simplu prima adunare constituantă care fusese aleasă în Rusia, prima aleasă în mod liber. Pentru că nu avea majoritatea în această adunare, a lichidat-o. A lichidat-o militar – a cerut militarilor să închidă sala în care erau adunaţi deputaţii şi au tras cu mitraliera, sub privirea unei enorme manifestaţii populare care susţinea această adunare. Evident, din acel moment războiul civil a fost declanşat şi Lenin a început să inventeze sistemul totalitar. Întâi de toate a instaurat partidul unic. Toate partidele au fost interzise, mai puţin partidul bolşevic. La acea epocă, să spui public că erai într-un alt partid însemna să-ţi rişti viaţa, să fii împuşcat pe loc. În acelaşi timp a interzis toată presa, mai puţin cea comunistă. Apoi a atacat sectorul economic – naţionalizarea generală – industria, căile ferate, etc. şi a rechiziţionat forţat toată producţia ţăranilor. Toate acestea au avut loc în primele 6-7 luni ale puterii bolşevice.

Din acel moment au apărut cele trei mari caracteristici ale totalitarismului, ceea ce eu numesc cele trei monopoluri: monopol politic – un singur partid la putere; monopol economic – statul pune mâna pe întreaga economie; monopol cultural – statul şi partidul care se identifică cu statul controlează întreaga presă, învăţământul. Partidul care a pus mâna pe stat îşi impune propria ideologie. Ce este aceea o ideologie? Foarte simplu: o viziune asupra lumii. Comuniştii au o viziune asupra lumii şi ei vor să impună această viziune tuturor. Aşa cum am mai spus, oamenii care nu gândesc ca ei sunt eliminaţi. Care este această viziune asupra lumii? E simplă, chiar simplistă, şi se bazează pe ideea că societatea are la bază lupta de clasă. Deci sunt clase care sunt considerate bogate şi rele şi ele trebuie exterminate. În Rusia anilor 1918-1920, dacă erai proprietar, ofiţer, preot, nici nu mai conta ce ai făcut, erai împuşcat. Avem chiar o faimoasă declaraţie a unui şef al poliţiei politice CEKA, care atunci când dădea ordine oamenilor săi spunea: „Nu vă gândiţi la ceea ce au făcut, ocupaţi-vă doar de ceea ce sunt, cărei

clase sociale îi aparţin". Nimic mai simplu. Al treilea monopol este cel al ideologiei, care este, desigur, una din marile caracteristici ale bolşevismului.

O putere care se comportă în acest fel naşte o opoziţie foarte puternică. De ce? Pentru că puterea comunistă voia să impună ceva ce era total contrar felului în care ţara funcţionase până atunci. În această situaţie, nu era decât o soluţie pentru a se menţine la putere: teroarea. Teroarea împotriva unor oameni, dar şi teroare de masă, contra unor grupuri sociale în totalitate. Fără nici o remuşcare. După prăbuşirea sistemului sovietic arhivele au dat la iveală texte şi telegrame secrete ale lui Lenin pe care nici măcar sovieticii nu au îndrăznit să le publice în cele 45 de volume ale operei lui Lenin. Ce spuneau aceste telegrame? „Omorâţi mai mulţi!", „Spânzuraţi mai mulţi!". Nu sunt decât apeluri la exterminare. Începând cu luna mai 1918 Lenin a lansat acel „strigăt" de război: „Moarte chiaburilor!". *Kulacii* – chiaburii – erau acei ţărani care refuzau să dea statului ceea ce munciseră. Vă puteţi imagina că într-o ţară ca Rusia, unde în acel moment 82% erau ţărani, însemna o mulţime de oameni.

În fine, ultima caracteristică a fenomenului totalitar este dorinţa de a extinde acest sistem în lumea întreagă. Astfel, din 1919 Lenin a creat o organizaţie mondială care s-a numit în diverse feluri, fie Internaţionala a III-a, fie Internaţionala Comunistă, fie Komintern. Această organizaţie regrupa partidele comuniste create în întreaga lume. Imediat după 1919 s-a creat un partid comunist francez, unul român etc. şi, bineînţeles, aceste partide se aflau sub controlul absolut al Moscovei. Am putut să consult la Moscova zeci de mii de pagini de arhivă privind partidul comunist francez şi am fost stupefiat să descopăr controlul total pe care-l aveau sovieticii asupra partidului comunist francez. Aceste diferite partide comuniste erau nucleele care trebuiau să servească ca bază viitoarelor structuri de putere comuniste. De exemplu, exista o comunistă din România foarte cunoscută, Ana Pauker, care a venit în Franţa ca să organizeze în secret revoluţia. În 1944 ea a sosit în România împreună cu Armata Roşie şi a devenit unul dintre liderii noului regim comunist.

Deci, iată, începând cu noiembrie 1917, Lenin a inventat un nou tip de putere, care nu exista până atunci. Nu e sistemul monarhic, nici cel democratic. Şi nici măcar nu este un sistem dictatorial, pentru că un dictator obişnuit nu se ocupă de ideologie, nu se ocupă de ceea ce gândesc ceilalţi, şi nu se ocupă nici măcar de economie, cel mult din timp în timp va fura de la un negustor sau altul, dar lasă economia să funcţioneze în mod natural. Evident, naşterea acestui nou fenomen politic în inima Europei a provocat reacţii ale democraţiilor, care s-au apărat cu legile lor, dar şi reacţii mai violente. Au fost o parte a forţelor de dreapta care şi-au spus: „Vom face acelaşi lucru ca şi Lenin! Vom pune şi noi mâna pe ideea de revoluţie, dar pentru propriile noastre scopuri". Astfel a apărut foarte repede o primă mişcare de reacţie anticomunistă, în 1919-1920, în Italia, cu celebrul Mussolini, care înainte de 1914 fusese şeful mişcării socialiste italiene. El a pus stăpânire pe ideea de revoluţie dar pentru o mişcare mult mai la dreapta. A creat mişcarea fascistă. S-a apropiat de centrul de putere din Italia şi a fost primul care, în 1925, a revendicat într-un discurs ideea de totalitarism, ideea de a face un stat totalitar. În timp ce Lenin era mai viclean şi nu spunea deschis că vrea să construiască un stat totalitar, Mussolini, care era un om foarte expansiv, a spus foarte clar lucrurilor pe nume. Şi vedem apoi emergenţa mişcării naziste în Germania. Din 1919-1920 discursul lui Hitler e bazat pe două mari idei, evident, antisemitismul şi antibolşevismul.

Deci ajungem în 1939 cu trei mari sisteme totalitare, comunismul, care în acea vreme exista doar în URSS, fascismul şi nazismul. În 1939 asistăm la un fenomen extrem de interesant, alianţa totalitarismelor. Spre surpriza generală, Hitler şi Stalin au semnat un prim tratat, la 23 august 1939, care a fost calificat public ca un tratat de neagresiune între cele două ţări, URSS şi Germania. Dar azi ştim din arhive că era doar o faţadă, în spate fiind un tratat secret, ceea ce s-a chemat „protocolul secret". Ce a fost acest „protocol secret"? Un acord între Hitler şi Stalin pentru a-şi împărţi Europa Centrală. Nu era o mică afacere şi, evident, acest acord, în acelaşi timp public şi secret, va determina declanşarea celui de-al II-lea Război mondial. Totdeauna se spune că Hitler e responsabil. Dar dacă Stalin nu ar fi încheiat un acord cu el în 1939, nu e sigur că Hitler ar fi avut curajul să atace Polonia. Cu acest acord

secret în buzunar, el era absolut liniştit în ceea ce priveşte Rusia. Acest acord din 23 august 1939, oficial „acord de neagresiune", a fost dublat la 28 septembrie 1939 de un al doilea acord, care se intitula Tratat de prietenie între Germania nazistă şi URSS. Şi începând de atunci, spre exemplu, România a pierdut Basarabia şi Bucovina de Nord.

Iată-ne ajunşi la cel de-al doilea război mondial. Pur şi simplu cele două puteri totalitare îşi urmau propria logică, pentru că am spus că logica lor era de expansiune maximă. Hitler deja ocupase toată Europa de Vest şi voia să meargă şi în Est. Deci tratatul între cele două sisteme totalitare se rupe. Anglia era deja în război cu Germania nazistă. SUA intră şi ea în război. Pentru raţiuni strategice evidente aceste state decid să se alieze cu Stalin. De ce este o mare problemă? Pentru că vedem alianţa între două regimuri absolut opuse: Anglia şi Statele Unite sunt mari democraţii şi se aliază cu unul din cele două sisteme totalitare care au declanşat războiul. Se putea face altfel? Mă îndoiesc. Dar totuşi acest gest a avut importante consecinţe. Una din primele consecinţe a fost, în 1945, distrugerea totalitarismului nazist şi a celui fascist. Deci, iată un rezultat pozitiv din punctul de vedere al democraţiei. Şi un rezultat aş spune chiar foarte pozitiv, pentru că ce mai putem spune azi despre actualitatea totalitarismului nazist sau a celui fascist? Ce a rămas din ele? O actualitate foarte slabă. După 1945, Germania a devenit o mare putere democratică şi micile izbucniri din timp în timp ale neonazismului, chiar dacă provoacă, cum e şi normal, multă emoţie în rândul opiniei publice, sunt totuşi foarte marginale. În Italia este aproape acelaşi lucru. A existat întotdeauna un partid care se cheamă „neofascist", care până în anii '80 era format din nostalgici ai lui Mussolini, dar a fost preluat de o nouă generaţie politică şi este acum un partid democratic la fel ca şi celelalte, are chiar reprezentanţi în guvernul italian.

Deci putem spune că unul din rezultatele celui de-al doilea război mondial a fost lichidarea acestor două mari totalitarisme. Şi această distrugere ţine de un eveniment important, care a fost Procesul de la Nürnberg. Odată ce Germania nazistă a fost înfrântă, învingătorii au decis să înfiinţeze un tribunal internaţional unde să fie judecate public crimele de război şi, mai ales, crimele împotriva umanităţii care au fost comise de nazişti. Insist asupra

acestui punct, pentru că atunci s-a creat în plan juridic noţiunea de crimă împotriva umanităţii şi, puţin mai târziu, noţiunea de genocid. Vedeţi deci că este foarte important că putem să ducem această luptă de 50 de ani împotriva genocidului. Există totuşi o mare problemă cu acest tribunal de la Nürnberg: printre judecători erau englezi, americani, francezi, reprezentanţi deci ai democraţiilor, dar şi judecători ai celuilalt totalitarism, cel comunist. Or, totalitarismul comunist a practicat exact aceleaşi crime ca şi nazismul, mari crime împotriva umanităţii, şi chiar crime care pot fi calificate ca genocid. Spre exemplu, împotriva populaţiei ucrainene, contra cazacilor, contra multor popoare din Caucaz. Trebuie să ştiţi că cea mai mare operaţiune de deportare din istoria lumii a avut loc în februarie 1944. În doar cinci zile KGB-ul a deportat 520.000 de ceceni. A fost nevoie să mobilizeze 100.000 de oameni din KGB pentru această deportare. Şi asta în plin război. Este destul de impresionant. Erau în special femei, copii şi bătrâni, pentru că bărbaţii ceceni erau mobilizaţi în Armata Roşie care lupta pentru Stalin. Este foarte simbolic pentru caracterul cu adevărat diabolic al acestui sistem.

Asta a fost prima problemă a sfârşitului războiului. A doua problemă, mult mai gravă, a fost triumful militar al comunismului în întreaga Europă de Est, apoi în China, în Vietnam, în Cuba etc. Şi cum vă spuneam înainte, începând din 1949 sistemul comunist domina de la Marea Japoniei până aproape la frontiera cu Italia şi Franţa. Deci acest al II-lea Război Mondial s-a terminat cu înfrângerea completă a două totalitarisme, italian şi german, dar cu triumful celui de-al treilea, cel sovietic. Şi aici intrăm în ceea ce eu numesc al III-lea război mondial, pe care-l numim cel mai adesea „Războiul rece", care a început în 1947 şi s-a terminat în 1991 cu prăbuşirea sistemului sovietic. Aici lupta e clară. Sunt regimurile democratice pe de o parte, şi un sistem totalitar de cealaltă parte. Îl numim „Război rece", dar a fost deseori foarte cald. Deci trebuie să reamintim câteva momente foarte importante, ca de exemplu acela când sovieticii au încercat să controleze Berlinul, apoi dorinţa de a controla Coreea de Sud şi, trebuie să spunem, de fiecare dată americanii au salvat cu adevărat libertatea.

Ajungem acum în 1991 când s-a destrămat sistemul sovietic. Care e deci actualitatea acestui sistem care, de fapt, s-a prăbuşit în 1991? O primă actualitate este că sistemul comunist există încă în câteva ţări. Să începem cu China – totuşi 1.300.000.000, poate chiar 1.400.000.000, pentru că ei înşişi nu ştiu câţi sunt. Nu este o mică problemă, totuşi 1.300.000.000 de locuitori trăiesc sub regimul comunist, un regim care a reamintit, acum 10 ani, studenţilor chinezi că libertatea nu-şi are locul în China. Aţi auzit cu toţii de masacrul care a avut loc în 1989 în Piaţa Tien An Men. Există, de asemenea, un regim comunist foarte dur în Coreea de Nord. Mai există un sistem comunist destul de violent în Cuba. Chiar în aceste ultime săptămâni Fidel Castro a arestat câteva zeci de disidenţi, a împuşcat fără judecată trei tineri care au încercat să fugă cu o barcă. Pe scurt, vorbim de totalitarismul obişnuit. Asta e prima problemă: actualitatea acestui totalitarism comunist.

A doua problemă este că acolo unde sistemul comunist s-a prăbuşit, el nu a fost cu adevărat învins. Nu a fost zdrobit militar cum s-a întâmplat cu fascismul italian sau cu nazismul german. Rezultatul a fost că liderii comunişti au rămas la putere, şi metodele comuniste mai sunt încă adesea utilizate. Unul din cazurile cele mai caracteristice mi se pare a fi, din nefericire, Rusia. Este absolut stupefiant să vezi că Rusia de azi este condusă de un fost ofiţer KGB. KGB-ul a fost o instituţie la fel de criminală ca şi SS sau Gestapo-ul. Preşedintele Elţin, în 1991 sau 1992, a vrut să facă un proces contra regimului comunist din Rusia. Unul din cei mai mari disidenţi sovietici, Vladimir Bukovski, care a fost la Sighet anul trecut, a mers la Moscova pentru a participa la acest proces. Dar, ciudat, procesul nu a mai avut loc. Nu a mai fost un proces juridic. Iată o mare diferenţă faţă de sfârşitul fascismului italian şi a nazismului german. Nu a existat o condamnare oficială a caracterului criminal a acestui regim. Sunt foarte puţine excepţii, cum ar fi Cehoslovacia, de care am mai vorbit, unde preşedintele Havel a declarat foarte clar că regimul comunist este condamnat. În rest, nu a existat nici un demers similar în celelalte ţări, nici în România, nici în Bulgaria, nici în Albania, nici în Ungaria. Chiar şi în Polonia acest lucru pune probleme, pentru că Polonia a ieşit din comunism printr-o negociere între *Solidarnosc* şi generalul comunist Jaruzelski. Deci

regimul comunist polonez nu a fost în mod clar condamnat. Este foarte dificil să faci acum un proces juridic. Trebuia făcut imediat, când responsabilii erau încă acolo, când existau multe probe, mulţi martori, aşa cum s-a făcut la Nürnberg. Acolo au fost imediat arestaţi marii şefi nazişti care nu se salvaseră şi au fost aduşi în faţa tribunalului unde erau probe şi martori.

Deci, dacă nu putem face un proces juridic, putem face ceea ce eu numesc un proces moral, „judecata istoriei". Este ceea ce, printre altele, am încercat eu să fac cu „*Cartea neagră a comunismului*", o carte cu un mare impact, tradusă azi în 28 de ţări, deci practic în toate ţările Europei, şi mai ales în Europa de Est, şi difuzată în aproape 1 milion de exemplare.

Se pune o a treia problemă. În ciuda căderii regimului sovietic, în ciuda procesului moral, constatăm în fiecare zi că anumite puncte ale ideologiei comuniste continuă să funcţioneze. Cunosc prea puţin România, de aceea nu vorbesc despre cazul românesc, dar cunosc foarte bine Franţa şi constat încă aici, într-o ţară democratică, o mare influenţă a ideologiei comuniste. O constat mai întâi în ceea ce se numeşte mişcarea negaţionistă. De la publicarea „*Cărţii negre a comunismului*", acum aproape şase ani, vedem că apar regulat cărţi, interviuri, articole ale comuniştilor care spun că nu au avut loc niciodată aceste crime de care am scris noi, că nimic nu e adevărat, că Stalin a fost un om foarte rezonabil, care nu a ucis decât câteva mii de oameni, şi, în plus, nu putea face altfel, aceia erau contrarevoluţionari. Deci iată un întreg discurs care circulă azi în Franţa. V-am adus o probă fotografică destul de uimitoare. Aţi citit în ultimele săptămâni de marile mişcări greviste din Franţa, organizate în principal de comunişti, pe care noi îi numim „stângişti". Şi, spre marea mea surpriză, într-unul din principalele ziare franceze, al treilea ca importanţă, *Liberation*, în numărul din 13 iunie, a fost publicată o fotografie cu greviştii de la căile ferate. Am citit cu mare atenţie articolul, dar nu m-am uitat bine la fotografie. Un coleg mi-a dat telefon întrebându-mă dacă am văzut fotografia. „Da, am văzut-o". „Nu, uită-te atent la fotografie!" Îmi iau ochelarii, mă uit la fotografie şi descopăr că o doamnă, care îşi zice grevistă, poartă un tricou cu însemnele

KGB-ului şi chiar cu sigla acestuia. Mă întreb dacă cineva şi-a pus vreo problemă, cineva din redacţia ziarului. Vă imaginaţi un grevist care să poarte un tricou cu însemnele SS-ului? Guvernul ar cădea. Nu mai e nimic de adăugat.

Cum putem vedea, această ideologie comunistă continuă să fie foarte activă. O vedem în particular transpusă într-o mişcare anticapitalistă foarte puternică, iar uneori devine o mişcare antimondializare. În Franţa această mişcare antimondializare este susţinută în întregime de comunişti.

Altă manieră în care se manifestă sunt mişcările antidemocratice. Există în Franţa, de mai bine de un an, un nou preşedinte care a fost ales în mod triumfal. Avem un nou parlament, cu o majoritate de dreapta foarte importantă. Există, deci, un guvern legitim, care a decis să facă reforme. Bun. Comuniştii, cei de stânga, au hotărât că nu trebuie să aibă loc reforme. Au încercat, ca şi în 1995, să blocheze în întregime ţara. Vă reamintesc că în 1995 acelaşi guvern de dreapta a încercat să facă reforme şi comuniştii au blocat ţara timp de trei săptămâni. Ştiţi cum se blochează o ţară timp de trei săptămâni? Este foarte simplu. Comuniştii controlează de mult timp sindicatul conductorilor de locomotive. Este suficient să controlezi 3-4 mii de conductori de locomotive pentru a bloca ţara. Şi comuniştii o fac într-o manieră absolut deliberată, nici măcar nu se ascund. Au încercat să facă acelaşi lucru şi acum. Nu a mers, guvernul a fost mai puternic. Dar dezbaterea a pornit.

Deci, iată unde ne aflăm cu actualitatea fenomenului totalitar comunist. Dacă a pierdut enorm din puterea sa politică şi militară, comunismul şi-a conservat totuşi o puternică forţă ideologică.

Aş vrea să vorbesc acum despre ce s-ar putea întâmpla în viitor. S-a întâmplat acel 11 septembrie 2001 la New York şi Washington, evenimente foarte grave, pe care le cunoaşteţi cu toţii, un atac terorist de mare anvergură asupra a două din cele mai mari oraşe ale celei mai mari democraţii mondiale. Se pune o întrebare foarte serioasă. Cine sunt cei care au făcut asta, ce vor, care e natura mişcării şi acţiunilor lor? Ceea ce vă prezint acum sunt doar ipoteze, ipotezele mele. Sper că ele se vor dovedi a fi false, dar, din nefericire, ca analist al istoriei totalitarismului

de aşa mult timp, cred că vom fi confruntaţi cu izbucnirea celui de-al patrulea fenomen totalitar la nivel mondial, căruia, dacă vrem să-i dăm un nume, îl putem numi islamism revoluţionar. Când spun islamism, nu mă gândesc deloc la religia musulmană. Nu mă gândesc la miliardele de musulmani, ci la grupuri precise care au decis să utilizeze religia musulmană într-o perspectivă revoluţionară. Cred că această problemă a apărut cu mult timp în urmă, şi nu la 11 septembrie 2001. A început cel puţin în 1979, când au avut loc trei evenimente concomitente. URSS provoacă o lovitură de stat în Afganistan, de care se va servi pentru a invada Afganistanul şi care va provoca apariţia unei mişcări de rezistenţă islamică fundamentalistă cunoscută sub numele de talibani. În acelaşi an are loc o revoluţie în Iran care a fost coorganizată de comunişti şi islamişti. În cele din urmă comuniştii au pierdut, islamiştii au păstrat puterea şi, astfel, a apărut o republică islamică în Iran. În acelaşi an, un alt eveniment, mai puţin cunoscut, dar foarte important – un grup islamist fundamentalist a încercat să pună stăpânire pe Mecca printr-un comando militar. Ştiţi că Mecca este inima lumii islamice, aşa cum Vaticanul este inima lumii catolice. Cine controlează Mecca, va controla lumea islamică. Această tentativă a eşuat, dar este totuşi revelatoare în ceea ce priveşte voinţa anumitor grupuri de a prelua controlul lumii musulmane, într-un sens fundamentalist şi revoluţionar. Mă tem să nu fim iarăşi confruntaţi cu un nou conflict între ţările democratice, în frunte cu SUA, şi o nouă mişcare totalitară. Şi îmi pun întrebarea dacă nu ne îndreptăm spre un al patrulea război mondial, care din nou va pune lumea democratică în opoziţie cu totalitarismul.

Aşa cum constataţi, nu ezit să mă angajez în ipoteze, ipoteze grave şi serioase. Înţeleg dacă veţi fi în total dezacord cu ipotezele mele. Dar, în orice caz, dacă suntem cetăţeni responsabili e mult mai bine dacă punem întrebările înainte, decât să plângem după. Mă opresc aici şi vă las să mă criticaţi.

Discuţii

Romulus Rusan: *Mulţumim domnului rector pentru strălucita sinteză pe care a făcut-o, reuşind să creeze o schemă extrem de coerentă şi esenţială a tipurilor de totalitarisme care ne-au desfigurat un secol. Acum este rândul vostru să puneţi întrebări.*

Alexei Maşec, medic, Chişinău: *Aţi vorbit despre organizarea partidului bolşevic de către Lenin şi Stalin. După cum se ştie acel partid a fost organizat pe baza banilor luaţi de la serviciul secret german. Partidul lui Hitler era unul de extremă dreaptă, iar Lenin şi Stalin de extremă stângă. Cum au putut aceste două regimuri să se apropie atât de mult?*

Şi aş dori să vă mai pun o întrebare. Acum câţiva ani am citit un articol în ziarul „Izvestia", publicat la Moscova, scris de academicianul Petrovski. În articolul acesta se spune că în ultimele zile de viaţă Lenin era un alienat mintal. Ce ştiţi despre acest lucru?

Stéphane Courtois: Mulţumesc pentru cele două întrebări, care sunt importante. Este adevărat că după prăbuşirea sistemului sovietic am descoperit în arhivele sovietice proba că bolşevicii au fost finanţaţi de către serviciile secrete germane în 1917-1918. De ce? Marele Stat Major german era în 1917 într-o situaţie dificilă. Ideea era că dacă organizează o revoluţie în Rusia va fi anarhie, armata se va prăbuşi şi se scăpa astfel de o mare problemă militară. Problema e că revoluţionarii ruşi democraţi din epoca aceea nu doreau deloc să abandoneze războiul contra Germaniei. Un singur grup a acceptat să organizeze înfrângerea rusă: bolşevicii. Într-o primă fază aceasta a avut consecinţe foarte grave, pentru că în martie 1918 Lenin a fost obligat să se supună ordinelor Marelui Stat Major german şi Germania a pus stăpânire pe o mare parte a Rusiei. Lenin a avut însă o şansă incredibilă, şi anume că în noiembrie 1918 Germania a fost învinsă şi, astfel, a putut recupera ceea ce fusese

obligat să cedeze. A fost o lecţie foarte serioasă pentru că aceasta arată că o mare putere caută să manipuleze o marionetă, dar e posibil ca, dintr-o singură mişcare, marioneta să devină independentă. Trebuie să spunem că într-un fel asta s-a întâmplat şi cu Osama Bin Laden. Serviciile americane au folosit grupările islamice contra sovieticilor, mai ales în Afganistan. Dar marioneta a devenit independentă şi nu a mai putut fi controlată. Deci trebuie să ne gândim bine înainte de a face orice în politică. Marele Stat Major german a avut o mare responsabilitate în apariţia totalitarismului comunist.

În ceea ce priveşte sfârşitul lui Lenin, avem acum enorm de multe documente de arhivă privind ultimii doi ani din viaţa lui. Este un sfârşit absolut terifiant. Acest om avea o problemă de arterioscleroză a creierului. Începând din 1922 a fost dintr-o criză de paralizie într-alta, şi, în acelaşi timp, era şeful cel mare. Este o situaţie aproape imposibilă. Era terminat, nu mai putea vorbi, nu mai putea să scrie. În ultimul an al vieţii a fost practic un cadavru viu. Problema este că în ultimele minute de luciditate pe care le-a avut a dictat câteva note, ceea ce se cheamă „Testamentul lui Lenin". Şi, în aceste notiţe, spunea că trebuie să i se retragă postul de secretar general lui Stalin pentru că e prea brutal. Dar era prea târziu. Chiar el îl pusese pe Stalin în acel post. Încă o dată marioneta a scăpat. Dar nu era chiar o marionetă, pentru că Stalin era un adevărat bolşevic, care a lucrat între 1917-1922 foarte aproape de Lenin. Dacă privim activitatea lui, el nu a făcut decât să pună în practică ideile şi metodele lui Lenin, strict, în toate domeniile – relaţiile diplomatice, politica internă, economie. E Lenin pur. Numai că Stalin a făcut toate astea cu temperamentul său extrem de brutal. Dar să spui ca Hruşciov că Lenin a fost bun şi Stalin rău, este o impostură.

Tatiana Cernicova, elevă, Timişoara: *Aş vrea să vă întreb dacă, în condiţiile în care lumea prezentă se configurează ca una unipolară şi nu bipolară cum era înainte de căderea blocului comunist, putem vorbi despre o posibilă dictatură care s-ar putea înfiinţa datorită monopolului unic asupra mass-media şi asupra informaţiei. De*

multe ori s-a vehiculat ideea că Statele Unite ar putea manipula opinia publică din celelalte ţări pentru a le sprijini împotriva islamismului, pentru aşa-zisa democraţie pe care ar promova-o Statele Unite. Mă refer la regimul instaurat în SUA după 11 septembrie, deoarece după această dată avem de-a face cu o mare schimbare, se instaurează un fel de stare de urgenţă - fiecare al treilea cetăţean al SUA devine un spion al sistemului. Putem vorbi despre un posibil sistem totalitar în formare?

Stéphane Courtois: Cred că trebuie să înţelegem un lucru. Statele Unite nu au fost niciodată atacate pe teritoriul lor, în nici unul din războaiele mondiale. La 11 septembrie, pentru prima dată le-a fost atacat teritoriul şi, în plus, nu au fost atacaţi militarii, ci civilii. Şi asta fără nici o declaraţie de război. Toate acestea au provocat un enorm şoc psihologic în SUA. Statele Unite au reacţionat aşa cum reacţionează întotdeauna. Să vă reamintesc că au intrat în primul război mondial în 1917 după ce marina germană a torpilat un pachebot pe care erau îmbarcaţi cetăţeni americani. Statele Unite au intrat în război pentru acest motiv. În 1941, acelaşi lucru: au fost atacaţi la Pearl Harbor de către Japonia şi au decis să intre în război imediat. În 1948, după ce americanii şi-au adus trupele înapoi în ţară, când Stalin a hotărât blocada Berlinului, americanii au spus: „OK, este război". Şi au făcut o antiblocadă. În 1948, în plină iarnă, americanii au stabilit un pod aerian permanent cu Berlinul de Vest şi aduceau tot, hrană, apă, cărbune, tot, şi asta pentru că Stalin blocase Berlinul. Ca francez îmi amintesc că americanii de două ori ne-au salvat libertatea, în 1917-1918 şi 1944-1945. Ceea ce s-a întâmplat la 11 septembrie 2001 este acelaşi lucru. Americanii au considerat că e un act de război şi au intrat în război. Problema e că SUA fiind cea mai mare putere mondială, când intră în război nu se prefac. Naziştii au înţeles, japonezii au înţeles, chiar şi Stalin a înţeles. Şi e probabil ca şi cei care au organizat aceste atentate să înceapă să înţeleagă.

Îmi puneţi întrebarea dacă actele de la 11 septembrie o să provoace o schimbare a sistemului democratic din SUA. Prima constatare, americanii se consideră în război cu cei care au organizat atentatele, şi se conduc ca o ţară

în război. O ţară în război nu funcţionează ca pe timp de pace. Întrebarea e, dacă se conduc ca o ţară în timp de război, poate duce acest lucru la o dictatură? Eu personal nu cred acest lucru. Mai întâi, există o libertate totală de circulaţie în SUA. Dacă vreţi să mergeţi mâine în SUA, vă suiţi în avion şi plecaţi. Americanii, la fel, pot pleca când vor.

În ceea ce priveşte informaţia, nu cred că trebuie să exagerăm această idee a monopolului american asupra informaţiei. În Franţa, în Marea Britanie, în Germania, în SUA există o mulţime de ziare. Dacă luăm ca exemplu Franţa în timpul crizei din Irak, marea majoritate a presei era antiamericană. Marea majoritate a opiniei publice era antiamericană. Deci nu putem vorbi de un monopol american. Putem spune acelaşi lucru despre Spania, unde, deşi guvernul era de partea americanilor, s-a confruntat cu o reacţie puternică a opiniei publice. Acelaşi lucru în Germania şi în Italia. În Marea Britanie, Tony Blair, aliatul SUA, a fost confruntat cu o foarte puternică contestare chiar în parlament şi chiar în propriul partid. Că americanii îşi fac propaganda lor, sunt de acord, dar că întreaga lume este supusă americanilor nu este adevărat. Deci nu se poate vorbi de o dictatură care se instalează în SUA, şi nici de un monopol american asupra informaţiei mondiale.

Alexandru Cosmescu, elev, Chişinău: *Să nu credeţi din formularea întrebării că aş fi comunist, deşi în Republica Moldova comuniştii sunt acum la putere. Sistemul democratic a fost cel care a generat foarte, foarte multe critici. În primul rând, ar fi critica generată de elite cum că sistemul democratic nu este bun pentru că ar trebui să existe nişte specialişti care să conducă masele, masele nefiind conştiente de ceea ce vor ele, neavând o cultură politică prea bună. Această afirmaţie este susţinută şi de ceea ce aţi spus dumneavoastră. Într-un sistem democratic nu conduce strada, ci guvernul. Şi o altă critică este cea anarhistă care spune că orice stat este o formă de control şi de represiune asupra individului. Aşadar un stat democratic nu este justificat şi nu asigură deplina libertate de exprimare individului.*

Stéphane Courtois: O primă remarcă. Chiar dacă aţi fi comunist, nu v-aş reproşa acest lucru. Tocmai pentru că suntem în democraţie şi fiecare e liber să aibă opinia lui, cu condiţia ca nimeni să nu încerce să-mi impună şi mie acea opinie prin forţă. Problema de fond pe care o puneţi este caracterul imperfect al democraţiei. Democraţia afirmă principii pe care, uneori, nu le pune în practică în mod obligatoriu. Sunt de acord cu dumneavostră. Sunt convins că nici chiar în democraţie nu suntem într-un sistem perfect şi că democraţia este o luptă de fiecare zi pentru a ameliora tot ce poate fi ameliorat.

A doua problemă pe care o puneţi este cea a statului. Spuneţi că în democraţie există un stat şi atunci există şi constrângere. Într-adevăr, dar dacă nu ar exista statul ce s-ar întâmpla? Am văzut asta în 1918 în Rusia, şi era războiului tuturor împotriva fiecăruia. Deci problema este de a avea un stat pentru a regla funcţionarea societăţii, pentru a împiedica oamenii să se omoare între ei în fiecare dimineaţă. De cealaltă parte, trebuie făcut de aşa manieră ca acest stat să nu devină prea puternic, ca în numele ordinii să nu distrugă pe toată lumea. Deci asta este dificultatea democraţiei, această necesitate de a găsi un echilibru în fiecare zi. Şi evident este un echilibru imperfect, dar aşa cum spunea Churchill, democraţia este cel mai rău sistem, dacă le excludem pe toate celelalte. Din nefericire, comunismul a fost pentru foarte mulţi oameni oneşti şi idealişti speranţa construirii unei democraţii perfecte. Din nefericire, aşa cum ştim, drumul spre infern e pavat cu intenţii bune. Deci sunt întru totul de acord că fiecare trebuie să gândească dacă poate face un sistem mai bun decât democraţia, problema este însă să prezinţi garanţii. Pentru că dacă vrei să faci un sistem mai bun decât democraţia şi care ajunge a fi de două-trei ori mai prost, remediul „mai răului" este „răul".

Maria Surducan, elevă, Cluj: *Eu pornesc de la faptul că America nu prea arată ca o democraţie, dacă ne referim la caracteristica unei democraţii, anume că preşedintele este ales prin votul poporului. În America cel care a câştigat votul poporului a fost Al Gore şi nu Bush, dar totuşi Bush a devenit preşedinte datorită unui sistem electoral*

învechit, de 300 de ani, pentru că diferenţa între ei era de 1.000.000 de voturi. Apoi cred că nici nu contează dacă America controlează sau nu informaţia, din moment ce are armele. Deşi majoritatea oamenilor şi majoritatea americanilor a fost împotriva războiului din Irak, America a atacat totuşi Irakul, în ciuda împotrivirii Naţiunilor Unite. Deci nu mai contează dacă are sau nu monopol informaţional. În acest caz, America nu devine un sistem totalitar?

Stéphane Courtois: Prima problemă este legitimitatea preşedintelui Bush. Faptul că au fost atât de puţine voturi între cei doi candidaţi, nu înseamnă că cel care a câştigat este nelegitim. Primul principiu al democraţiei este că cel care are majoritatea voturilor este ales, chiar dacă câştigă la o mică diferenţă. Vă referiţi apoi la sistemul de vot american, conform căruia preşedintele care a fost ales nu a fost cel care a avut majoritatea voturilor electoratului. Da, dar acesta e sistemul american, şi au mai fost cazuri când un preşedinte a fost ales aşa. Nu trebuie să uitaţi că sistemul de alegere a preşedintelui american este un sistem în două etape. Nu este ales direct de popor. Poporul votează pe marii electori, care apoi îl votează pe preşedinte. Am putea considera că acest sistem nu este democratic, dar atenţie, americanii au de administrat un continent, deci au pus la punct un sistem care să încerce să echilibreze ansamblul acestui continent. Îl putem critica, dar acest sistem funcţionează de 200 de ani. Cred că americanii sunt cei care decid cum îşi aleg preşedintele. Şi de aceea trebuie să le admitem sistemul şi să spunem că preşedintele a fost ales în mod legitim.

Puneţi şi o altă întrebare, aceea a puterii militare. Nu-i nevoie să controlezi informaţia dacă ai puterea militară, aşa e. Dar poate nu e nevoie nici de informaţie dacă ai puterea militară. Pornind de aici, discuţia e total deschisă. A fost legitim ca americanii să intervină în Afganistan sau nu? Apoi în Irak? V-am spus când v-am prezentat ipotezele mele că ele pot fi contestate şi că doar viitorul ne va spune cine a avut dreptate. Nu mai suntem în istorie, istoria e a trecutului. Suntem într-o situaţie actuală care e foarte fierbinte. Fiecare trebuie să

analizeze situaţia în funcţie de propriile criterii şi valori. Dar repet, americanii de la 11 septembrie se consideră în război şi se conduc ca atare. Şi-au desemnat clar inamicii.

Mihaela Bidilică, elevă, Ploieşti: *Dacă revenirea stângii în Europa este o problemă, nu în sensul revenirii unui sistem totalitar, ci în sensul revenirii unui sistem social-democrat? Aş lega această întrebare de articolul 1 din Constituţia Italiei care spune că această ţară este o democraţie populară bazată pe muncă. A doua întrebare este în ce măsură acceptarea conceputului de post-istorie mai poate implica o mişcare totalitară, chiar acea ipotetică mişcare de care aţi vorbit?*

Stéphane Courtois: Un răspuns rapid. Există o carte a lui Fukuyama, „*Sfârşitul istoriei*". Este foarte interesant de văzut cum prăbuşirea sistemului comunist a determinat diferiţi analişti să prezinte diverse interpretări asupra viitorului nostru. Pentru Fukuyama sistemul american era sfârşitul istoriei şi nu se mai putea întâmpla nimic. Eu cred că 11 septembrie 2001 a arătat că se mai pot întâmpla multe. Democraţia, acolo unde există, funcţionează mai mult sau mai puţin bine, dar mai sunt multe state în lume care nu sunt democratice. Deci conflictul între democraţie şi non-democraţie continuă. De cealaltă parte, este faimosul Huntington care a prezentat o altă analiză, spunând că acum intrăm într-un război al civilizaţiilor. Şi, într-o anume măsură, 11 septembrie pare să-i dea dreptate. Am putea avea impresia că a început un război între lumea occidentală şi cea musulmană. Eu nu cred acest lucru. Cred că sunt grupuri revoluţionare care utilizează religia musulmană pentru scopurile lor, dar marea majoritate a musulmanilor nu aspiră decât la două lucruri: să trăiască în pace şi prosperitate şi să-şi practice religia liniştiţi. Din acest punct de vedere, cred că democraţia le poate aduce mai mult decât aceste grupuri revoluţionare. Cred că suntem într-un conflict care s-a declanşat în 1789, între democraţie şi cei care fie nu acceptă democraţia, cum este monarhia de drept divin, fie cred că democraţia este ceva depăşit, cum sunt revoluţionarii. Acest conflict durează de 200 de ani şi va continua.

În ceea ce priveşte a doua întrebare, trebuie spuse foarte clar nişte lucruri. Este o mică diferenţă acum între politica de stânga, social-democrată, şi politica de dreapta. Constrângerile mondiale fac ca orice guvern să fie obligat să facă cam aceleaşi lucruri. Adevărata problemă a Europei este unificarea politică. Adică Europa, care înseamnă mai mult de 400 de milioane de oameni, şi contează ca cea mai importantă putere economică, să devină şi o mare putere politică. Evident, e complicat.

Dumitru Mişin, elev, Chişinău: *Este posibil ca războiul pe care-l duce SUA împotriva terorismului din întreaga lume să declanşeze un război între lumi, cea islamică şi cea creştină? Sau acest lucru se poate întâmpla numai datorită grupurilor fundamentaliste revoluţionare?*

Stéphane Courtois: Repet, personal nu cred că este un război al civilizaţilor, nu cred că există un război între religii. În Franţa sunt 5 milioane de musulmani practicanţi. Guvernul e pe cale să oficializeze existenţa lor pentru că, după cum ştiţi, una din problemele lumii musulmane este că nu există un Vatican musulman, nu putem vorbi de o biserică centralizată musulmană. În Franţa există legi clare care stabilesc relaţiile dintre guvern şi comunităţile religioase. Există reprezentanţi oficiali ai catolicilor, ai protestanţilor, ai evreilor, şi acum guvernul vrea să existe şi reprezentanţi oficiali ai musulmanilor. Deci nu cred că am intrat într-un război al civilizaţiilor sau al religiilor. Din contră, e posibil ca grupuri revoluţionare islamiste să devină fie prea puternice, fie să profite de o situaţie pentru a declanşa o mişcare catastrofală. Ştiţi că bolşevicii în 1917 erau doar câteva mii şi nu erau deloc puternici, doar că celelalte grupări erau mult mai slabe şi au profitat – acesta e geniul lui Lenin – de o situaţie care le era foarte favorabilă. De aceea cred că e urgent ca puteri ca Statele Unite să conştientizeze aceste probleme. Vă semnalez că felul în care funcţionează aceste grupuri islamice seamănă cu maniera în care funcţionau grupurile comuniste. Este o mişcare mondială, care vrea expansiunea mondială a islamismului, care organizează grupuri

internaţionale – sunt algerieni, turci, pakistanezi, afgani – aşa cum erau şi grupurile de luptători din Spania în timpul războiului. Acele brigăzi internaţionale, care ne-au fost întotdeauna prezentate într-o manieră foarte romantică, dar ale căror arhive se află la Moscova, erau strict o armată comunistă internaţională care venise să intervină într-o ţară străină unde nu avea ce căuta. Văd deci analogii şi similitudini care-mi trezesc atenţia. Seamănă mult cu ceea ce am văzut deja.

Voce de elev din sală: *Ce părere aveţi despre conservarea lui Lenin? Înseamnă că partizanii comunismului îşi păstrează speranţa revenirii comunismului? Şi dacă aţi vizitat mausoleul, ce ne puteţi spune despre sentimentele pe care le-aţi simţit în faţa întemeietorului acestui sistem totalitar?*

Stéphane Courtois: Este o întrebare serioasă. De exemplu, în Franţa în timpul grevelor de luna trecută, în toate defilările greviştii ridicau pumnul şi cântau *Internaţionala*. Evident, pentru francezi *Internaţionala* nu are semnificaţia pe care ar putea să o aibă pentru români. Spre exemplu, mulţi dintre grevişti poartă însemnele cu secera şi ciocanul, dar nu înţeleg că pentru milioane de oameni secera şi ciocanul sunt semnele opresiunii, că în numele acestor însemne milioane de oameni au fost ucişi. Bineînţeles, aşa cum am mai spus, suntem în democraţie şi fiecare poate să se plimbe cu însemnele pe care le doreşte, singura problemă e că dacă vă plimbaţi la Paris cu o cruce încârligată o să fiţi închişi, dacă vă plimbaţi cu secera şi ciocanul veţi fi chiar aplaudaţi. Deci nu se pune problema să-i împiedici pe oameni prin legi să facă anumite lucruri, ci să le explici ce înseamnă aceste lucruri. Cei mai mulţi dintre occidentali nu înţeleg. În Est este altceva, oamenii înţeleg, secera şi ciocanul aici chiar înseamnă ceva.

În ceea ce priveşte mausoleul lui Lenin... grea problemă. În privinţa mumiei lui Stalin, acest lucru a fost rezolvat. Mumia a fost distrusă, arsă şi aruncată. În ceea ce priveşte mumia lui Lenin, ceea ce e total stupefiant, ea

este tot în mausoleul din Kremlin şi sunt încă mii de turişti care vin acolo. Este aproape suprarealist. Vă imaginaţi că ar exista undeva mumia lui Hitler şi că oamenii s-ar duce să o viziteze? Ar fi un enorm scandal. Problema este că, dacă vă duceţi în Rusia, nu veţi mai vedea statui ale lui Stalin, dar peste tot există statui ale lui Lenin, şi, mai mult decât atât, la Sankt Petersburg, într-o mare piaţă, aproape de sediului fostului KGB, este o imensă statuie a lui Djerjinski, care a fost fondatorul CEKA, al poliţiei politice. Mai rău, aceeaşi statuie s-ar putea afla în faţă la Lublianka, sediul KGB din Moscova. A fost luată de acolo după 1991, dar acum câteva luni primarul Moscovei a propus să fie repusă pe soclu, ceea ce a provocat proteste, dar primarul a declarat că ar putea fi repusă doar din motive estetice. Dar vă imaginaţi că în Germania de azi cineva ar putea repune o statuie a lui Himmler, şeful SS, pentru raţiuni estetice? Nu cred.

COMPROMISURILE AU CANGRENAT SOCIETATEA", CONVORBIRE CU RADU PORTOCALĂ, 1999*

Radu Portocală: *În luna iulie (1999, n. ed.), aţi participat la simpozionul anual al Memorialului Sighet. Cu ce impresii aţi revenit din această călătorie şi ce părere aveţi despre iniţiativa Fundaţiei Academia Civică de a crea un loc de memorie pentru victimele comunismului?*

Stéphane Courtois: Sosind la Sighet, am avut o mare surpriză. Nu mă aşteptam să găsesc într-o provincie românească îndepărtată un loc atât de interesant, atât de bine organizat. Memorialul în sine este foarte impresionant. Am putut vizita, însoţit de Maria Brătianu, o expoziţie consacrată familiei ei, şi, în special, tatălui ei, istoricul Gheorghe Brătianu. Am întâlnit acolo foşti deţinuţi,

* *Interviu reprodus din revista "Revers", Paris, nr. 1/1999, cu amabila permisiune a domnului Radu Portocală*

am discutat îndelung cu ei, chiar în celulele unde fuseseră închişi. Am avut, în acel loc, un sentiment de proximitate cu trecutul, cu tragedia şi suferinţa în toată dimensiunea ei istorică. În fiecare celulă sunt organizate mici expoziţii, foarte bine concepute, foarte pedagogice. M-a impresionat, de asemeni, calitatea muncii depuse, atmosfera creată în închisoare, în spaţiul de reculegere. Vizitatorul parcurge întâi o sală rotundă, unde soarele desenează o cruce pe sol, apoi curtea cu remarcabilul ei ansamblu sculptural. În acest loc de istorie şi de evocare, simpozionul este o altă realizare importantă. Am putut urmări o parte din lucrări, comunicările invitaţilor – cu toţii profesionişti de nivel înalt în domeniul lor. Desigur, erau mulţi străini, ceea ce e foarte important: americani, englezi, germani, mulţi ruşi, dar nu şi francezi...

Radu Portocală: *Aveţi, deci, impresia că această iniţiativă îşi poate atinge scopul, acela de a deveni un loc de amintire şi, în acelaşi timp, un centru internaţional de studiu al comunismului?*

Stéphane Courtois: Graţie numeroaselor traduceri ale *Cărţii negre a comunismului*, călătoresc mult în Europa de Est. Nu am descoperit în vreo altă ţară ex-comunistă iniţiative de amploarea celei de la Sighet. Există, evident, iniţiative înrudite, dar care, pentru moment, sunt departe de a atinge calitatea a ceea ce s-a făcut la Sighet. Acum două săptămâni, de pildă, am participat la Sofia, la inaugurarea unei capele în memoria victimelor comunismului şi a unui monument pe care au fost deja gravate numele a 7500 de victime. O foarte bună iniţiativă, dar care nu are caracterul complex al Memorialului de la Sighet, cu dimensiunea lui istorică şi ştiinţifică.

Radu Portocală: *Credeţi că ar putea exista o coordonare, în Est dar şi în Vest, a acestor manifestaţii, a acestor tentative de restaurare a memoriei?*

Stéphane Courtois: În ce priveşte ţările din Est, constat că se lucrează mult în domeniul tragediei comuniste, al terorii. În România, în afară de Sighet, aş putea să citez colecţia „Procesul comunismului" a Editurii Humanitas. Am vorbit despre iniţiativa de la Sofia. În Slovenia, după publicarea *Cărţii negre*, a apărut o culegere de 850 de pagini de studii şi documente despre fenomenul totalitar în această ţară. În Polonia se lucrează intens în diverse grupuri de studiu. În Ungaria există „Institutul '56" de la Budapesta. Cât despre Germania, cunoaştem foarte bine faimoasa Comisie Gauck. În Cehia n-am avut impresia că ar fi prea multe iniţiative, dar, totuşi, preşedintele republicii se numeşte Václav Havel, ceea ce e grăitor. În Slovacia, lansarea *Cărţii negre* a avut loc în localurile Ministerului Justiţiei, în prezenţa ministrului, care e un fost opozant. La Moscova există Asociaţia „Memorial". Dar persoanele implicate în aceste proiecte, care lucrează foarte serios, nu se cunosc între ele. Pentru moment, fiecare lucrează pe cont propriu. Mi se pare, deci, că este indispensabil să existe o coordonare, oricât de redusă, pentru a crea o colaborare în acest domeniu, astfel încât tragedia comunistă din Europa de Est să devină un subiect central în funcţionarea viitoare a acestor societăţi. Căci, după cum am afirmat deseori, o societate nu poate trăi cu cadavre ascunse în dulapuri. Chiar dacă le ascundem pentru a nu le vedea, mirosul sfârşeşte prin a otrăvi atmosfera. Un exemplu simptomatic: în Slovenia s-a început acum câteva luni construirea unei autostrăzi împrejurul capitalei şi, încă din primele zile, au fost descoperite gropi comune; acum, pe măsură ce lucrul progresează, sunt descoperite altele. Toate aceste lucruri nu pot fi ascunse.

Cred, deci, în necesitatea unei coordonări, care ar putea începe, simplu, sub forma unui colocviu anual, unde să se întâlnească şi să se cunoască toţi cercetătorii. Fiecare ar trebui să ştie ce fac ceilalţi. Iar Memorialul de la Sighet ar trebui luat ca model. Cred că ar fi important ca un astfel de loc să existe în fiecare ţară ex-comunistă.

Cât despre Occident, greutăţile sunt mai mari. Constat, pentru moment, că, prin intermediul *Cărţii negre*, tragedia comunistă din Est începe să fie conştientizată, dar, în acelaşi timp, observ un blocaj, o jenă generală. Se

pun întrebări de genul: e oare bine să vorbim despre asta?, nu cumva se exagerează? etc. Apoi, o întreagă categorie de persoane – comuniştii, stângiştii – nu vor să fie abordat acest subiect.

Radu Portocală: *Cartea Dumneavoastră a înregistrat unele reacţii destul de răuvoitoare. Cât despre Sighet, s-a scris în Occident că, printre victime, s-ar număra oameni politici dinainte de război a căror memoriei nu merită să fie onorată...*

Stéphane Courtois: E clar că anumite persoane au decis să încerce împiedicarea acestor iniţiative. Dar nu cred că vor reuşi. Memorialul de la Sighet a fost calomniat în Franţa, în unele ziare, de către persoane cu totul neserioase care nu şi-au dat nici măcar osteneala de a se duce la Sighet pentru a vedea despre ce scriu. E stupefiant!

În privinţa victimelor, voi da un exemplu care mi se pare foarte interesant. Acum câteva zile, am întâlnit la Ljubljana pe mai toţi cercetătorii Institutului de Istorie. Câţiva dintre ei au luat o decizie pe cât de interesantă, pe atât de importantă: constituirea, pe baza arhivelor, a unei liste complete a tuturor morţilor – subliniez: a tuturor morţilor –, inclusiv cei care sunt consideraţi fascişti sau colaboratori, şi aceasta în vederea realizării unui Memorial. În timpul războiului, situaţia din Slovenia a fost foarte complicată: erau, desigur, slovenii, dar şi italienii, era mişcarea de rezistenţă naţionalistă, mişcarea de rezistenţă titistă, etc. Pentru o regiunea atât de mică, cu un milion şi jumătate de locuitori, ei estimează numărul morţilor la 50-60.000, dintre care mulţi după eliberare. Memorialul pe care vor să-l creeze va comporta o listă completă cu numele, prenumele, datele de naştere şi de dispariţie a tuturor persoanelor care au fost omorâte, fără a face o distincţie între ele. Mi se pare foarte important, pentru că intrăm astfel în domeniul studiului istoric, după imaginea Memorialului creat în Franţa de evrei. Cred că aceasta poate permite naţiunilor mici, deşirate de trecut, să găsească o anume seninătate, un loc de reconciliere.

Radu Portocală: *Putem oare spera că procesul comunismului va avea loc într-o zi? Pentru moment, e ciudat să constatăm că tocmai Occidentul e ostil acestei idei.*

Stéphane Courtois: Chestiunea procesului comunismului este dificilă, în primul rând, din punct de vedere juridic. Dacă vrem să organizăm un proces ca la Nürnberg, trebuie respectate anumite forme: trebuie să avem acuzaţi în carne şi oase, indivizi reali; trebuie, de asemenea, să putem dovedi că aceşti indivizi au fost responsabili de torturi şi omoruri. Nu e un lucru uşor, pur şi simplu pentru că ştim că perioada cea mai intensă de teroare în regimurile comuniste s-a desfăşurat în anii 1945-1955, ceea ce înseamnă că mulţi dintre responsabili au dispărut între timp. La Nürnberg, aveam la îndemână un număr important de înalţi responsabili, aveam toate arhivele, aveam victimele şi probele. Erau, deci, reunite elementele tehnice indispensabile pentru desfăşurarea unui proces. Astăzi, în ţările de Est, organizarea unui astfel de proces ar fi, din acest punct de vedere, mult mai anevoioasă. Şi, bineînţeles (cum este cazul în Polonia unde se discută despre un eventual proces al lui Jaruzelski), intră în joc miza politică a organizării sau ne-organizării acestor procese.

Radu Portocală: *Într-adevăr, amândouă posibilităţile au un caracter politic foarte accentuat.*

Stéphane Courtois: Aşa este. În Polonia, de pildă, un om de importanţa lui Adam Michnik a adoptat prin ziarul său, *Gazeta Wyborcza*, o atitudine defavorabilă proceselor. Michnik pare a întreţine bune relaţii personale cu Jaruzelski, ceea ce creează multe probleme printre foştii lui prieteni din *Solidarnosc*, din perioada clandestinităţii. În luna mai, pentru a zecea aniversare a *Gazetei Wyborcza*, Michnik a organizat un mare colocviu despre ieşirea din comunism la care l-a invitat oficial pe Jaruzelski. În consecinţă, Lech Walesa, care trebuia să inaugureze

colocviul, n-a venit. Asta ne arată că până şi în Polonia, ieşită din comunism şi cu rezultate economice bune, chestiunea bilanţului comunismului sau cea a judecării lui rămâne foarte controversată.

Radu Portocală: *Dacă lăsăm de o parte aspectul politic al acestor procese, rămâne totuşi aspectul penal: avem de-a face cu criminali care au omorât cu propriile lor mâini şi care trebuie pedepsiţi ca orice alţi criminali. Altminteri, riscăm o ruptură în cadrul Justiţiei.*

Stéphane Courtois: Da, sunt de acord cu faptul că orice torţionar, orice persoană responsabilă de omor ar trebui să fie judecată – cu drepturi de apărare, desigur, dar şi cu drepturi pentru acuzare. Şi, dacă acest lucru nu se produce, înseamnă că, undeva, există o dificultate. O dificultate despre care cred că este, în primul rând, politică. Aceasta dovedeşte, de asemenea, că, în multe ţări din Est, decomunizarea nu a avut loc. Comparând cu Nürnberg, constatăm că, atunci, situaţia era mult mai clară: exista un învingător şi un învins, iar acesta din urmă suferise nu numai o zdrobitoare înfrângere militară, ci şi una politică. Învingătorii puteau, aşadar, să-şi impună valorile, iar organizarea procesului de la Nürnberg era un simbol al victoriei lor. Sigur, operaţia era viciată la bază deoarece printre învingătorii care afirmau valori umane se afla un regim care practicase, el însuşi, crimele contra umanităţii şi genocidul chiar înaintea naziştilor. În situaţia actuală, lucrurile sunt mult mai puţin clare. Toată lumea proclamă înfrângerea comunismului, ceea ce nu este exact. Comunismul s-a prăbuşit singur, a implodat. Dacă ar fi fost învins, cum se spune, am fi văzut limpede învingătorii. Ori, nu-i vedem!

Ceea ce mă uimeşte cel mai mult de când am început să călătoresc în Est pentru prezentarea *Cărţii negre,* este faptul că, până şi în ţările unde s-ar putea crede într-o completă eradicare a comunismului, putem constata că lucrurile nu stau chiar aşa. Unele echipe comuniste au fost învinse, dar, adesea, ele au fost înlocuite cu altele – cum a fost cazul în România, în Bulgaria, în Iugoslavia. Chiar în Polonia, unde s-ar putea crede că Solidarnosc şi

Walesa sunt marii învingători, constatăm existenţa unei stângi neo-comuniste bine instalată, puternică, capabilă să influenţeze situaţia. Cred că marea problemă rezidă în conştientizarea faptului că nu am asistat la o reală înfrângere a comunismului, în sensul în care câştigătorii îşi impun valorile, iar cele ale învinsului dispar.

Radu Portocală: *Putem vorbi, mai degrabă, de o prăbuşire instituţională – fără să uităm, totuşi, China şi celelalte ţări care trăiesc în regimul comunist! – ceea ce nu reprezintă o victorie ideologică a Occidentului. Ideea comunistă supravieţuieşte şi pare chiar a prospera.*

Stéphane Courtois: Absolut. După un prim moment de euforie, când s-a crezut în moartea comunismului, ne dăm seama că n-am asistat decât la prăbuşirea regimurilor. În plus, anticipând ce avea să se întâmple, ele au luat măsuri precise pentru a-şi asigura o anumită formă de supravieţuire. Au fost pregătite echipe de substituire care au eliminat vechile echipe – cum s-a întâmplat în România şi Bulgaria, sau cum s-a încercat în RDG (unde, conform arhivelor, Moscova intenţiona să-l înlocuiască pe Honecker cu Markus Wolf, fostul şef al serviciului de spionaj est-german). Comuniştii nu sunt naivi: ei ştiau că lucrurile mergeau prost, ştiau că unele echipe conducătoare erau complet uzate, şi au înţeles că acestea trebuiau înlocuite. În acest fel, ei au reuşit, pe de o parte, să menţină în activitate celule de buni comunişti, şi, pe de altă parte, au promovat o nouă imagine a sistemului. Dar, în special, ei au izbutit să pună deoparte mulţi bani – ceea ce, în politică, e esenţial. Călătorind în Est, am înţeles că au fost constituite rezerve băneşti importante, cu care comuniştii puteau face multe lucruri…

***Radu Portocală**: Cele ce spuneţi explică faptul că, astăzi, încă, în Occident, anti-comunismul e considerat ca o boală ruşinoasă.*

Stéphane Courtois: Acest lucru m-a uimit încă din 1993-1994, adică înainte de publicarea *Cărţii negre.* În acel moment, am simţit că o bună parte din stânga franceză era extrem de crispată în ceea ce priveşte chestiunea comunistă. Persoane pe care le cunoşteam bine, ca, de pildă, o serie de istorici cu care lucram de ani de zile, s-au repliat dintr-o dată pe poziţii anterioare, pe poziţii mult mai sectare decât cele pe care se aflaseră în anii 1989-1991. Aceasta se explică prin conjuncţia a trei factori. În primul rând, am asistat la prăbuşirea URSS, în 1991, ceea ce pentru mulţi oameni de stânga – chiar pentru cei care părăsiseră partidul comunist – însemna un şoc de neimaginat. Faptul că drapelul roşu nu mai flutura deasupra Kremlinului (chiar dacă rămăsese steaua roşie), că se discuta scoaterea lui Lenin din mausoleu, că în Est se instalau reprezentanţii capitalismului, însemna, pentru ei, un traumatism. Un al doilea traumatism a fost deschiderea unor arhive la Moscova. Mulţi dintre ex-comunişti au fost tulburaţi la gândul că aceste arhive ar putea conţine documente despre ei înşişi, sau despre apropiaţii lor. În sfârşit, în 1993, stânga franceză suferea o înfrângere electorală fără precedent. Am simţit limpede crisparea despre care vă vorbesc în propria mea revistă, Communisme, unde o parte din comitetul de redacţie a fost cuprins de furie fiindcă începuserăm să publicăm documente găsite în arhivele de la Moscova. Au încercat fie să acapareze conducerea revistei, fie să o saboteze. În cele din urmă, o treime dintre ei a părăsit redacţia. Am trăit atunci o criză majoră, care m-a uluit. Crezusem că prăbuşirea URSS şi deschiderea arhivelor însemnau că problema comunistă era încheiată, că avusese loc o victorie a democraţiei şi o înfrângere a comunismului, că puteam reîncepe lucrul pe baze clare. Crezusem că nu mai exista nici o miză. Mă înşelam. Nu înţelesesem nimic. Ceea ce se producea era contrariul a ce mă aşteptasem: prăbuşirea sistemului, deschiderea arhivelor, toate acestea au provocat o extraordinară reactivare a nostalgiei comuniste. De altfel, la alegerile din 1997, în Franţa, spre surpriza generală, stânga a devenit triumfătoare – o stângă pluralã, cum spune primul nostru ministru. Dar când un socialist vorbeşte despre stânga plurală, ştim că aceasta include şi comuniştii, şi stângiştii troţkişti, cu diferitele lor organizaţii,

extrem de activi. Îi vedem azi triumfând în presă, în universităţi, în sindicate. Vedem formidabila reactivare a anti-americanismului – ceea ce e cu atât mai absurd cu cât ştim din arhivele sovietice că dacă, în 1944-1945, nu ar fi fost americanii şi bomba lor atomică, diviziile sovietice ar fi ajuns până la Paris.

Radu Portocală: *Reactivarea nostalgiei comuniste în Occident este însoţită, în ţările din Est, de o supravieţuire a cadrelor şi o persistenţă a metodelor...*

Stéphane Courtois: Am fost foarte surprins, aflându-mă la Sighet, să constat că această importantă manifestare, la care participau mulţi străini, n-a avut practic nici un ecou la televiziunea naţională. Am văzut reporteri care m-au filmat, au filmat şi alte persoane, iar apoi, seara, pe ecrane, nimic. Când am întrebat ce se întâmplă, ni s-a răspuns de la Bucureşti că avuseseră prea multe materiale şi nu ştiuseră ce să aleagă! Răspunsuri dilatorii, pe care le cunoaştem bine. La Sofia, vice-preşedintele Republicii era prezent la lansarea Cărţii negre – ceea ce e un semnal important – dar, în schimb, cartea fiind epuizată în două zile, editoarea n-a putut să publice o a doua ediţie, fiindcă maşinile tipografului erau „în pană". Spre deosebire de nazism, constatăm din nou această persistenţă a mentalităţilor în ţările ex-comuniste, ca şi cum n-ar exista nici învins, nici învingător. Iar rezultatul e că victimele şi călăii sunt puşi la acelaşi nivel.

Radu Portocală: *Această confuzie morală subminează azi ţările din Est... Aş vrea să vorbim puţin despre arhive, pe care le evocaţi frecvent. Se spune că ele au fost integral deschise, că pot fi consultate liber. Din câte ştiu, însă, lucrurile nu stau chiar aşa.*

Stéphane Courtois: Arhivele nu au fost integral deschise. Multe dintre ele sunt de negăsit, multe dosare au dispărut. Există şi arhive care sunt închise în mod oficial, cum ar fi arhivele lui Stalin sau cele ale KGB-ului. Evident, ne aflăm abia la începutul cercetărilor. Un exemplu uimitor: vice-preşedintele Bulgariei, un fost opozant care a fost închis într-un lagăr, nu poate să-şi consulte propriul dosar pentru că acesta „nu poate fi găsit"! Este un exemplu de blocaj, datorat zecilor de ani de regim comunist. Compromisurile făcute de sute de mii de persoane cu acest sistem au cangrenat societatea. Deci, fiecare caută să-şi ascundă trecutul. Dar o societate nu poate funcţiona în aceste condiţii. Dacă, în Franţa, colaboratorii şi denunţătorii n-ar fi fost sancţionaţi la sfârşitul războiului, cred că am fi sfârşit prin a avea un război civil, cu răzbunări şi execuţii sumare.

Radu Portocală: *Franţa şi-a făcut la timp epurarea, dar acum ea e circumspectă în privinţa epurărilor în Est... Dar revin la arhive: nu vă temeţi, în calitate de cercetător, de istoric, că, după atâţia ani, unele dintre ele ar putea fi „traficate"? Şi aceasta în ambele sensuri: fie pentru a inocenta pe unii, fie pentru a murdări pe alţii...*

Stéphane Courtois: Există arhive care se află în mâini bune, din care nu cred că vor fi eliminate unele documente, după cum nu cred că altele vor fi falsificate. Mă gândesc, de pildă, la arhivele Kominternului, la Moscova, care sunt foarte bine conservate. În alte cazuri, lucrurile sunt mai puţin evidente. Mă tem că atunci când vor fi deschise arhivele KGB-ului, vom vedea că lipsesc multe dosare. În 1991-1992, câţiva cercetători au putut intra în aceste arhive, dar n-au găsit dosarul Soljeniţîn, ceea ce e anormal dacă ne gândim că el ocupa rafturi întregi. Aceasta înseamnă că anumite documente au fost ascunse, dacă nu chiar distruse. În Bulgaria mi s-a vorbit despre riscul manipulării arhivelor în funcţie de mizele politice. Este un risc evident şi de aceea e atât de important să se decidă deschiderea arhivelor sub controlul unor comisii de istorici, cum s-a făcut în Germania şi în Polonia.

Radu Portocală: *În România, deschiderea arhivelor se împiedică de două argumente: în primul rând, sunt evocate dramele pe care le-ar produce anumite revelaţii; în al doilea rând, SRI-ul afirmă, prin intermediul directorului său, că accesul la dosare ar pune în pericol existenţa Serviciului şi ţara însăşi ar fi destabilizată!*

Stéphane Courtois: E adevărat că deschiderea arhivelor poate provoca drame, dar e vorba de mini-drame în comparaţie cu tragediile care se află închise în dosare. Întâi de toate, aceste dosare nu se referă la ansamblul populaţiei. Apoi, nimeni nu este obligat să le consulte. În RDG, arhivele STASI au revelat că 700.000 de persoane erau repertoriate ca informatori, ceea ce e enorm. Oricine avea deci în preajma sa un informator. Dar dacă cineva nu vrea să ştie cine denunţa în anturajul său, poate să nu-şi consulte dosarul. Totuşi, trebuie ieşit din anumite situaţii ambigue şi trebuie stabilită o ierarhie a dramelor. În altă ordine de idei, nu trebuie acceptată logica potrivit căreia persoane apropiate care au denunţat trebuie protejate. Fiecare trebuie să dea socoteală în faţa justiţiei de cele ce a făcut. Cât despre faptul că deschiderea arhivelor ar putea periclita existenţa unui guvern, sau chiar a unei ţări, am putea deduce că acest guvern nu e prea solid, că nu are o reală legitimitate, sau că este constituit în întregime din spioni. Dacă un guvern se teme că arhivele ar putea scoate la iveală adevăruri despre membrii săi, atunci, cu atât mai mult, aceste arhive trebuie deschise, pentru că un guvern trebuie să fie transparent dacă nu vrem să cădem în vechiul sistem totalitar. Dacă autorităţile române nu au nimic de ascuns, nu văd de ce s-ar teme de deschiderea arhivelor. În schimb, dacă ele decid să menţină arhivele închise, înseamnă că anumite lucruri nu pot fi date în vileag, ceea ce e supărător nu numai pentru români, ci şi pentru străini.

Radu Portocală: *În legătură cu aceasta, e interesant faptul că, până nu demult, s-a insistat ca dosarele diplomaţilor şi ale ierarhiei bisericeşti să rămână închise.*

Stéphane Courtois: Iată o ipocrizie absurdă! Orice cercetător al lumii comuniste ştie că ambasadele sovietice au fost, de la bun început, compuse exclusiv din agenţi ai serviciilor secrete, şi că acest exemplu a fost urmat de toate ţările comuniste. Dispunem de numeroase mărturii în acest sens, o parte din ele provenind de la diplomaţi care au trecut în Vest. Înţeleg că aceasta îi poate deranja pe cei interesaţi, dar de ce nu s-ar proceda ca în Occident, unde nu am ezitat să ne analizăm greşelile, unde mulţi au fost acuzaţi, şi unde fiecare a sfârşit prin a-şi asuma propria istorie?! E un mod democratic de a proceda, care nu slăbeşte democraţia, ci, dimpotrivă, o întăreşte. Dacă în România există blocaje de acest tip, avem dovada că vechiul mod de gândire încă mai funcţionează: unele persoane sunt de neatins, iar cetăţenii nu au dreptul să ştie tot pentru că nu sunt destul de maturi pentru a înţelege. Acestea nu sunt principii democratice!

Pe de altă parte, dacă ierarhia bisericească e parţial compromisă, e bine ca acest lucru să fie spus. Clerul este un fragment important al conştiinţei naţionale, al moralei naţionale. Faptul că unii dintre membrii săi au colaborat cu vechiul regim e grav.

Dacă nici acum, după prăbuşirea regimurilor comuniste, nu putem aplica acel glasnost propus de Gorbaciov, putem să ne îngrijorăm.

Radu Portocală: *Pentru a încheia, ce pronostic se poate face pentru evoluţia viitoare a comunismului?*

Stéphane Courtois: În ce mă priveşte, cred că sistemul instituţional comunist, cel creat de Lenin în 1917, e mort. Nu cred că acest sistem ar putea continua, chiar dacă unele resturi ale sale încă mai mişcă. Toate lucrările istorice, toate mărturiile indică agonia şi sfârşitul acestui fenomen istoric.

În schimb, două lucruri subzistă. Pe de o parte, ideea comunistă, care a apărut mult înaintea lui Lenin, mult înaintea lui Marx, şi care e veche de 2.000 de ani, dacă nu şi mai mult – ideea unei societăţi egalitare, perfecte.

Această idee atrage încă şi – aş putea spune chiar că, în măsura în care nu mai e handicapată de existenţa unui sistem catastrofal care să o revendice ca sursă – ea prosperă din nou. Pe de altă parte, se pune chestiunea supravieţuirii unor fragmente ale sistemului comunist, la diversele nivele ale societăţilor, ca nişte metastaze. Anumite persoane au un interes în această supravieţuire: sistemul le-a format mentalităţile, procesele trebuie evitate, banii luaţi din sertarele statului sau ale partidului trebuie păstraţi. Observăm, deci, că unii comunişti păstrează o anume putere şi profită de aceşti bani; vedem călăi care continuă să trăiască liniştiţi în timp ce victimele lor au o mulţime de dificultăţi. Ne aflăm într-o situaţie tulbure care ar trebui limpezită la trei nivele: la nivelul victimelor, prin iniţiative structurate cum e cea de la Sighet; la nivelul istoricilor şi al cercetătorilor care caută să stabilească adevărul despre tragedia comunistă; la nivelul politic, deoarece această chestiune este cu precădere politică – în sensul nobil al cuvântului –, adică ea priveşte viaţa cetăţii în ansamblul ei. Oamenii politici sunt cei cărora le revine sarcina să ia decizii, să spună dacă noul stat democratic va onora sau nu memoria morţilor comunismului, dacă se va institui sau nu o zi dedicată amintirii lor. Acestea sunt măsuri politice care, în Occident, au fost luate fără ambiguităţi în legătură cu tragediile pe care le-am trăit în perioada nazistă. Nu înţeleg de ce nu s-ar putea face acelaşi lucru în ţările care au trăit tragedia comunistă. Ar fi normal, cred, ca România să onoreze personalităţile din trecut care au fost asasinate de comunişti. Au fost oameni care s-au opus categoric dictaturii, plătind acest curaj cu preţul vieţii. Ei ar trebui pomeniţi în cărţile de istorie şi în manualele şcolare. Din păcate, constat că, în acest domeniu, nu se face decât prea puţin....

„Ne confruntăm cu un nou totalitarism fundamentalist islamic”, convorbire cu Andrei Brezianu, 2003*

Totalitarismul comunist rămâne foarte prezent în lume

Andrei Brezianu: *Ca deschidere pentru dialogul nostru, câteva cuvinte despre cum au evoluat lucrurile aici, la Şcoala de Vară de la Sighet, condusă şi anul acesta de dumneavoastră.*

Stéphane Courtois: Am impresia că din an în an lucrurile se îmbunătăţesc la toate nivelurile: la nivelul organizării, pentru că este o organizare masivă, e vorba de găzduirea oaspeţilor mai bine de o săptămână – acest lucru nu e atât de simplu –, apoi de organizarea programului şcolii, de selecţia tinerilor cursanţi, care sunt cu totul remarcabili şi din care aproape un sfert au venit

* *Şcoala de Vară de la Sighet, 7-15 Iulie 2003, interviu publicat în revista "22"*

din R. Moldova: iată o noutate faţă de anul trecut şi acest lucru este extrem de interesant pentru că schimbă puţin climatul discuţiilor. Numai lucruri bune şi să sperăm că ele vor continua.

Andrei Brezianu: „Despre actualitatea fenomenului totalitar" *este titlul prelegerii pe care aţi prezentat-o; în ce sens actualitate?*

Stéphane Courtois: Putem vorbi de actualitate în contexte diverse. Să ne amintim de dictonul ce spune: puterea tinde să corupă; puterea absolută tinde să facă acelaşi lucru la modul absolut. Este o maximă pe care trebuie să ne-o amintim deseori.

Actualitatea fenomenului totalitar poate fi examinată destul de uşor. Am avut, până-n 1945, trei totalitarisme: comunismul, nazismul şi fascismul italian. Nazismul şi fascismul italian au fost înlăturate cu forţa militară şi aş putea spune foarte corect că actualitatea lor este aproape nulă astăzi. Nu există practic o mişcare neo-nazistă în Germania, Germania a devenit o forţă democratică. În Italia există o mişcare pe care o numim neo-fascistă, dar care şi-a schimbat total structura şi personalul, devenind un partid democratic care participă la guvernare. Aşadar, tind să cred că actualitatea acestor două totalitarisme este astăzi foarte slabă, poate mai puţin atunci când acestea sunt agitate puternic de oameni interesaţi anume de eventuale manifestări ale prezenţei lor.

Totalitarismul comunist, din contra, rămâne foarte prezent. Trebuie să nu uităm că există fără îndoială cel puţin 1,5 miliarde de oameni care continuă să trăiască sub puterea absolută reprezentată de comunism: chinezii, nord-coreenii, vietnamezii, cubanezii etc. Aceasta este deja o primă realitate fundamentală prezentă în istoria mondială, pentru că e de-ajuns să deschizi televizorul ca să afli, de exemplu – cum s-a întâmplat de curând –, că trei jurnalişti occidentali sunt arestaţi sau condamnaţi la 15 ani de închisoare etc. Eveniment recent. Ei au fost eliberaţi doar pentru că s-au făcut presiuni, dar sistemul este încă acolo.

De democraţie în China nu se poate vorbi. În ciuda unor elemente capitaliste, China nu a ieşit de sub regimul comunist. Există mai departe un partid unic comunist care conduce 1,3 miliarde de oameni. Nu mai vorbesc de Coreea de Nord, unde sistemul totalitar de stat este în stare aproape pură; sau de Cuba unde lucrurile nu stau câtuşi de puţin mai bine. Fiecare a putut vedea nu demult cum i-a tratat Castro pe acei disidenţi şi pe cei câţiva tineri nefericiţi care au vrut să fugă cu un vapor şi care au fost împuşcaţi fără proces.

Aşadar, există încă o foarte puternică actualitate a totalitarismului comunist de stânga.

Tendinţe totalitare există şi în ţările democratice

Andrei Brezianu: *Mai există şi alte înfăţişări ale actualităţii despre care vorbim?*

Stéphane Courtois: Da, mai există o problemă în ţările unde în principiu acest totalitarism comunist a dispărut sau a fost descăunat: persistenţa fenomenului prin structuri, prin indivizi, prin ceea ce transpare sub formă de ideologie reziduală. În acest caz situaţiile sunt variate.

Dacă luăm, de exemplu, Franţa care este o ţară democratică de mult timp, aş reaminti că la ultimele alegeri din 2002 a existat un candidat comunist ortodox, trei candidaţi troţkişti, un candidat ecologist (ştim bine că printre ei sunt maoişti) şi chiar în partidul socialist există o ramură de extremă dreapta. Deci, în Franţa, putem măsura la un nivel electoral – mergând până spre 17% – pe cei care se pronunţă deschis pentru candidaţii comunişti, care nu-şi ascund opiniile, care invocă Revoluţia, care cântă *Internaţionala* şi defilează cu steaguri roşii, care-l glorifică pe Lenin şi care, de fapt, reprezintă mici nuclee de mişcare spre o putere de tip absolut, totalitar. Şi toate astea într-o societate democratică.

Iată deci primul tip de probleme pe care le găsim într-o seamă de ţări, în Spania, în Italia, în Grecia. Să ne oprim la Grecia unde, nu de foarte mult timp, un grup terorist comunist, care acţiona de 20 de ani, a ucis nişte oameni. Ciudat este faptul că nici în ţările democratice occidentale nu există o repudiere absolută, condamnând în egală măsură toate totalitarismele. Aceasta dovedeşte persistenţa acestui tip de raport de forţe pe care comuniştii l-au stabilit în ceea ce eu aş numi „câmpul intelectual", câmpul ideologic, câmpul politic, un raport de forţe considerabil, care se micşorează incontestabil în fiecare an, dar care rămâne persistent ca forţă reziduală, undeva acolo.

Să trecem însă la ţările unde, din nefericire, comunismul persistă încă puternic. În România a existat un fel de fals-adevărată revoluţie în 1989, organizată de oamenii Securităţii, de comuniştii apropiaţi de Moscova etc. şi care, în final, după o serie de manevre foarte abile, au reuşit să preia puterea şi să se facă efectiv aleşi. Ceea ce e, cred eu, foarte grav pentru că, din nefericire, chiar dacă mulţi dintre alegători n-au votat cu ei, există un soi de legitimitate. În tot cazul, pentru guvernele din străinătate, există legitimitate.

Aşadar, cu toate problemele, există un anumit număr de structuri care rămân pe poziţie, un anumit număr de oameni mereu la putere – nu spun cine, dar fiecare va înţelege despre cine e vorba – şi mai e, incontestabil, un anumit număr de idei puse în aplicare.

Andrei Brezianu: *Cum vedeţi cazul Rusiei?*

Stéphane Courtois: Un caz mai serios este cazul Rusiei unde, oficial, un fost locotenent-colonel KGB dirijează o ţară atât de importantă şi toată lumea ştie că anturajul lui este ales dintre oamenii din fostul KGB. Aici e o problemă cu mult mai gravă decât în România. Societatea a fost mai distrusă în Rusia, unde există mai puţine resurse de curaj şi de forţă pentru a reacţiona împotriva unei puteri de tip absolut. În plus, Rusia rămâne una din

marile puteri ale lumii şi e surprinzător că, după prăbuşirea de la Moscova şi din toată Europa de Est, după atâţia ani, suntem încă în acest stadiu.

Islamul e folosit în scopuri proprii

Andrei Brezianu: *Avem şi alte motive de a fi surprinşi?*

Stéphane Courtois: Da, suntem şi mai surprinşi când vedem în cazul crizei din Irak cum un guvern francez şi unul german se aliază cu cel rus împotriva americanilor care, totuşi, au salvat Franţa de două ori, în 1917-1918 şi în 1944-1945, şi care au făcut din Germania o ţară democratică.

Personal, cred că suntem pe punctul de a fi confruntaţi cu o a patra mişcare totalitară, cea islamică radicală, chiar islamică revoluţionară, care prezintă toate caracteristicile unei mişcări de tip totalitar, căci există un fel de ideologie unică – islamismul – care, după părerea mea, e departe de a fi o religie adevărată.

Există un număr foarte mare de musulmani, respect religia lor ca pe oricare alta, dar e evident faptul că sute de grupări din diferite ţări s-au servit de Islam ca de un vector pentru obiectivele lor politice. Ei nu vizează decât un singur lucru: să acapareze puterea, să-şi impună legile, să conserve puterea prin orice mijloace. Şi pentru asta nu există, din punctul lor de vedere, decât o singură soluţie: practicarea puterii absolute, a terorii. Ne confruntăm cu un adevărat pericol care nu e nou. Putem să dăm chiar şi o dată precisă a cristalizării lucrurilor: 1979, când URSS a organizat o lovitură de stat comunistă în Afganistan, prin Armata Roşie, suscitând în reacţie o mişcare islamistă foarte radicală. Trebuie să ne amintim că exista atunci şi o grupare musulmană, care nu practica un islamism fanatic. Nu e nici o îndoială că islamiştii radicali sunt cei care au suprimat, printr-un atentat, acea

grupare musulmană. Se vede foarte bine că intervenţia URSS a provocat, ca întotdeauna, o rezistenţă şi că în orice mişcare de rezistenţă există, de obicei, şi o ramură democratică, deschisă, pe lângă cea fanatică-revoluţionară.

Apoi a fost revoluţia din Iran, organizată deopotrivă de islamiştii fanatici din interior, în cea mai mare parte, şi de grupuri revoluţionare din exterior, care practicau şi ele islamismul, dar care de fapt erau comunişti, revoluţionari marxişti, cunoscuţi bine în Franţa, unde se şi refugiaseră de-a lungul anilor. Ca în toate revoluţiile, odată ce s-au coalizat pentru a distruge regimul de la putere, care era unul de modernizare a Iranului (fetele aveau voie să meargă la universităţi), fanaticii islamişti şi-au reglat conturile cu marxiştii. Nu e nimic nou în această alianţă între islamişti şi marxişti.

Andrei Brezianu: *Ce părere aveţi despre alianţele între grupări totalitare?*

Stéphane Courtois: Întotdeauna există posibilitatea unor alianţe între două sau mai multe grupări de orientare totalitară. Al treilea eveniment important, produs în acelaşi an, a fost atentatul unui alt grup extremist în încercarea de a pune stăpânire pe Mecca, Vaticanul musulmanilor. Cine controlează Mecca are şansa de a impune viziunea sa despre Islam. O altă mare problemă: spre deosebire de bisericile catolice/protestante, Islamul nu are o direcţiune unificată, astfel încât oricine poate folosi această religie în scopuri proprii, *„Islamul sunt eu, nu tu“*. E adevărat, şi la catolici sunt dispute, dar există o unitate mai mare, pe când diversitatea şi absenţa unei direcţii unice în islamism îi favorizează pe cei care vor să manipuleze, să se infiltreze şi să utilizeze, în registru absolut, forţa de persuasiune a religiei.

Aşadar, cred că ne confruntăm cu ivirea unui al patrulea totalitarism, cel care s-a manifestat puternic în septembrie 2001 prin atacul absolut extraordinar, aş spune simbolic, având ca ţintă centrul New York-ului, Pentagonul, în timp ce un alt avion trebuia să lovească Casa Albă. S-a atacat astfel cea mai puternică democraţie

mondială pe propriul ei teritoriu şi fără nici cea mai mică declaraţie de război. Reacţia americanilor nu m-a surprins, deşi ei sunt fundamental izolaţionişti: americanii trăiesc într-o ţară-continent.

Americanii nu se lasă călcaţi în picioare

Andrei Brezianu: *Cum vă explicaţi fenomenul?*

Stéphane Courtois: De pildă, în 1941, când americanii au intrat în război, Statele Unite nu aveau servicii de spionaj şi contraspionaj. Era o ţară fără tendinţe expansioniste, americanii sunt tineri, diferiţi puţin de europeni; bătrâna Europă a suportat războaie, europenii sunt obosiţi şi nu mai au nici curajul de a reacţiona. Americanii nu sunt obişnuiţi să se lase călcaţi în picioare şi aveau deja experienţa a patru evenimente similare. În 1917, Statele Unite au intrat în război pentru că nemţii au scufundat un vapor având la bord cetăţeni americani. Americanii au considerat acest fapt intolerabil: cu atât mai rău pentru nemţi care, din cauza lor, a americanilor, au şi pierdut războiul. În 1941 s-a întâmplat acelaşi lucru. Americanii i-au ajutat pe englezi, dar n-au intrat în război până când japonezii n-au atacat Pearl Harbour. Cu atât mai rău şi pentru japonezi, care au sfârşit prin a fi loviţi de două bombe atomice. Şi cum Hitler le-a declarat război americanilor, americanii au ajuns până-n Germania.

Alt eveniment de acest tip: Războiul Rece. După cel de-al doilea război mondial, americanii prevăzuseră să-şi repatrieze toţi soldaţii cât mai repede posibil. Stalin a judecat atunci destul de prost pentru că a vrut prea mult: a instituit blocada Berlinului. Americanii şi-au dat seama că Stalin voia să testeze o stratagemă cu această blocadă. După câteva luni, Stalin a fost nevoit să se oprească, dar avea să recurgă la aceeaşi stratagemă mai departe, în Coreea. Coreenii au avut de partea lor ajutorul chinezilor şi al sovieticilor, iar americanii au pierdut

50.000 de soldaţi. Care era interesul americanilor în Coreea? Gaze? Diamante? Pentru a opri expansiunea sovietică şi chineză au preferat să piardă 50.000 de soldaţi, dar să păstreze liberă Coreea de Sud. Ce altă ţară ar fi făcut asta? De aceea spun că americanii reacţionează întotdeauna la fel. Toţi cei care au încercat atacuri gen Bin Laden s-au autointoxicat. În viziunea acestor fanatici, oamenii din Occident sunt, chipurile, degeneraţi, le e frică să lupte, să moară etc. Dar în ceea ce-i priveşte pe americani s-au înşelat.

Rezultatul e că americanii s-au amestecat, au ieşit din izolaţionism, şi s-au implicat în Afganistan, pe urmă au analizat şi au constatat că nu numai afganii sunt o problemă, ci şi o seamă de alte ţări arabe. Şi aşa s-au hotărât să se angajeze total în această politică, inclusiv pe plan armat. O să-mi spuneţi, cum am auzit de multe ori şi la Paris, că Saddam Hussein nu era un musulman fanatic, era un laic. Asta e o mare păcăleală şi s-a văzut că, atunci când era nevoie, Saddam îi manipula pe musulmani, singurul său scop fiind acela de a păstra puterea prin orice mijloace. Între 1979, când Saddam Hussein a venit la putere, şi 2003, când americanii l-au înlăturat, 2 milioane de irakieni au fost ucişi de regimul lui. Când ni se spune că e laic, eu zic că asta n-are importanţă oricum! Şi Stalin era laic şi ştim bine ce a putut face. Toată această discuţie e o propagandă care nu prezintă interes. Noi trebuie să analizăm lucrurile în fond. Americanii s-au implicat în Afganistan după ce au ajuns la concluzia că nu se mai poate continua aşa.

Lumea arabă se confruntă, de fapt, cu problemele modernităţii

Andrei Brezianu: *Cum aţi caracteriza situaţia acum, după încheierea Războiului Rece?*

Stéphane Courtois: În prezent situaţia e total schimbată. E curios cum după căderea comunismului mulţi au considerat că Războiul Rece s-a sfârşit - ceea ce e chiar comic -, că a triumfat în sfârşit democraţia şi că nu vor

mai fi probleme. Dar asta e absurd! E suficient să luăm lista ţărilor din ONU pentru a vedea că ţările democratice constituie o minoritate. Marea bătălie între democraţie şi regimurile totalitare continuă de zeci de ani, şi va continua, căci există mai departe mişcări şi organizaţii care combat democraţia. Sigur, nici democraţiile nu sunt perfecte, ele pot fi criticate din multe puncte de vedere. Dar dacă luăm un locuitor supus unui regim de tip taliban şi unul dintr-o democraţie imperfectă şi-i întrebăm ce preferă, amândoi vor răspunde că-l preferă pe cel de-al doilea. Mai ales femeile. Democraţia a făcut posibilă intrarea femeilor în societatea civilă, în politică, în sectorul muncii. Din acest punct de vedere, Franţa, n-a fost chiar între primele ţări. Ştiţi că abia în 1945 femeile au avut drept de vot în Franţa, în timp ce în SUA ele aveau acest drept de mult!? Iar femeile alcătuiesc jumătate din societate; toate acestea ar trebui să invite la reflecţie. Am văzut cum tratau fanaticii islamişti femeile.

Cred în sfârşit că, acum, după încheierea Războiului Rece, ne confruntăm cu o a patra mişcare totalitară. Suntem, într-un fel, în al patrulea război mondial, dacă considerăm că Războiul Rece a fost al treilea, un război câştigat clar de democraţii în 1991; chiar dacă e *politic incorect* să spui că atunci comunismul a fost înfrânt de democraţie. Deşi sfârşitul Războiului Rece n-a fost la fel de tranşant, este indubitabil că democraţia a triumfat: ţările din Europa de Est s-au aliniat cât de cât celorlalte ţări europene, iar puterea Rusiei a scăzut.

Această a patra mişcare totalitară se sprijină, ca şi cele precedente, pe aceleaşi fenomene de mizerie în masă. Cum se face că populaţiile din ţările arabe trăiesc în aşa mizerie, când în ţările lor există o bogăţie imensă: petrolul? De ce nu reuşesc s-o exploateze? De ce nu şi-au dezvoltat societatea, de vreme ce au tot capitalul necesar? Întrebările acestea sunt brutale, dar corecte.

Există societăţi care au rămas tradiţionale şi cărora le e greu să se modernizeze. Lenin, de pildă, s-a sprijinit pe caracterul arhaic al Rusiei, a exilat elita, a masacrat-o. Pentru bolşevici, tot ce era intelectual era considerat modern, democratic, burghez, capitalist, deci duşman. Această problemă o regăsim acum şi în lumea arabă, o lume care n-a evoluat din mai multe motive şi care acum se confruntă direct cu problemele modernităţii. Lumea arabă -

peste 1 miliard de oameni - nu poate rămâne izolată de evoluţia lumii întregi, dar această evoluţie e dureroasă, trebuie schimbate obiceiurile, mentalităţile, iar oamenilor nu le place un astfel de lucru.

Oamenii vor siguranţă şi au impresia că, atunci când nu se schimbă nimic, dobândesc această siguranţă. Omul rămâne ataşat de ceea ce ştie, îi e frică de necunoscut. E reacţia clasică a societăţilor tradiţionale faţă de evoluţia dureroasă spre modernism. Ca şi în Rusia în 1917 sau în Germania în 1933, când mizeria domina şi oamenii erau dezorganizaţi, mişcările totalitare au profitat susţinând că democraţia nu e o soluţie, că ar preconiza, chipurile, o lume utopică, mitică, pură. Dar iată că în schimb comunismul, şi pe drept cuvânt, e cel care s-a dovedit a fi o utopie!

Ne-am confruntat de câteva secole cu fenomene recurente, şi lumea arabă de azi are aceeaşi reacţie. Pe de o parte avem regimuri tradiţionale, clasice - pe calapod de monarhie franceză de genul celei de scurtă durată, de la 1789; avem pe de altă parte regimuri care se îndreaptă spre democraţie. Există şi regimuri de dictatură; şi pe lângă toate acestea, sunt şi aceste noi mişcări totalitare care nu vor democraţie, pentru că -susţin astfel de voci - aceasta ar duce la ipostaze ale unei corupţii fără frâne.

Ar trebui să fim încântaţi că America a investit atât de mult pentru a dispune de o armată care să ne protejeze. Europa nu are o astfel de armată, e incapabilă să se apere. Doar Anglia are o armată demnă de acest nume, căci investeşte în apărare bugetul necesar. Ce e o ţară democratică fără mijloace de apărare? Situaţia din Irak a ridicat brutal această problemă. Nu sunt prea mândru de poziţia luată de guvernul francez în acest conflict, deşi guvernul a urmat, bineînţeles, opinia franceză. A fost corect aşa, dar nu pentru că francezii s-au opus masiv americanilor, cum o fac de zeci de ani.

Cred că suntem pe punctul de a ieşi dintr-o situaţie creată de-a lungul unei durate de aproape un secol de către cele trei totalitarisme şi tocmai intrăm într-o nouă etapă care, după părerea mea, va dura destul de mult, 20-30 de ani, şi în care societăţile lumii arabe vor fi obligate să evolueze.

„SUNTEM ÎN AL PATRULEA RĂZBOI MONDIAL, CARE ESTE ACELAŞI CU CELE DINAINTE: ÎNTRE DEMOCRAŢIE ŞI TOTALITARISM”, CONVORBIRE CU NICOLAE DRĂGUŞIN, 2003 *

Nicolae Drăguşin: *Domnule Stéphane Courtois, aţi vorbit, cu prilejul diferitor conferinţe, despre memorie şi istorie. Pentru că sunt două concepte totuşi dificil de separat, v-aş ruga ca pentru început să ne vorbiţi despre relaţia profundă între aceste două entităţi.*

Stéphane Courtois: Memoria şi istoria sunt două mijloace diferite de a accede, de a cunoaşte trecutul. Sunt diferite pentru că istoria este un mod de cunoaştere ştiinţific, iar istoricii fac o muncă ştiinţifică. Memoria, însă, funcţionează cu totul altfel; reprezintă ceva viu care se sprijină pe fiecare persoană. Este purtată de un individ, de un grup social sau

* *Interviu luat de studentul Nicolae Drăguşin (iulie 2003)*

chiar de o naţiune şi contribuie decisiv la definirea identităţii persoanei sau a grupului. Pe de o parte, memoria este foarte importantă pentru identitate, dar pe de alta este adevărat că ea nu este ştiinţifică. Deci toată problema constă în a vedea cum se poate ca istoria şi memoria să se înţeleagă sau modul în care memoria unei anumite persoane sau a unui grup să corespundă muncii ştiinţifice a altei persoane sau a altui grup. Se întâmplă şi invers, să existe un conflict între cunoaşterea ştiinţifică a trecutului pe care o prezintă istoricii şi cunoaşterea păstrată de o memorie sau alta. În acest caz lucrurile se complică întrucât există un conflict. Oricum ar fi însă, este de datoria istoricilor ca la capătul unei perioade, de preferinţă cât mai scurte, să facă cunoscut trecutul.

Nicolae Drăguşin: *Revoluţia bolşevică din 1917 şi nu mai puţin, apoi, binecunoscuta Cortină de Fier (noţiune în spatele căreia se ascundea o tragică stare de fapt) au separat Europa din punct de vedere ideologic, cultural, politic. Astăzi vorbim despre o istorie europeană care, în ceea ce priveşte secolul trecut, nu este omogenă. În plus, este profund marcată de frustraţii specifice fiecărei părţi a Cortinei. O întrebare pe care probabil şi-o pun mulţi este legată de felul în care aceste sentimente diferite împiedică procesul de unificare a Europei. Dumneavoastră ce răspuns i-aţi găsi?*

Stéphane Courtois: Cu siguranţă că va fi un efort considerabil, pentru că e un punct foarte important al secolului XX. După 1944, Europa Occidentală s-a bucurat de protecţia americană, ceea ce i-a creat suficiente premise pentru a beneficia de pacea şi progresul social. Problema este că, de partea cealaltă a Cortinei de Fier, totul a fost pe dos. Uniunea Sovietică a impus războiul civil, distrugerea societăţii sau dezastrul economic. Dar, cum zice un proverb francez, timpul pierdut nu se câştigă niciodată. Prin urmare, avem două părţi ale Europei care au cunoscut o istorie diferită, iar acum se resimte nevoia stringentă ca aceste două istorii că se regăsească, să meargă într-un sens convergent, ceea ce, evident, pune probleme pentru ambele părţi. Voi trebuie să găsiţi

curentul democratic, cu tot ceea ce acesta semnifică: toleranţă, libertatea presei şi celelalte. La noi, în Vest, e tocmai contrariul: trebuie să găsim calea de a înţelege catastrofa care a fost în Europa de Est din cauza comunismului. Lucru care nu este deloc uşor. Mai întâi pentru că în Franţa, de pildă, au existat partide comuniste puternice, iar în decursul timpului s-a tot vorbit că în România este o situaţie excelentă. Apoi, este eterna problemă a indiferenţei; fiecare se ocupă de problemele lui, uitând de greutăţile vecinului.

Iată de ce acest proces de unificare a europenilor este atât de important, iar, în ceea ce mă priveşte, sunt destul de optimist.

Nicolae Drăguşin: *Este posibilă unitatea politică a Europei fără unitatea istoriei?... Sau ce proces poate crea premise mai solide pentru celălalt: unificarea politică pentru cea istorică sau invers?*

Stéphane Courtois: Trebuie să începem întotdeauna prin ce este mai important, iar în cazul de faţă unificarea politică este prioritară. Omogenizarea viziunii istorice este un demers mult mai anevoios. Este momentul ca în fiecare ţară istoricii să fie capabili să-şi structureze propria istorie, iar după cum ştiţi acest lucru nu e prea uşor în ţările Europei de Est, pentru că istoria contemporană este cel mai adesea marcată de jocurile politice. Dacă până aici situaţia poate părea firească, dificultatea apare când observăm că, practic, ideologia comunistă a distrus ceea ce se numeşte istorie contemporană.

***Nicolae Drăguşin**: Probabil că soluţia ar fi o nouă generaţie de istorici...*

Stéphane Courtois: Da! Trebuie re-creat un mediu de istorici, iar tinerii competenţi să devină istoricii Europei de Est. Şi în această privinţă sunt optimist, pentru că de câţiva ani constat o adevărată renaştere a istoriei în estul

Europei, în special prin deschiderea arhivelor comuniste. Cred că este foarte rău ca istoria Europei Răsăritene să fie făcută de istorici din Europa Occidentală.

Nicolae Drăguşin: *Vorbind despre istorie, în ce măsură credeţi că trecutul unei ţări poate influenţa relaţia cu celelalte state?*

Stéphane Courtois: Noi, francezii, suntem destul de bine aşezaţi din acest punct de vedere cu germanii... (*zâmbeşte, n.a*) În aproape un secol am avut trei războaie, din care două mondiale, dar toate acestea nu l-au împiedicat pe generalul de Gaulle ca la începutul anilor '60 să oficializeze reconcilierea franco-germană, care în zilele noastre pare a fi ceva foarte normal. Pentru generaţia părinţilor mei părea un lucru aproape imposibil. Dar pentru ca acest tip de reconciliere să fie posibilă trebuie ca democraţia să se instaleze în fiecare din statele care se confruntă cu acest impas. Ceea ce vreau să subliniez este că un factor de pace foarte important între ţări este chiar democraţia. Pot apărea probleme destul de greu de trecut atunci când unul din cele două state e democratic, iar celălalt mai puţin...

Nicolae Drăguşin: *După cel puţin un deceniu în care calea democratică a deschis un dialog mai mult sau mai puţin fructuos între părţile Europei, cum credeţi că este pregătit Bătrânul Continent pentru a profita cât mai mult de experienţa pe care trecutul i-o poate oferi în construirea unui viitor mai bun?*

Stéphane Courtois: Nu cred că oamenii sunt „animale" foarte rezonabile (*zâmbeşte, n.a*) şi deci nu ştiu dacă sunt capabili să tragă învăţăminte din trecut. Cu toate acestea, drumul nu se sfârşeşte aici. Consider că le revine istoricilor datoria de a face cunoscut trecutul aşa cum a fost el, iar dacă oamenii politici vor să-şi însuşească

aceste lecţii, din fericire au de unde. Iată că după o istorie plină de tensiuni, Franţa şi Germania au înţeles, în cele din urmă, să înceteze războiul şi să trăiască în pace.

Nicolae Drăguşin: *Recentele evenimente au demonstrat că România îşi poate juca propriul rol în piesa atât de complexă care se numeşte politica internaţională. Cum comentează un istoric, un european şi un cetăţean francez conflictul irakian?*

Stéphane Courtois: Iată o chestiune delicată pentru un străin invitat în România, să vorbească despre politica ei (*zâmbeşte, n.a.*). Ca atare, voi răspunde mai întâi ca un european. Franţa are o poziţie foarte particulară în ceea ce priveşte conflictul din Irak. Cum ştiţi, o mare parte a populaţiei franceze este împotriva acestui război, poziţie similară preşedintelui Chirac. Or eu fac parte din procentajul de 5 % din francezi care sunt pentru intervenţia americană. Deci ceea ce voi spune este destul de personal şi nu va reflecta marea parte a opiniei publice franceze, dar, în acelaşi timp, vorbesc şi ca un istoric încercând să înţeleagă lecţia trecutului.

În primul război mondial americanii au fost cei care ne-au scos din impas, în 1917. Totodată, primul război mondial a dezlănţuit acel totalitarism de către sovietici; cu reacţiile care i-au urmat: fascistă şi nazistă. Am avut apoi un al doilea război mondial, început de regimuri totalitare, şi încă o dată tot americanii au fost cei ce ne-au salvat. Nu au putut face acest lucru pentru toţi, iar voi aţi căzut de partea proastă a Cortinei, dar au salvat Europa Occidentală şi au combătut într-un mod cu totul deosebit puterea totalitară care devenise comunismul sovietic. Apoi am avut un al treilea război mondial; îl numim „războiul rece”, dar el a fost un război care n-a fost tot timpul aşa de rece... Pentru a treia oară tot de la americani a venit speranţa, ceea ce a făcut ca în 1991 să se prăbuşească acest comunism. Acum, cred că am intrat în cel de-al patrulea război mondial.

Nicolae Drăguşin: *Al patrulea război mondial?!*

Stéphane Courtois: Da, aceasta este analiza mea. Prăbuşirea comunismului a făcut ca o parte din ţările ex-comuniste, inclusiv Rusia, să avanseze spre democraţie, dar, în acelaşi timp, a creat un mare dezechilibru. Toate aceste ţări care erau controlate de URSS (Siria, Irak, Egipt) au devenit incontrolabile, perfecţionându-şi numeroase forme de înarmare. În plus, asistăm după 1979 la explozia unui nou totalitarism mondial, această mişcare islamică revoluţionară, care a culminat prin tragicul eveniment de la 11 septembrie 2001 din New York. Aceasta mă face să cred că suntem într-un al patrulea război mondial, care este acelaşi cu cele de dinainte: între democraţie şi totalitarism.

Nicolae Drăguşin: *Deci avem motive să credem că tot SUA ne vor salva pentru a patra oară.*

Stéphane Courtois: Sunt de părere că americanii se gândesc întâi la ei, pentru că pe teritoriul lor a fost pericolul. În Europa, cu precădere în partea apuseană a continentului, unde este un sentiment antiamerican destul de puternic, s-a subestimat impactul psihologic al atentatelor de la 11 septembrie 2001 asupra poporului american. Trebuie spus că acesta are în componenţă oameni pragmatici, sunt (lucru pe care nu trebuie să-l uităm) în majoritate izolaţionişti. Dar dacă-i calci pe picioare, atunci se trezesc! Reamintesc faptul că au intrat în primul război mondial pentru un vapor care a fost distrus, iar în al doilea pentru că japonezii au atacat baza americană din Pearl Harbour. Au intrat în războiul rece pentru că Stalin a făcut blocada Berlinului. Când americanii consideră că securitatea lor este în joc, atunci intră în război.

Nicolae Drăguşin: *La fel cum s-a întâmplat şi în urmă cu doi ani...*

Stéphane Courtois: Cred că cei care au organizat acel atentat nici nu s-au gândit la consecinţele pe care le-ar putea avea. În felul acesta, am putut vedea cu toţii cum elefantul american, care părea că doarme după dărâmarea comunismului, a fost foarte brusc trezit, şi iată unde s-a ajuns. Răspunzând la întrebarea dvs., sunt convins că a fost necesar ca americanii să intervină în Afganistan şi Irak. Analiza franceză, bazată în special pe ideea că lumea nu e unipolară, ci multipolară, este greşită. Sigur că lumea este multipolară pe plan cultural, dar pe plan politic nu există decât o singură superputere, şi aceasta este SUA. Şansa noastră este că SUA reprezintă o democraţie. Dacă noi, francezii, am fi avut momentul 11 septembrie ce-am fi făcut?

Cum spuneam mai înainte, cred că suntem confruntaţi cu o nouă mişcare totalitară, care este acest islamism. Nu confund islamul cu islamismul revoluţionar; sunt două lucruri total diferite. Faptul că sunt musulmani nu-mi pune nici o problemă, tot aşa cum oamenii pot fi şi catolici, ortodocşi etc. Dar ceea ce constatăm acum este că există grupuri politice care folosesc religia în luptele lor. Aici se află motivul pentru care sunt de părere că am pornit într-un război lung, destul de atipic, care va dura mulţi ani, iar viitorul va putea spune dacă am avut sau nu dreptate în analiza mea.

Nicolae Drăguşin: *Este de neînţeles cum Franţa şi Germania, două dintre ţările care au crescut la umbra protecţiei americane, s-au opus acestei intervenţii, care e bine să fie văzută mai mult decât o luptă pentru răsturnarea unui regim. Înţelegem de aici că Franţa şi Germania totuşi nu au învăţat prea multe din trecut?*

Stéphane Courtois: Probabil. Vedeţi, politica nu e numai o problemă de raţiune, ci şi de pasiune. Începând cu sfârşitul anilor '50, când s-a creat Comunitatea Europeană, Franţa şi Germania au constituit inima acestei Europe. Atâta timp cât exista Uniunea Sovietică, europenii făceau un fel de şantaj americanilor prin comunism (generalul de Gaulle era un expert în acest exerciţiu), spunându-le că dacă nu sunt lăsaţi în pace s-ar putea să treacă de

cealaltă parte. Totuşi, când au fost probleme serioase, precum criza din 1962 din Cuba, generalul de Gaulle i-a telefonat imediat preşedintelui J.F. Kennedy: „Vă susţinem!". Azi, în politica de zi cu zi, se fac mici afaceri din pasiune, dar şi pentru că noi, francezii, continuăm să credem că suntem o mare putere mondială.

Nicolae Drăguşin: *Domnule Stéphane Courtois, aş propune să încheiem această discuţie printr-o chestiune care, deşi este simţită de mulţi, totuşi e exprimată de puţini... De cine credeţi că are nevoie România în primul rând: de americanii pe care i-a aşteptat mai bine de o jumătate de veac sau de Europa, continentul în care România doreşte a fi nu doar geografic?*

Stéphane Courtois: Cred că România are nevoie în primul rând de Europa, pentru că se află pe continentul aceloraşi mişcări istorice de sute de ani, dacă ne gândim la creştinism, democratizare şi chiar la relaţiile strânse care au existat între Franţa şi România de-a lungul anilor. Ar trebui ca statele vest-europene să se intereseze mai mult de România pentru a o ajuta să depăşească sechelele unui regim care a lăsat atâtea neajunsuri. Când vedem cum a ajutat Germania Occidentală Germania de Răsărit, de exemplu, cum Europa a ajutat enorm Polonia, cred că e într-adevăr timpul ca Europa să investească mult mai mult ocupându-se de ţările care sunt puţin în urma celorlalte: Bulgaria, România. Pentru că, altfel, aşa cum se spune că natura are oroare de gol, şi politica are frică de vid.

„ROMÂNIA ESTE SINGURA ŢARĂ ÎN CARE COMUNIŞTII AU REUŞIT O ADEVĂRATĂ FALSĂ REVOLUŢIE”, CONVORBIRE CU ANDREI MANOLESCU, 2003 *

Andrei Manolescu: „Cartea neagră a comunismului” *coordonată de dumneavoastră e impresionantă şi extrem de necesară dar cu toate acestea a stârnit o serie de reacţii critice. Aş spune pe măsura importanţei ei. Reacţii care au venit atât din Vest cât şi din Est. Care credeţi că e cauza acestor reacţii?*

Stéphane Courtois: Reacţia vine mai întâi din mediul comunist şi din mediul de stânga care e destul de puternic în Europa de Vest, şi cred că reacţia acestor oameni este mai întâi una de surpriză. Ei sunt obişnuiţi să răspundă la critici despre politica

* *Şcoala de Vară de la Sighet, 7-15 iulie 2003. Interviu difuzat de Radio “Europa Liberă”*

economică, despre politica internaţională etc. Nu erau însă deloc pregătiţi pentru apariţia unei cărţi care spunea foarte clar că sistemul comunist este un sistem criminal şi că începem să numărăm morţii.

Andrei Manolescu: *Credeţi că o asemenea dovadă le cutremură bazele ideologice?*

Stéphane Courtois: Da, pentru că această carte a apărut în 1997, moment până la care comuniştii şi prietenii lor au avut tot timpul să-şi dea seama că sistemul comunist se prăbuşeşte. Ei credeau că vor scăpa de orice probleme în legătură cu acest lucru. De altfel, e ceea ce spuneau până la apariţia cărţii: "sistemul sovietic s-a terminat, nu mai vorbim de el, iar noi, NOI n-avem nimic de-a face cu el". Evident, la ieşirea acestei cărţi - care punea problema destul de brutal, sunt de acord - toată lumea a fost zguduită, comuniştii şi stângiştii, dar nu numai ei. Socialiştii au fost foarte încurcaţi. Cum ei practică un soi de alianţe cu comuniştii, de mult timp, mai ales în Franţa, şi în plus erau la guvernare când a apărut cartea, n-au ştiut ce să răspundă la această problemă: "vă aliaţi cu nişte oameni care au participat la un sistem criminal?". Iar în Franţa lucrurile merg mai departe, pentru că în jocurile politice, începând din 1958, era un fel de alianţă politică între gaullişti şi comunişti. Se descurcau în a-şi împărţi câmpul politic, în numele rezistenţei antifasciste, zicând că ceilalţi nu făcuseră nimic, ceea ce era neadevărat. Dar construiseră un fel de mitologie cu aceste două forţe. Când a apărut cartea, a avut loc un incident serios la parlament. Un deputat al dreptei creştine i-a pus prim-ministrului socialist Jospin întrebarea: "ce aveţi de gând să faceţi pentru onorarea memoriei victimelor comunismului?". A fost un enorm scandal. Jospin a devenit absolut furios şi a făcut declaraţii cu adevărat violente, şi anume că niciodată comuniştii n-au atentat la libertate şi că el e mândru să aibă comunişti în guvernul lui. În acel moment, partea dreptei creştine a părăsit sala parlamentului, în vreme ce toată stânga comunistă şi socialistă era în picioare aplaudându-l pe Jospin, iar gaullиştii stăteau pe locurile lor fără să mişte. Bătălia cea mai mare legată de apariţia cărţii a fost chiar în Franţa.

Andrei Manolescu: *Cum vedeţi atitudinile din ţările foste comuniste ale unor oameni care încă îi cred pe foştii comunişti sau pe membrii poliţiilor secrete comuniste drept nişte oameni capabili şi buni, iar în unele cazuri chiar îi venerează?*

Stéphane Courtois: E o situaţie tragică. Faptul că victima îşi poate întâlni pe stradă propriul călău, e un lucru tragic. E, de fapt, problema ieşirii din comunism. Ieşirea din nazism a fost clară: naziştii au fost învinşi în plan militar şi au fost condamnaţi prin procesul de la Nürnberg. Comunismul a fost şi el învins, prin democraţie. Dar aici e vorba de o înfrângere politică, nu de una militară. Şi în aproape toate aceste ţări nu există destulă forţă pentru a-i prinde pe călăi şi a-i da pe mâna tribunalului. În Germania, în 1945, nu nemţii şi-au dus călăii la judecată. Dacă n-ar fi fost englezii şi americanii, probabil că acest lucru nici nu s-ar fi întâmplat. Acesta este caracterul tragic al situaţiei: în Germania nazistă, ca şi în ţările comuniste, o mare parte a populaţiei a fost obligată să conviețuiască, din păcate, cu regimul, să pactizeze într-un fel cu acesta. Fiindcă trebuia să mănânce şi să aibă o locuinţă. Exista un asemenea tip de complicitate.

Andrei Manolescu: *Spuneaţi că aceasta e o situaţie caracteristică în **aproape** toate ţările foste comuniste.*

Stéphane Courtois: Aproape, pentru că în unele ţări a existat o autentică revoluţie anticomunistă. De exemplu în Cehia. Acolo preşedintele Havel a luat decizii importante. Ştiţi că, de curând, guvernul ceh a publicat pe Internet liste complete ale agenţilor poliţiei politice.

Andrei Manolescu: *În România se tot blochează activitatea instituţiei care ar trebui să deconspire poliţia politică, Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii.*

Stéphane Courtois: Evident. Şi nu numai în România, ci şi în Albania, în Bulgaria, în Ungaria chiar. Republica Cehă e întrucâtva o excepţie. O alta este fosta RDG. Acolo, Germania Federală a creat o comisie condusă de pastorul Gauck, care a controlat toate arhivele STASI. S-au făcut şi legi foarte precise pentru consultarea arhivelor.

Andrei Manolescu: *Acolo era vorba totuşi de un stat diferit, care a intervenit pentru a-i trage la răspundere pe membrii fostei poliţii politice.*

Stéphane Courtois: Da, la fel ca în 1945. O putere "străină" care face judecata. Evident, dacă n-ar fi fost Germania de Vest, n-ar fi fost nici o judecată asupra Germaniei de Est. Şi n-ar fi fost persoane condamnate. Apoi, trebuie spus că n-a fost un proces general, au fost condamnate doar câteva persoane, acelea care au dat ordine precise, de ucidere a celor care voiau să treacă în Germania Federală. Asta a fost tot.

Andrei Manolescu: *Care credeţi că e soluţia într-o ţară ca România? Cine poate să vină să facă judecata? De bună seamă, toţi judecătorii şi procurorii au colaborat, de voie de nevoie, cu autorităţile fostului regim comunist. Iar cei mai tineri încă nu deţin controlul, n-au puterea.*

Stéphane Courtois: Trebuie să vă spun ceva dezagreabil. Dezagreabil pentru români. Din păcate, cred că România este singura ţară în care comuniştii au reuşit o adevărată falsă revoluţie. Au încercat şi în Berlinul de Est, dar n-au putut controla situaţia. În Polonia, au făcut un acord cu sindicatul *Solidarnosc*. Dar operaţia care să te facă să crezi că a fost o revoluţie, în vreme ce comuniştii au fost păstraţi la conducere, nu s-a întâmplat **decât** în

România. Domnul Ion Iliescu era bine cunoscut, domnul Corneliu Vadim Tudor era şi el bine cunoscut şi chiar şi domnul Petre Roman era destul de cunoscut la vremea respectivă – cel puţin din informaţiile mele. Deci au fost fie în mediul lui Ceauşescu, fie în mediul rusesc al KGB. Cred că dacă până acum Europa n-a vrut să accepte România, a fost din această cauză. Ştiu că într-o zi veţi ieşi din această situaţie. Dar singura şansă de a accelera acest proces este de a intra în Europa, pentru că Europa va pune condiţii şi va avea constrângeri foarte puternice. Acesta e viitorul pentru România, dar va trebui ca şi românii să facă multe pentru asta.

Andrei Manolescu: *Nu credeţi deci că foştii comunişti, care încă sunt în funcţii înalte, ar putea, în anumite condiţii, să reinventeze şi să reinstaureze în folos propriu un fel de autoritarism – dacă nu chiar totalitarism –, evident sub un alt titlu decât cel de comunism?*

Stéphane Courtois: Cred că întotdeauna există riscul unei întoarceri în trecut. E de ajuns să priveşti ce se întâmplă în Rusia acum. Pentru mine, România încă n-a basculat total din câmpul democratic. Şi cred că e într-adevăr posibil să te gândeşti la pericolul întoarcerii înapoi, mai ales când vezi că Rusia lui Putin începe să ocupe tot mai mult spaţiul din jur. Apropo, aflu că România tocmai a semnat un acord internaţional cu Rusia, acord al cărui conţinut nu e cunoscut. E surprinzător!